T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

DEVLET-KÖYLÜ İLİŞKİSİNDE DEĞİŞİM-DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Burcu SAKA

Ankara- 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

DEVLET-KÖYLÜ İLİŞKİSİNDE DEĞİŞİM-DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Metin ÖZUĞURLU

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

DEVLET-KÖYLÜ İLİŞKİSİNDE DEĞİŞİM-DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Metin ÖZUĞURLU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Mehmet C. ECEVİT	
Doç. Dr. Ahmet Alpay DİKMEN	
Doç. Dr. Metin ÖZUĞURLU	
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(.01../..10../2010)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

....Burcu Saka.....

İmzası

.....

TEŞEKKÜR

Öncelikle, literatür ve alanla kurulan ilişkinin nasıl olması gerektiğini yazdıkları, söyledikleri ve yaptıklarıyla gösteren Doç. Dr. Metin Özuğurlu'ya tez çalışmam boyunca verdiği danışmanlık desteğiyle birlikte bundan çok daha fazlası için teşekkür ediyorum. "Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm: Küçük Köylülüğün Direnme ve Yeniden Uyum Örüntüleri" başlıklı araştırma projesinde yer almama olanak tanıyarak beni bu konuya yönlendiren Doç. Dr. Metin Özuğurlu'ya şükran borçluyum.

Türkiye'de tarım konusunda yazdığı ve söylediği tezlerden çok etkilendiğim Prof. Dr. Mehmet Ecevit'e ve aktif bir üyesi olarak içerisinde yer almadığım ama kimi tartışmalarını dinleme olanağı bulduğum Ekin Besin Çalışma Atölyesi'ne teşekkür ederim. Yazdığım metni okuma zahmetine katlanarak öneri ve düzeltmelerde bulunan Doç. Dr. Ahmet Alpay Dikmen'e de teşekkürlerimi sunmak isterim.

Başta Yrd. Doç. Cumhur Aslan, Yrd. Doç. Şeref Uluocak ve Arş. Gör. Olgun Bilir olmak üzere Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyelerine tez yazım sürecinde verdikleri motivasyon ve fiili desteklerinden ötürü teşekkürü bir borç biliyorum.

Coğrafi uzaklığa karşın yine hep yanımda hissettiğim anneme, ablama ve Kadın Tiyatrosu oyuncularına, tez sürecindeki yardımlarından ötürü Semra Canbulat ve Nuray Akgül'e bir kez daha teşekkür ederim. Ablam Yonca Saka'ya manevi desteğiyle birlikte Çanakkale'de bulunduğum süre içerisinde ihtiyaç duyduğum kaynakları bana hızla iletip, tezin imla hatalarını düzelterek sunduğu fiili yardımları

için özel olarak teşekkür etmem gerekir. Çanakkale'de bulunduğum süre içerisinde yardımını esirgemeyen arkadaşım Onur Can Taştan'a da candan teşekkür ederim.

Sevgili Nail Dertli tez çalışmam boyunca beni desteklemekle ve zorluklara katlanmakla kalmadı, aynı zamanda, yaptığı eleştiriler ve düzeltmelerle bu teze son derece önemli katkılarda bulundu. Alan çalışması bulgularının önemli bir bölümü O'nun alana ilişkin gözlemlerinin ve gerçekleştirdiğimiz sohbetlerin ürünüdür. Bu çalışmanın başından sonuna kadar her aşamasında var olan Nail'e minnettarım.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIMDA KÜÇÜK META ÜRETİMİ: FARKLILAŞMA/ÇEŞİTLENME DİNAMİKLERİNİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. TARIMDA KÜÇÜK META ÜRETİMİNİN DÖNÜŞÜMÜ: TEMEL SORUN ALANLARI .. 5

1.2. KURAMSAL BİR SINIFLANDIRMA ÖLÇÜTÜ OLARAK KÖYLÜLÜĞÜN KARAKTERİ 11

1.2.1. Köycü/Köylücü Yaklaşım 14

1.2.2. Tarihselci Yaklaşım 19

1.3. KLASİK TARIM TARTIŞMASINDA KÖYLÜLÜĞÜN KARAKTERİ VE ÇEŞİTLENME/FARKLILAŞMA DİNAMİKLERİ 24

1.4 TARIMSAL YAPILARA SERMAYE NÜFUZU MU, "SÖMÜRÜCÜ OLMAYAN" EKLEMLENME Mİ ? 29

1.5. KÜÇÜK KÖYLÜLÜĞÜN DÖNÜŞÜMÜ: GÜNCEL ÇEŞİTLENME/FARKLILAŞMA DİNAMİKLERİ 38

İKİNCİ BÖLÜM

ÇANAKKALE KANYAKLIK ÜZÜM ÜRETİCİLERİ ÖRNEĞİNDE TARIMDA KÜÇÜK META ÜRETİMİ VE FARKLILAŞMA/ÇEŞİTLENME DİNAMİKLERİ

2.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 42

2.1.1. Hane Anket ve Mülakat Formlarının Yapılandırılması 42

2.1.2 Araştırmanın Kapsamı 47

2.1.2.1. Araştırma Alanının Seçimi 47

2.2.ALANIN TANITIMI 51

2.2.1 Çanakkale ili Tarımsal Üretiminde Genel Eğilimler ve Bölgede Bağcılığın Yaygınlaşması 51

2.3. SAHA ÇALIŞMASI BULGULARI 55

2.3.1 Hanenin Nüfus Bilgileri 55

2.3.2. Çeşitlenmiş Farklılaşmış Hane Gruplarının Tanımlanması 60
2.3.3. Özelleştirme, Risklileşen Üretim Faaliyeti ve Tüccarın Yenilenen Konumu 70
2.3.3.1. Üretim/Pazarlama Faaliyetinin ve Risklerin Öngörülebilirliği: 72
2.3.3.2. Fabrikanın Kapanmasıyla Birlikte Değişen Pazarlama Kanal ve Koşulları 75
2.3.4 Hane Emek Kullanımı, Öz-Sömürü ve İşçileşme Örüntüleri: Benzerlikler ve Farklılıklar 80
2.3.5 Borçlanma ve Mülksüzleşme Eğilimleri 93
SONUÇ **97**
KAYNAKÇA **101**
ÖZET **106**

TABLOLAR

TABLO 1. ANKET VE MÜLAKATLARIN BÖLGELERE DAĞILIMI 50
TABLO 2. HANEDE SÜREKLİ OLARAK YAŞAYAN KİŞİ SAYISI 55
TABLO 3. HANEDE YAŞAYANLARIN YANITLAYICIYA YAKINLIĞI 56
TABLO 4. HANE NÜFUSUNUN EĞİTİM DURUMU 56
TABLO 5. TOPLAM NÜFUSUNUN YAŞ DAĞILIMI 57
TABLO 6. İŞLETMEDE ÇALIŞMA DURUMU 57
TABLO 7. İŞLETME DIŞI İŞLERDE ÇALIŞMA DURUMU 59
TABLO 8. İŞLETME DIŞI İŞLERDE ÇALIŞMA DURUMU (YANITLAYICILAR) 59
TABLO 9. ÇEŞİTLENMİŞ FARKLILAŞMIŞ HANE GRUPLARI 61
TABLO 10. ÜRETİCİLERİN TEKEL'LE İLİŞKİSİ 74
TABLO 11. ÜRÜN DESENİ 84
TABLO 12. FARKLI HANE TİPLERİNE GÖRE ÜRÜN DESENİ 85
TABLO 13. ÜZÜM TEMELİNDE İŞ-ZAMAN ÇİZELGESİ 86
TABLO 14. ARAZİ MÜLKİYETİNDEKİ DEĞİŞİM 94
TABLO 15. TARIM ARAÇ VE EKİPMANLARININ SATIŞI 95
TABLO 16. KREDİLERİN KULLANIM ALANLARI 95

GİRİŞ

Bu tezin temel amacı, tarım sektöründeki değişim dönüşümü küçük üreticiliğin çeşitlenme/farklılaşma dinamikleri ekseninde çözümlemektir. Bu amaç, olgusal dayanağını şu tespitlerde bulmaktadır: Tarımsal üretimde devletin girdi ve alım desteğini çekmesi ve tarımsal üretimin rekabetçi piyasa koşullarına tabiiyetinin büyümesi, küçük üreticiler bakımından artan düzeyde çeşitlenme ve iç- farklılaşma anlamına gelmektedir. Tez, amacı doğrultusunda, tarımsal yapılara dönük devlet politikalarını küçük üreticiliğin yeniden üretim koşullarına etkisi temelinde araştırmayı amaçlamaktadır. Bu bakımdan tezin en genel düzeyde amaçları şu üç başlık altında sunulabilir:

1.Tarımsal yapılardaki genel değişim ve dönüşüm dinamiklerini çözümlemek

2.Devlet politikalarının bu süreçteki rolünü küçük üreticiliğe etkisi bakımından tartışmak

3.En nihayetinde kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir toplumsal formasyonda bir eğilim olarak küçük üreticiliğin çeşitlenme ve farklılaşma dinamiklerine ilişkin klasik yaklaşımların çözümleme araçlarının güncel dönüşümü anlamak bakımından analitik niteliğini sınamak.

Tez bu amaçlar doğrultusunda ampirik odağına Çanakkale ili şarap ve kanyaklık üzüm üreten küçük meta üreticisi haneleri almaktadır. Üretilen ürün temelinde araştırmanın yürütüldüğü köyler yukarıdaki ilk iki amaç gözetilerek seçilmiştir. Uluslararası işbölümü içerisinde Türkiye bağcılık bölgesi değildir, üstelik Çanakkale ilindeki şaraplık üzüm üretiminin Türkiye toplam bağ alanlarına ve

şaraplık üzüm üretimine oranı marjinal bile sayılabilir. Fakat bu özellik, küçük üreticilik temelinde üzüm üretiminin Çanakkaleli üreticiler bakımından geleneksel bir faaliyet olmadığı anlamına gelmemektedir. Üretilen ürünün miktarı ve toplam bağ alanlarının göreli marjinalliğine rağmen, araştırmanın yürütüleceği köylerde ürün türü olarak üzümün seçilme gerekçesi, çalışmada devlet politikalarının tarımsal üretimin koşullarına etkisine verilen analitik öncelikte aranmalıdır.

Kuşkusuz çalışmanın 3. no'lu amacı gözetildiğinde benimsenecek yaklaşım tarzına göre çalışmada farklı ürün türü ve emek kullanım biçimlerine yönelmek mümkündür. Güncel tarım-gıda literatürü içerisinde odak uluslararası meta (değer) zincirleri ve meta sistemleri yaklaşımlarıyla ürünün işleme, dağıtım, paketleme ve nihayet tüketim aşamalarına kaymaktadır.

Esas olarak gelişmiş ülkeler temelinde uluslararası (ulus aşırı) dinamikleri ve meta sistemleri yaklaşımıyla belirli bir ürünün üretim, işlenme, paketlenme, dağıtım ve tüketim süreçlerini merkeze alan bu odak kayması, toplumsal mekân olarak köyü ve üretim noktası olarak tarımsal ilişkileri çözümlemeyi büyük ölçüde dışarıda bırakmaktadır.

Dolayısıyla soru, küçük üreticiliğin farklılaşma/çeşitlenme eğilimleri ve devlet politikalarının bu süreçteki rolü biçiminde formüle edildiğinde, belirli bir metadan ziyade üretim noktasında ve kırsal toplumsal mekânda bir çözümlemeye yönelmek makul gözükmektedir. Küçük meta üreticileri temelinde kıra yönelen bir çalışma, hem ulus aşırı dinamiklerin yerel düzeyde nasıl örgütlendiğini göstermesi, hem de Chayanov'gil demografik dinamiklerine, başka bir kavramsallaştırmayla

küçük üreticilerin çeşitlenme/farklılaşma dinamiklerinin yaslandığı, emeğin değersizleşme süreçlerine ilişkin bilgi sağlaması bakımından anlamlı bir yönelimdir.

Çanakkale ilinde tarihsel olarak küçük köylülüğün yaygın olduğu üzüm üretiminde 2003 yılından bu yana radikal bir dönüşüm yaşanmaktadır. İlde üzüm üretimi bu zamana kadar genel olarak dört bölgede yürütülmekteydi. 1962 yılında kurulan Çanakkale Şarap Fabrikası'nın 2003 yılında özelleştirilerek 2007 yılında kapatılmasıyla, hem üzüm üretiminin yoğunlaştığı bölgeler hem de üretimin tarihsel olarak dayandığı kesim değişmiştir. Geleneksel olarak üzüm üretimi Çanakkale ilinde şu dört bölgede yaygındır: Merkez- İntepe, Bozcada, Lapseki-Umurbey ve Bayramiç. 2002 yılından bu yana bu bölgelere Doluca ve Sun-Set gibi doğrudan kendi bağ alanlarını kurarak kaliteli şarap üretimine yönelen ve ürünü işleyerek satan kapitalist şirketlerin egemen olduğu Gelibolu-Eceabat ilçesi eklenmiştir.

Çanakkale genelinde üzüm üretimi, kapitalist şirketlerin egemen olduğu Bozcaada ve Eceabat bölgelerinde artarken, küçük üreticiliğe dayandığı bölgelerde azalmaktadır. Bu dönüşüm sadece küçük köylülüğün alıcı bulamamasıyla emeğini değersizleştirdiği, mülksüzleştiği, dolayısıyla çözüldüğü ya da çeşitli uyum mekanizmalarıyla varlığını devam ettirdiği bir süreç değildir; bu süreç aynı zamanda üretim koşullarının denetimindeki mücadeleyi de içermektedir ve klasik anlamıyla üretimin koşullarının denetimindeki mücadele sermaye ve küçük meta ürecileri arasındaki bir mücadeledir (Bernstein, 1977). Bu mücadelenin dolaysız etkileri olarak da görülmesi gereken üretim ve yeniden üretim faaliyetlerindeki metalaşma/meta-dışılaşma düzeyi, sermayenin tarımsal alana nüfuzu ve küçük

üreticiliğin çeşitlenme/farklılaşma dinamikleri, bu çalışmanın ampirik ve analitik öncelikleri bakımından da kritik bir öneme sahiptir.

İki ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, küçük köylülüğün karakteri ve çeşitlenme/farklılaşma eğilimlerini konu alan literatürün eleştirel değerlendirilmesi yapılacaktır. Eleştirel değerlendirme ile çalışmanın kavramsal çerçevesine de ışık tutularak, saha çalışmasının sorunsal ve soruları ortaya konacaktır. Kavram-olgu bağlantısının kurulma çabası olarak da görülmesi gereken bu bölümü, Çanakkale ilinin iki köyü bir beldesinde gerçekleştirilen saha çalışması bulgularının analiz edildiği ikinci bölüm izleyecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIMDA KÜÇÜK META ÜRETİMİ: FARKLILAŞMA/ÇEŞİTLENME DİNAMİKLERİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Tarımda Küçük Meta Üretiminin Dönüşümü: Temel Sorun Alanları

1970'li yıllardan sonra genel olarak tüm azgelişmiş ülke ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye'de de ithal ikameci kalkınma modelinden ihracata dönük sanayileşme modeline geçilmesine koşut olarak, azgelişmiş ülke tarımsal yapıları köklü bir dönüşüm süreci yaşamaktadır. Her ne kadar bu tez, bu dönüşümü küçük meta üreticilerini merkezine alarak çözümlemeyi amaçlasa da, küçük meta üreticisi hanelerin üretim sürecini ve emeğin koşullarını etkileyen, 1980'li yıllarla birlikte tartışılmaya başlayan ve 1995[1] yılından itibaren uygulamaya konan iki temel politika setinden söz etmek tamamlayıcı olacaktır.[2]

1. Ulusal gümrük duvarlarının kaldırılıp metaların uluslar arası düzlemde, küresel piyasalarda değerlendiriliyor olması,
2. Girdi temini, kredi ve alım destekleri gibi tarımsal desteklerin kaldırılıp kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi.[3]

---

[1] Politika önerilerinin geliştirilmesi ve uygulanması arasındaki dönemsel ayrım için: Ercan (2006), Ulukan (2009)

[2] Bu tezde Türkiye'de devletin tarımsal yapılara yönelik politikalarının kapsamlı bir değerlendirmesi amaçlanmamaktadır. Devletin tarım politikası bu çalışmada, saha çalışması bulgularının çözümlendiği ikinci bölümde, şaraplık üzüm üreticisi hanelerinin üretim ve yeniden üretim koşullarına etkisi bakımından ele alınacaktır..

[3] Cumhuriyet tarihinden beri bir devlet politikası olarak köylülüğün desteklendiği bu eksende Türkiye tarımında da küçük köylülüğün egemen olduğu tezine karşı, Cumhuriyet tarihinden itibaren yürütülen politikaların köylülüğün hangi kesimine teşvik ettiğinin kapsamlı bir incelemesi için *bkz:* Köymen, O. (1981), Köymen, Silier, O. (2008). Destek politikalarının küçük köylülüğü desteklediği savı için *bkz:* Birtek, F; Keyder, Ç. (1976; 1983).

Uluslararası kuruluşlarla yürütülen tarım politikası turlarının ana gündem maddesi, tarımsal desteklerin kaldırılması olmuştur. Bu doğrultuda azgelişmiş ülkeler küçük meta üreticisine dönük destekleri kaldırırken, gelişmiş ülkelerde destek politikası gizli ya da açık şekilde sürdürülmüştür. Uluslararası tarım politikalarındaki bu eş-zamanlı asimetrinin dolaysız sonuçlarından biri, azgelişmiş ülkelerin tarımsal küçük meta üreticilerinin merkez ülkelerin tarımsal ürünleriyle rekabet edemez duruma düşürülmesi olmuştur.

Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) yürütücülüğündeki serbest ticaret söylemi Günaydın (2002; 2004)'e göre, Kuzey ülkelerinin tarımsal üretime dönük desteklemelerini sürdürmesi fakat Güney ülkelerinin tarımsal üretime dönük destekleme politikalarından vazgeçerek temel besinlerde ithalatı, yüksek değerli gıdalarda da ihracatı teşvik etmesini önermektedir.

KİT'lerin özelleştirilmesi sonucunda devlet desteklerinin kaldırıldığı neredeyse her alanda, bu boşluğu büyük sermaye grupları doldurmaktadır.[4]

Kısacası, ithal ikameci kalkınma modelinden ihracat dönük sanayileşmeye geçilmesi ve iç piyasanın marjinalleşmesi sonucu, üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinde metalaşma düzeyi ile sermayenin üretim süreci üzerindeki kontrolü artmaktadır. Varlığını idame ettirebilmek için piyasaya bağımlılaşan küçük üreticiler fiyat dalgalanmalarından doğrudan etkilenmektedirler. Bu sürecin kadın ve erkek üreticiler bakımından anlamı; emeğin değersizleşmesine koşut olarak küçük köylünün "yeniden üretim baskısı" yaşamasıdır. Yeniden üretim baskısı altındaki köylü, tarihsel

[4] Tarımsal alandaki bu gelişmeyi devlet-piyasa karşıtlığı içerisinde ele almak yerine, özelleştirmeler sonrası büyük sermaye gruplarının tarımsal üretimde egemenliklerini arttırmalarının kendisi politika olarak kavranmaktadır.

geçim stratejisine başvurmakta, üretimini yoğunlaştırıp tüketimini sınırlandırmakta[5] ve istihdam alan ve biçimlerini çeşitlendirmeye yönelmektedir.[6]

Küçük köylülüğün istihdam edildiği alan ve istihdam biçimlerindeki çeşitlenmenin diğer bir anlamı, hane gelir kaynaklarının çeşitlenmesi ile hane emek formunun metalaşmasıyla karakterize edilen çeşitlenmesidir. Küçük köylülüğün istihdam alan ve biçimlerindeki çeşitlenme ve emeğin değersizleşmesi aynı zamanda tarımsal yapılara sermayenin nüfuzunun tarihsel güzergâhını sunmaktadır.[7] Bu eksende kapitalist üretim ilişkilerinin tarihi tüm toplumsal ilişkilerde metalaşma/meta-dışılaşma sürecinin gerilimli tarihi olarak okunursa, yanıtı aranacak temel soru şöyle formüle edilebilir: Bugün azgelişmiş ülke tarımı ve küçük meta üreticisinin karşı karşıya kaldığı süreç, köklü bir dönüşüme mi işaret etmektedir, yoksa yaşananlar nicel bir değişimin izlerini mi taşımaktadır?

Kapitalist gelişimin doğası ve kapitalizmin tarihsel seyrinin nasıl dönemleştirildiği ile ilişkili bu soru karşısında benimsenecek yaklaşım, analizin soyutlama düzeyiyle yakından ilişkilidir.[8]

---

[5] Türkiye'de yapısal uyum politikaları ve küçük köylülerin beka stratejisi temelinde güncel bir çalışma için *bkz:* Aydın (2001),Türkiye tarımında yapısal dönüşüm ve küçük köylülerin beka stratejisi için *bkz:* Özuğurlu (2009).

[6] Tarımsal yapılardaki güncel dönüşümle birlikte hane düzeyindeki beka stratejisinin hane içerisindeki cinsiyetçi işbölümünü ve ataerkil yapıyı nasıl etkilediği alan çalışmasının temel sorunsallarından birisidir. Bu sorunsal tezin ikinci bölümünde tartışılmaya çalışılacaktır.

[7] Köylülüğe ilişkin Marksist klasiklerde kırda kapitalizmin gelişimi ekseninde yoksul köylülerin tarım içi yada tarım dışı ücretli işçiliğe yönelmeleri temel sorunsallardan biridir. 1960-1980 yılları arasındaki tarihselci yaklaşım tarzına sahip araştırma geleneği içerisinde köylülüğün tarım içi ve tarım dışı ücretli işçiliğe yönelmesi küçük meta üretiminin bekası bakımından merkezi bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

[8] Güncel tarım-gıda literatürünün çözümleme araçlarından tarım-gıda rejimi kavramsallaştırmasının yeni bir gıda rejimi olarak kavramsallaştırılması karşısında alınan pozisyonların bir değerlendirmesi için *bkz.* Friedmann (2009) Bu makalede Friedmann 1970'li yıllarla birlikte yeniden yapılanmanın üçüncü bir gıda rejimi olarak kavramsallaştırılıp kavramsallaştırılamayacağının sadece açıklayıcı ya da olgusal düzeydeki bir soru değil aynı zamanda kavramın statüsüne ilişkin bir soru olduğunu belirtmektedir. Kavram; tarım-gıda ilişkilerinin tarihsel dönemlerini, döngülerini ya da kapitalizmin eğilimlerini belirleyici bir kavram olarak kullanılabilir. Oysa burada söz edilen kullanımda, sorunlu

Emperyalizmin kapitalizmin bir aşaması olup olmadığı, arş-ı alayı saran küreselleşme kavramının kapitalizmin emperyalizm-ötesi bir dönemini ifade edip etmediği[9] şeklindeki sorular etrafında zengin bir literatür oluşmuştur. Farklı analiz düzeylerinde son derece önemli analitik katkılar sunan bu literatür öbeğinin eleştirel değerlendirmesine girişmek hem bu çalışmanın hem de yazarının sınırlarını fazlasıyla zorlayacaktır.

En genel düzeyde kapitalizmin tarihi, metalaşma/meta-dışılaşma arasındaki gerilimli sürecin tarihi olarak kavranabilir. Bu bakış açısında metalaşma süreci, bir yandan sermaye birikiminin genel eğilimi, bir yandan da emekçilerinin direnişlerini içeren bir süreç olarak ele alınmak durumundadır. Bu süreç; doğrusal olmadığı gibi, süreklilik ve süreklilik içindeki kopuşları da içeren bir süreçtir. Sorun bu şekilde kavrandığında, gerek kapitalizmin genel yapılanışında, gerekse de tarımsal yapılar özelinde, süreklilik içerisindeki bir dönüşümden söz etmek mümkün hale gelecektir.

Genel terimlerle ifade edilen bu kavramsal çerçeve bu çalışmanın da temel yaklaşımını oluşturmaktadır. Bu yaklaşım gereği, 1970'leri izleyen yıllarla birlikte azgelişmiş ülke tarımında yaşanan dönüşümleri koşullandıran ve etkide bulunan faktörler şöyle sıralanabilir:

(a) Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası aracılığıyla uygulamaya koyulan yapısal uyum politikaları temelinde yaşanan özelleştirme, kuralsızlaştırma ve güvencesizleştirmeler.

---

olan gıda rejimini kavramsallaştırmak değildir, sermaye birikiminin farklı biçimlerinin dönemselleştirilmesidir.

[9] Bu geniş kapsamlı tartışmayı burada tüketmek ne gerekli ne de olanaklıdır. Küreselleşmeyi emperyalizmin yeni bir biçimi olarak ele alan yaklaşımların ayrıntılı bir eleştirisi için *bkz:* Barrow (2005).

(b) Üretimin teknolojik tabanı ile iletişim, ulaşım ve bilişim alanındaki gelişmeler.

(c) Yeni uluslararası işbölümü temelinde, üretim ve yeniden üretim alanlarında yaygınlaşan ve derinleşen metalaşma düzeyi.

Bu üç etmenle birlikte küçük meta üreticilerinin piyasaya tabiiyetlerinin büyüdüğü ve sermayenin tarımsal üretimin koşulları üzerindeki denetiminin arttığı sır değildir. İşte konuya ancak sermayenin tarımsal yapılara nüfuzu temelinde bakıldığında, küçük meta üreticilerinin ürün ve emek piyasasıyla kurdukları bağda yaşanan köklü dönüşümü görünür kılmak mümkündür (Bernstein, 2009).

Tarımsal yapılarda gerçekleşen bu köklü dönüşümü, iki temel alanda somutlaştırmak mümkündür. İlk olarak küçük meta üreticilerinin istihdam edildikleri alan ve istihdam biçimlerindeki çeşitlenme artmaktadır. İkinci olarak da küçük meta üreticilerinin beka stratejisi bakımından, piyasanın rolü merkezileşmektedir (Akram Lodhi A. H., Kay Cristobal, 2010; Özuğurlu 2009).

Devletin tarımsal üretime dönük girdi ve alım desteğini çektiği, sağlık, eğitim gibi kamusal hizmetlerin hızla metalaştırıldığı, uluslararası tarım gıda şirketlerinin hem girdi hem de ürünün satış koşullarındaki denetiminin arttığı güncel koşullar altında; küçük meta üreticisi köylülüğün durumu nasıl tanımlanmalı? Köylülüğün içinde bulunduğu durumun ana parametreleri, geri dönülmez bir tasfiye sürecinin göstergeleri midir? Köy ayırt edici bir yaşam ve üretim birimi olmaktan mı çıkmaktadır? Uygarlık tarihi içinde derin kökleri olan kır-kent ayırımı, bizim gibi azgelişmiş toplumsal formasyonlar bakımından da artık yok mu olmaktadır?

Bu çalışmanın inceleme nesnesini de koşullandıran yukarıdaki sorular etrafında, kayda değer bir bilgi birikimi uluslararası literatürde oluşmuştur. Güncel kır ve tarım gıda çalışmaları içinde hakim eğilim hem tarımsal üreticiler hem de sermaye birikimi açısından kır kent arasındaki geleneksel işbölümünün aşındığı tezini geliştirerek, araştırma nesnesini yeniden formüle etmektedir.[10]

1960'lı ve 1970'li yılların tarım tartışmaları içinde, 'tarımda modernleşme', 'üretim tarzlarının eklemlenmesi', 'toprak reformu ve tarımsal yapılar', 'ulusal bağımsızlık hareketleri' ve 'köylü hareketleri' temaları başattı ve bu tartışmaların kuramsal içeriği ve araştırma nesnesi bakımından, Kautsky, Lenin ve Chayanov'un katkıları merkezi bir yere sahipti. Sosyal bilimler alanında, genel olarak kapitalizmin uluslararası ölçekte yeniden yapılanışı, özel olarak da tarımsal yapılardaki dönüşümle birlikte küçük meta üretiminin kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir toplumsal formasyonda direniş ya da tasfiye dinamikleri ekseninde gelişen klasik "tarım sorunu" tartışmaları, yeniden ilgi odağı haline gelmektedir. Bu yenilenen ilgide tarımsal alana dönük güncel çalışmalar aynı zamanda klasik tarım sorunu tartışmasından kayda değer bir kopuşu da içermektedir.

Güncel çalışmalarda, genel olarak tarımsal yapılardaki dönüşüm, özel olarak da küçük meta üretiminin kapitalist üretim ilişkileri içerisindeki yeri temelinde iki ana eğilim mevcuttur. *Journal of Peasant Studies* ve *Journal of Sociology of Agriculture and Food* dergileri çevresinde karakterize olan her iki eğilimde de tarımsal yapılardaki güncel dönüşümle birlikte kır sosyolojisinin geleneksel araştırma nesnesi yeniden formüle edilmektedir. Fakat iki yaklaşımın tarımsal dönüşümü kavramsallaştırmaya dönük çözümleme araçları ve kuramsal içeriği farklılaşmaktadır.

[10] Sözü edilen katkıların "kır sosyolojisi" başlığı altında tasnif edilmeyip, onun yerine "tarım gıda sosyolojisi" adlandırılmasının neden tercih edildiği konusunda *bkz.* Bonanno (1991).

Tezin kuramsal dayanaklarının sunulduğu bu bölümde, sonda söylenecek olanı baştan belirtmek gerekirse, bu çalışmada "köycü/köylücü" yaklaşım ve "tarım-gıda sosyolojisi" olarak nitelenen iki akımın küçük meta üretimi temelinde tarımsal yapılardaki güncel dönüşümü anlamak bakımından sınırlı bir içeriğe sahip olduğu savlanacaktır. Bu tezin iddiası, klasik tarım sorunu tartışmalarında mevcut olan çözümleme araçlarının güncel dönüşümü anlamak bakımından hala kritik bir yere sahip olduğudur. Tezin bu bölümünde klasik "tarım sorunu" tartışması, küçük meta üretiminin/köylülüğün özgüllüğü, karakteri ve çeşitlenme/farklılaşma dinamikleri sorunsalları ekseninde sunulmaya çalışılacaktır.

1.2. Kuramsal Bir Sınıflandırma Ölçütü Olarak Köylülüğün Karakteri

Kır sosyolojisi alanındaki çalışmalar tasnif edilirken, küçük meta üreticisi köylülüğün kapitalist üretim ilişkileri içerisinde sürekli ya da geçici bir kategori olarak ele alınışı hususu, yaygın kullanılan bir ölçüttür. Bu değerlendirme ölçütüne göre; Modernleşme okulu ve klasik Marksist yaklaşım (Marks, Engels, Lenin ve Kautsky) benzer bir kalkış noktasına sahiptir. Her ikisi için de köylülük, gelenekselliğin ya da kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin bir kalıntısından ibarettir; dolayısıyla da modernleşmeyle ya da kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimiyle birlikte tasfiye olacak olan geçici bir kategoridir.

Modernleşme okulu geleneksel-modern ayrımıyla geleneksel toplumları basit, homojen, farklılaşmamış ve rasyonel olmayan davranış kalıplarına sahip köylü toplumları olarak kavrar. Sanayinin gelişimiyle birlikte; heterojen, farklılaşmış ve rasyonel davranış kalıplarının geçerli olduğu kentsel gelişme başat hale gelir. Bu bakımdan Modernleşme Okulu için toplumsal değişim, basitten karmaşığa,

gelenekselden moderne doğru ilerlemeci ve doğrusal bir evrimsel bir patikadan başka bir şey değildir[11].

Chayanovgil yaklaşım ise köylülüğü özgül bir ekonomik model olarak kavraması ve köylü ekonomisinin sürekliliğine yaptığı vurgu bakımından Modernleşme okulundan ve Marksist gelenekten ayrılmaktadır.

Ecevit (1999:1) tarım sosyolojisini, "(a) bütüncül çözümlemeleri kullanarak tarımsal toplulukların toplumsal sistemleri üzerinde odaklanan yaklaşımlar; (b) Neo-Klasik yöntemi kullanarak bireyler üzerinde odaklaşan yaklaşımlar ve (c) Marksist yöntemi kullanan tarihsel ve yapısalcı okullar" olmak üzere üç başlık altında değerlendirmektedir. Bu değerlendirmede Ecevit (1999) tarım sosyolojisi literatürünü iki boyutuyla; çözümleme nesnesi ve kuramsal içeriği, tasnif etmektedir.

Özuğurlu (2009), Ecevit (1999)' a benzer biçimde kır sosyolojisi alanındaki çalışmaları üçlü bir sınıflandırma altında değerlendirmektedir. Tarımsal alana ilişkin yaklaşımların değerlendirilmesi aşamasında kullandığı "*yaklaşım tarzı"* ölçütünde Özuğurlu (2009), Shanin (1990)'ın kır sosyolojisi alanındaki çalışmalara yönelttiği iki sorudan yola çıkmaktadır; (a) "köylüler toplumsal gerçekliğin anlamlı ve ayırt edici bir olgusu mudur?" (b) aynı şekilde köylüler toplumsal gerçekliğin açıklanması bakımından anlamlı ve ayırt edici analitik bir kategori midir?" (Özuğurlu, 2009: 6). Özuğurlu (2009), Shanin (1990)'ın bu iki soruyla kurdukları ilişki ekseninde tarım literatürü içerisinde yaptığı tasnifi 1960'lara kadar tarımsal yapıların analizinde

[11] Bu tasnif ölçütü çerçevesinde Modernleşme yaklaşımıyla Marksist yaklaşımın aynı başlık altında değerlendirilmesi kimi istisnalara da açıktır. Ortak zemin içindeki farklı vurguları ifade eden bu istisnalar içinde (a) Marksist yaklaşımın köylülüğün kaderine ilişkin tezlerinin, önsel bir kabule değil hem olgusal hem de tarihsel bir temele yaslanıyor olması ve (b) "Köylü Sorunu" tanımlamasının esasını toplumsal devrim için ittifaklar sorununun teşkil ediyor olması, sayılmaktadır. Bu rezervlere karşın, en nihayetinde köylülüğün/küçük meta üretiminin geçici bir kategori olduğu tezindeki ortaklıklarıyla her iki yaklaşım aynı başlık altında değerlendirileceği ileri sürülmektedir. İki yaklaşım arasındaki farklılıklar için *bkz*: Boratav (2004).

yaygın bir eğilim olan "kır sosyolojisi" yaklaşımını ve güncel tarım gıda çalışmalarını içerecek bir biçimde yeniden inşa etmektedir. Shanin (1990)'da belirtilmiş olan soruların her ikisine de hayır yanıtıyla Lenin, ilk soruya evet ikinci soruya hayır yanıtıyla Kautsky, her iki soruya da evet yanıtıyla da Chayonov ile temsil edilen üç yaklaşım, Özuğurlu (2009: 37)'da yerini Shanin (1990)'ın yönelttiği her iki soruyla kurdukları ilişkinin niteliği temelinde *"biçimci/bilimci",* "*köylücü/köycü"* ve *"tarihselci"* yaklaşım tarzına bırakmaktadır.

Ecevit (1999)'un tarımsal yapılara ilişkin literatürü, "(a) bütüncül çözümlemeleri kullanarak tarımsal toplulukların toplumsal sistemleri üzerinde odaklanan yaklaşımlar; (b) neo-klasik yöntemi kullanarak bireyler üzerinde odaklaşan yaklaşımlar ve (c) Marksist yöntemi kullanan tarihsel ve yapısalcı okullar" şeklindeki sınıflandırmasıyla örtüşen "köycü/köylücü", "biçimci/bilimci" ve "tarihselci" yaklaşım biçimindeki tasnif, bu çalışmanın giriş bölümünde belirtilen iki amacı bakımından önemli bir içeriğe sahiptir.

Kırsal alana dönük çalışmaların temel araştırma sorusunun, farklı tarihsel dönem ve koşullarda "köylülüğün" ayırt edici bir ekonomik ya da kültürel form olup olmadığı sorusu olduğu tezinden hareketle (Bernstein, 2009; 64) direniş/tasfiye ölçütü temelindeki bir literatür değerlendirmesinin de esasen bu soruyu içerdiği söylenebilir. Bu literatür değerlendirme ölçütünde, köylü ekonomisinin sürekliliğine vurgu yapan yaklaşımlar, köylülüğün hem olgusal hem analitik düzeyde ayırt edici olduğu tezini savunurken[12], köylülüğün tasfiye dinamiklerine odaklanan yaklaşımların her iki düzeyde de köylülüğü ayırt edici bir kategori olarak görmediği ileri sürülebilir. Fakat bu sorunun literatüre doğrudan yöneltilmesi, güncel çalışmalarla klasik tarım

[12] Bu tezin ekonomik ve kültürel düzeydeki varyasyonları mevcuttur.

tartışmalarının bağını kurabilmek bakımından önemlidir. Güncel tarım tartışmalarına geçmeden önce, köylülüğün karakteri ve çeşitlenme/farklılaşma dinamikleri temelinde klasik görüşlerin ele alınması anlamlı olacaktır.

1.2.1. Köycü/Köylücü Yaklaşım

Köylülüğü özgül bir ekonomik model olarak ele alan bu yaklaşım 20. yüzyılın başlarında Rusya'da gelişmiştir. A.V Chayanov'un ve A.V Chayanov'un da üyesi olduğu "Organizasyon ve Üretim Okulu'nun" öncülüğünü üstlendiği ve Rusya'da Narodnik akımın büyük ölçüde beslendiği, köycü/köylücü yaklaşım tarzında köylülük, hem olgusal düzeyde hem de gerçekliği anlamak bakımından ayırt edici bir kategoridir (Özuğurlu, 2009).

Köycü/köylücü yaklaşımda araştırma nesnesi köylü ekonomisinin içsel özellikleriyken, analiz birimi hanedir. Gerçekliğin, ayırt edici bir olgusu olarak köylülük, iç işleyişe sahip homojen bir kategori oluşturmakta ve klasik ve neo-klasik iktisat yaklaşımları, özgül bir sistem olan köylü ekonomisini çözümlemeye elverişli araçlar sunmamaktadır. Bu tezden hareketle Chayanov, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Rusya kırına ait son derece zengin istatistiksel verilere dayanarak köylü hane işletmelerine ilişkin ekonomik bir model geliştirmiştir. Levin ve Neocosmos (1989; 250)'ye göre bu model, şu varsayımlara sahiptir:

(a) Köylülük homojen bir kategoridir.

(b) Ekonomik bir sistem olarak, kendinde çelişkili bir yapıya sahip değildir; değişim/dönüşüm yönündeki basınç ancak dışarıdan gelir; bu baskılar karşısında özsel olarak kendine yeterli bir birim olan köylü hane işletmesi,

içinde yer aldığı köylü ekonomisinde kendi karakteristiklerini korumak yönünde davranır.

(c) Köylü hanesi, kendi içerisinde homojen bir birimdir.

(d) Köylülük, ideal tip olarak tanımlandığından, köycü/köylücü yaklaşımın metodolojisi, Modernleşme okulunu karakterize eden metodolojinin tam zıddı bir kutupta yer alır.

Köycü/köylücü yaklaşım tarzının dört başlık altında toparlanan ön-kabulleri, aynı zamanda bu yaklaşımı, tarihselci araştırma geleneğinden rahatça ayrıştırmaya da olanak sağlar.

Tarihselci tarım çalışmaları geleneği, burada sıralanan dört varsayım temel alındığında, köylülüğün kaçınılmaz olarak, "tarih dışı" bir kategori statüsüne yerleşeceğini ileri sürer. Bu durumda "köylülüğün kalıcılığı" sorunu, onda özsel olarak var olduğu savlanan ayırt edici karakteristiklere indirgenmiş olur. Burada da karşımıza hem köy birimi hem de köylü hanesi bakımından homojen bir birim varsayımı çıkar. İşte bu kritik önemi nedeniyledir ki, köy ve köylü hanesinin türdeş bir birim olduğu yönündeki ön-kabul, hem tarihselci, hem de feminist yaklaşım içerisinden yöneltilen eleştirilerin odağında yer almıştır.

Chayanov ve ardıllarında kapitalist işletmeden farklı olarak köylü hanesi, hem üretim hem de tüketim birimidir (Goodman ve Redclift, 1981: 11). Hem üretici hem tüketici bir birim olarak hane, köycü/köylücü yaklaşımda köylülüğün ve köylü ekonomisinin özgüllüğüne işaret etmesi bakımından merkezi bir yere sahiptir. Köylü ekonomisinin özgüllüğüne işaret eden bir diğer faktör de köylü tarımının yorucu ve yıpratıcı doğasıdır (Shanin, 1986). Hanenin ve tarımsal üretimin bu özellikleri hane

işletmesini, üretim faaliyetinin *amacı* ve *örgütlenmesi* temelinde kapitalist işletmelerden ayırmaktadır (Aydın, 1986a: 146; Kerblay, 1971:151; Hunt, 1979).

Köylü ekonomisinde üretim faaliyetinin *amacı* geçimlik düzeyi sağlamakken, üretim, ücretli işçilik kategorisinin bulunmadığı hane emeğine dayanmaktadır. Geçimlik düzeyi belirleyen faktörler ise bölgedeki geleneksel yaşam standardı ve hanenin demografik yapısıdır (Hunt, 1979: 249).

Hanenin cinsiyet, yaş, doğum, ölüm gibi nüfus bileşimi hane içi tüketici/emekçi oranını belirleyen, iç işleyişe sahip demografik bir çevrim oluşturmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi hem tarımsal üretim hem de tüketim birimi olan hanenin nüfus bileşimi, hanenin basit yeniden üretimini sağlayabilmesi için gerekli üretimin nesnel düzeyini belirlemektedir.

Buna göre, yeni kurulmuş bir hanenin yaşam döngüsünün başlarında çocukların emeği seferber edilemediğinden, hanenin tüketim düzeyi yüksek, emekçi sayısı azdır. Hanenin yaşam döngüsü içerisinde çocuklar çalışabilir yaşa eriştiğinde tüketici/emekçi oranı düşer ve hane reisinin iş yükü azalır.

Hanenin kullanımına açık ve elverişli toprakların sınırsız olduğu varsayımıyla Chayanovcu yaklaşımda hanenin demografik çevriminin farklı anlarında hane işletmesinin işlediği toprak miktarı da değişmektedir.

Yaşam döngüsünün başlarındaki bir köylü hanesinde emekçi sayısının azlığı nedeniyle işlenen toprak da küçüktür. Ekim alanlarının küçük olduğu hane işletmeleri, haneye katılan emekçilerle birlikte ekim alanlarını genişletirler; hanenin yaşam döngüsünün sonlarına doğru ise, hanenin, çocukların yeni haneler kurup

parçalanmasına koşut olarak toprak da parçalanıp küçülmektedir. Aynı döngü kuşkusuz yeni kurulan haneler için de geçerlidir.

Bunun tersi de mümkündür; örneğin köylü hanesi üretimini organize edecek daha büyük topraklara ulaşırsa nüfus artışına yönelecektir. Fakat bir üretim birimi olarak hanenin nüfusundaki artış, aynı zamanda tüketim ihtiyacının da artmasını getirecektir; artan tüketim ihtiyacını karşılayabilmek için köylü hane bu kez daha çok üretmeye yönelecektir. Sonuç olarak köylüler kapitalistlere kıyasla düşük üretkenlik düzeyine rağmen, tüketim ihtiyaçlarını karşılayabilmek için emeklerini yoğunlaştıracaktır.

Chayanovcu yaklaşımın, tarımsal üretimin amacı ve örgütlenmesi temelinde köylü ekonomisinin özgüllüğüne ilişkin varsayımı bize köylülüğün çeşitlenme ve farklılaşma dinamiklerine ilişkin varsayımlarını da sunmaktadır. Chayanovcu yaklaşımda köylülük içerisindeki çeşitlenme ve farklılaşma, hanenin yaşam döngüsü içerisindeki belirli bir anda vuku bulmaktadır. Yukarıda kabaca özetlendiği gibi demografik çevrim sürecinin farklı anlarında, aynı hane birimi hem küçük toprak hem de daha büyük toprak sahibi bir işletme olabilmektedir (Boratav, 2004; Bernstein, 2009).

Görüldüğü gibi bu yaklaşımda, köylülüğün çeşitlenme ve farklılaşma dinamikleri, esasen demografik bir çeşitlenme ve farklılaşma dinamikleridir. Her hane yaşam döngüsünün belli anlarında küçük toprak sahibi, belli anlarında da büyük toprak sahibi olabilmektedir. Bu, her köylü hane işletmesinin demografik çevrim içerisinde çeşitlenme yaşayan homojen bir kategori olarak ele alınışını ifade etmektedir. Köycü/köylücü yaklaşımın köylülüğü homojen bir birim olarak ele

alışının diğer bir anlamı, köylülük içerisinde sınıfsal bir çeşitlenme ve farklılaşmanın mevcut olmadığıdır.

Bernstein (2009; 61)'e göre Chayanov, köylülük içerisindeki sınıfsal temelli bir farklılaşma ve çeşitlenme tezine teorik ve olgusal olmak üzere iki düzeyde karşı çıkmaktadır. Birincisi, "köylü ekonomisinin" mantığının (basit yeniden üretimin) kapitalist birikimin bir koşulu olan genişlemiş yeniden üretimi dışladığı tezidir. Olgusal zemine dayalı ikinci eleştirisi ise Zemstvo istatistiklerinin yorumuna dayanmaktadır. Dolayısıyla Chayanovcu yaklaşımda Rusya kırında gözlemlenen eşitsizlik sınıfsal bir farklılaşmayı değil, hanenin demografik çevriminin farklı anlarını yansıtmaktadır (Bernstein, 2009; 59).

Köycü/köylücü yaklaşımın köylülüğün çeşitlenme ve farklılaşma dinamiklerini demografik döngülerde arayan açıklama tarzı, köylülüğün kendi emeğini sömüren bir kategori olduğu kavramsallaştırmasıyla tamamlanır. Kendi emeğini sömüren bir kategori olarak köylülük kavramsallaştırması özellikle köylü üretiminin amacı ve hane emeğinin örgütlenmesi bakımından kritik bir yere sahiptir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, hem tarımsal üretim hem de tüketim birimi olan hanenin nüfusu, gerekli üretimin nesnel düzeyini belirlemektedir (Ecevit, 1999: 45–47). Chayanovgil yaklaşımda bu düzey köylü ekonomisinin içsel dinamikleriyle ilişkili bir biçimde değişebilmektedir. Hali hazırda zahmetli ve ağır koşullarda üretim faaliyetini sürdüren köylü, tüketici/emekçi oranında denge noktasına ulaştıktan sonra, olası fazla ürün elde etmek için çalışmaya gönüllü değildir; zira elde edeceği fazla ürün, bu iş için girişeceği zahmete değmeyecektir. Fakat, köylü hanesi, elde edilen ürün hanenin asgari geçimlik seviyesine ulaşmadığı müddetçe, emeğin marjinal

verimliliğindeki düşüşe rağmen, çalışmayı sürdürür (Aydın, 1986a: 147). Köylünün kendi emeğini sömürmesinden kastedilen de böylesi durumlardır.

Yoksul köylüler bakımından "kendi emeğinin sömürüsü" kavramsallaştırması, düşük üretkenlik ve gelir pahasına oldukça yorucu ve yıpratıcı koşullarda çalışmayı nitelemektedir. Chayanov şunu söylemektedir:

> *kuşkusuz hiç kimse köylülerin açlığını onaylamaz, fakat var olabilmek için girişilen oldukça gaddar ekonomik mücadelede, aç kalma sanatını en iyi bilen, en iyi uyum sağlayabilendir. (*Chayanov 1966, *aktaran* Bernstein, 1991: 40*)*

"Kendi emeğini sömürme" kavramı, tarihselci yaklaşım bakımından da küçük meta üreticisi köylülüğün direngen varlığını açıklayıcı bir kavram olarak, merkezi bir yere sahiptir. Tarihselci yaklaşım içerisinde her ne kadar öz-sömürü kavramı aracılığıyla köylülüğün direngen yapısına odaklanılsa da, güncel çalışmalarda kavram tarımsal yapılardaki dönüşümü çözümlemek bakımından merkezi bir araca dönüşmüştür.[13] Bu kavramın açıklayıcı kapasitesi, bu çalışmanın Çanakkale ilindeki üzüm üreticilerini kavrayan saha çalışmasında da sorgulanacaktır.

1.2.2. Tarihselci Yaklaşım

Tarihselci yaklaşım tarzı içerisinde tarımsal yapılara dönük araştırma gündemi, genel bir köylülük kategorisine odaklanmaz; köylülüğü belirli bir uzam ve zamandaki hakim üretim tarzı içinde kavrar. Köylülüğün ve köylülük içerisindeki farklı grupların hakim üretim tarzı içindeki konumlanışı bakımından analitik öncelik, üretim araçlarının mülkiyeti ile artığa el koymanın farklı biçimlerine verilir.

[13] Özuğurlu (2009).

Literatür değerlendirme aşamasında tasnif ölçütü olarak kullanılan ve tarımsal yapılardaki güncel değişim/dönüşümle birlikte daha merkezi bir konuma oturan soruları hatırlamakta yarar vardır. Bunlar (a) "köylülük, gerçekliğin ayırt edici bir kategorisi midir" ve (b) "köylülük, gerçekliği anlamak bakımından ayırt edici bir kategori midir" sorularıdır. Tarihselci yaklaşım içerisinde bu iki soruya *genel* olarak ve *kategorik bir biçimde* ne 'evet' ne de 'hayır' demek güçtür (Özuğurlu, 2009).

19. yüzyılın sonlarından itibaren, Marksist yaklaşım içerisinde, kapitalizmin gelişimi ve kapitalist üretim ilişkilerinin egemenliği altında kırsal alanda yaşanan dönüşüm konusu, yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Tarihselci yaklaşımda kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir toplumsal formasyonda köylülüğün varlığını devam ettirmesi, onun üretim ve yeniden üretim koşullarında bir değişim/dönüşüm yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Bu sadece onun direngen varlığına ve direngen varlığının sınırlarına işaret etmektedir.

Dolayısıyla temel soru; kendine yeterli üretimden, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi ve metalaşmayla birlikte pazar için üretime yönelen köylü hane işletmelerinin yaygın olduğu bir kırsal yapının, kapitalist bir sistemle hangi dinamiklerle, uyum ve çelişkilerle bütünleşeceği sorusudur. Tarihselci yaklaşım içerisinde bu soru ekseninde ortak sonuçlara ulaşıldığını iddia etmek zor olsa da, soruların formülasyonunda belli bir ortaklıktan söz etmek mümkündür;

1. Tarihselci yaklaşım içerisinde analitik öncelik hakim üretim ilişkisine verilmektedir. Üretim ilişkileri çözümlemesi, hem tarihselci yaklaşımın

ortak özelliğini sunmakta hem de içerisindeki belirgin farklılıkların kaynağını oluşturmaktadır[14].

2. Tarihselci yaklaşımın hem kurucu katkılarında hem de 1960 ve 1970'li yılların azgelişmişlik temelinde gelişen ve akademik ortama taşınan tarımsal yapı çözümlemelerinde, kimi zaman arka plan motifi olarak da görünse, belli başlı temalardan biri devrim stratejisi eksenindeki politik ittifaklar sorunu olmuştur.[15]

19. yüzyılın sonlarında Rusya'da Narodnikler ve Bolşevikler arasında ve Almanya'da Alman Sosyal Demokrat Partisi içerisinde gerçekleşen tartışmalar 1960'lı yıllarda yeniden ilgi odağı haline gelmiştir. Kısacası 1960'lı yıllarda, azgelişmişlik temelinde tarımsal alanı problematize eden çalışmalar kuramsal dayanaklarını büyük ölçüde Lenin ve Kautsky'nin katkılarından almıştır. Özellikle *Journal of Peasant Studies* dergisinde yer alan çalışmalar, tarihselci mirası esas almalarına karşılık, Chayanovcu yaklaşımdan da büyük ölçüde etkilenmişlerdir.

Kautsky ve Lenin'in tarımsal yapılara ilişkin yaklaşımları kuşkusuz güncel tarım-gıda çalışmalarının ve daha önce belirtildiği gibi 1960'lı yıllarda gelişen azgelişmişlik ve tarım tartışmalarının ana izleğini oluşturması bakımından önemlidir:

---

[14] Ecevit (1999) Neo-Marksist yazarlar arasındaki faklılıkların kaynakları arasında, kapitalizmin tarımsal yapılardaki gelişimini dünya ekonomisi ile ilişkili bir biçimde çözümleme çabasının belirgin yere sahip olduğunu ileri sürer.

[15] 1960 ve 1970'li yıllar Türkiye'de bir yandan yükselen sol dalgaya tanıklık ederken, bir yandan da azgelişmişlik temelinde yoğun tartışmalara sahne oldu. Türkiye'de Behice Boran (1945)'le başlayan tarım çalışmaları başlığı, anılan dönem boyunca sosyal bilimler alanında en yoğun tartışmaların yaşandığı başlıklardan biri oldu. Türkiye'nin geri kalmışlığının açıklamanması temelinde süren bu tartışmalarda iki belirgin eksen ortaya çıkmıştı: İlki geri kalmışlığın tarihsel kökenlerini Osmanlı toprak mülkiyeti ve köylülüğün durumunda aramıştır; ATÜT-FTÜT tartışması olarak da bilinen bu katkılarda Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti arasında kopuştan ziyade sürekliliğin başat olduğu tezi güncel önemi bakımından ayrıca ele alınmayı hak eden bir başlık olmuştur. İkinci tartışma ekseni devrim stratejisi temelinde Türkiye'de kapitalizmin gelişimine odaklanan ve literatürde "Boratav-Erdost" tartışması olarak bilinen tartışmadır.

Hatırlanacağı gibi bu çalışmada, klasik tartışmaların tarımsal yapılardaki güncel dönüşümünü anlamak bakımından hala kritik bir yere sahip olduğu iddia edilmektedir. Dolayısıyla klasik tartışmaların sunumu sadece 19. yüzyıldan bugüne kadar yaşanan tartışmaların yürütüldüğü ana aksın açıklığa kavuşturulması bakımından değil, güncel dönüşümün çözümlenmesi bakımından da önemlidir.

Arkasında 100 yılı aşkın bir bilgi birikimini barındıran tarihselci yaklaşımın, güncel tartışmalara taşınması risklidir; zira bu mirasın, ortaya çıktığı dönemin koşullarından soyutlanarak ele alınması mümkündür. Bu durumda, tarihselci geleneğin geliştirdiği kavramlara, tarihsel maddeci bakış açısı terk edilerek müracaat ediliyor olacaktır ki bu metodolojik zaaf birçok çalışmada tespit edilebilir. Özellikle tarihselci geleneğe akademiden yapılan müracaatlar, bu geleneğin tarım sorunu tartışmalarındaki ana derdinin "proleter devrimler çağındaki ittifaklar sorunu" olduğu gerçeğini silikleştirmiştir. Böylece tarihsel bağlamından soyutlanan tartışmaların şematize edilmesi gibi bir kısıt hep mevcut olmuştur. Tüm bu kısıtlara rağmen, klasik tarım tartışmalarının merkezi kavramları, güncel tarım-gıda literatürü içerisinde merkezi bir yere sahiptir. Sermayenin tarıma doğrudan ya da dolaylı nüfuzu ve kapitalist toplumsal ilişkilerin dünya ölçeğinde yeniden yapılanması, sözü edilen mirası güncelleştirmiştir. Ne var ki, söz konusu güncelleşme, tarihselci mirasın merkezi temasını teşkil eden "köylülüğün farklılaşma ve çeşitlenme dinamikleri" konusunu büyük ölçüde marjinalleştirerek yaşanmaktadır. Sözü edilen temaların bu çalışmadaki önemleri düşünüldüğünde, bu gözlemi nedenleri ile birlikte derinleştirmek gerekecektir. Marjinalleşmenin kaynakları şu şekilde açıklanabilir:

1. Çeşitlenme ve farklılaşma dinamiklerinin analizi, aynı zamanda, kapitalizmin gelişim tarihine ve yönelimine işaret ettiğinden, klasik tartışmalarda bu

kavram, ‘feodalizmden kapitalizme geçişi’ sorunsallaştıran bir içeriğe sahipti. 1970’li yıllarda kapitalizmin yayılmasıyla dünya ölçeğinde ulaştığı sorgulanamaz aşama, çeşitlenme/farklılaşma kavramını büyük ölçüde marjinalleştirdi.

2. Klasik tarımsal dönüşüm tartışmaları iki düzeyi içermekteydi. Hem Lenin hem de Kautsky’nin çalışmalarında, tarihsel bağlamı içerisinde belirli bir ülkede kapitalizmin tarımsal alana nüfuzu konu edilirken, daha soyut düzeyde kapitalist gelişmeye odaklanılmaktaydı. Oysa küreselleşme yazınıyla birlikte güncel çalışmalarda analiz birimi küresel tarım-gıda zincirine ve uluslararası (ulus-ötesi) şirketlere taşındı. Küçük köylülüğün ulusal pazar oluşumu ve gelişimi içindeki dönüşümünü niteleyen çeşitlenme/farklılaşma dinamikleri, ulus-ötesi piyasanın son derece merkezileşmiş ve yoğunlaşmış karakteri içinde silikleşti.

3. Küresel tarım-gıda rejimine odaklanan güncel tarım çalışmaları, kapitalist gelişmenin zorunlu-olumsal doğası ve köylülük temelinde, tarihselci mirasla ihtiyatlı da olsa bir hesaplaşmaya girişti. Bu hesaplaşmanın güncel tarım çalışmalarını çektiği kuramsal pozisyonda, küçük köylülüğün çeşitlenme ve farklılaşma teması geçmişteki merkezi önemini yitirdi.

Journal of Sociology of Agriculture and Food (JSAF) dergisinde yoğunlaşan güncel tarım gıda tartışmaları içerisinde, tarihselci mirasla eleştirel hesaplaşma, köklü bir kopuşu deklare eder tarzda gürültülü bir şekilde yapılıyor değildir. Bu çalışmalarda sorun; ya Marks, Engels, Lenin ve Kautsky’nin kapitalist gelişmenin doğasına ve köylülüğün kaderine ilişkin yaklaşımlarındaki zaaflar olarak ya da azgelişmişlik merkezinde tarımsal yapıları çözümleyen yakın dönem ürünlerde, klasik tartışmaları yorumlama zaafı olarak tanımlanmaktadır.

Buraya kadar anlatılananların ışığında hala köylülük içerisinde çeşitlenme ve farklılaşma dinamiklerinin varlığından söz edilebilir mi? Tezde, bu soru, köylülüğün karakteri ile çeşitlenme ve farklılaşma dinamikleri temalarına kazandırılan yeni içeriklerle birlikte ele alınacaktır. Buna geçmeden önce, konunun klasik tarım çalışmalarında nasıl ele alındığı ortaya konacaktır. Burada da *The Journal of Peasant Studies* dergisinin 2009–2010 sayılarında Akram Lodhi ve Henry Bernstein tarafından geliştirilen izlek takip edilecektir. Bu izlek şuna işaret etmektedir: Lenin'gil araştırma gündeminde köylülüğün çeşitlenme ve farklılaşma dinamikleri bir zorunluluk ilişkisinden ziyade bir eğilimi ifade eder; klasik tarım tartışmalarında -Kautsky ve Lenin- vurgulanan sermayenin küçük köylüleri topraktan koparmadan da metalaşma yoluyla tarımsal alanlara nüfuz edebileceğidir.

1.3. Klasik Tarım Tartışmasında Köylülüğün Karakteri ve Çeşitlenme/Farklılaşma Dinamikleri

Yukarıdaki alt bölümde de belirtildiği gibi tarihselci yaklaşım tarzında köylülüğün genel bir tanımından ziyade, öncelik, hakim üretim ilişkilerine verilmekte ve köylülük hakim üretim ilişkisi ile girdiği çözülme/direniş/uyum/çatışma dinamikleriyle etkileşimi temelinde tartışılmaktadır. Bu yaklaşım tarzında köylülük, köycü/köylücü yaklaşım tarzında varsayıldığı gibi, her tarihsel dönemde geçerli ve kendine özgü işleyişe sahip bir ekonomik model olarak ele alınmamaktadır[16].

[16] Köylü üretim tarzı ve üretim tarzlarının eklemlenmesi yaklaşımları, köylülüğü iç işleyişe sahip bir model olarak ele almalarıyla eleştirilmiştir. Eleştiri için *bkz*: Ennew, Hirst, Tribe (1977)

Enew, Hirst ve Tribe (1977)'ye göre "Marksist yaklaşımda "köylülük" genellikle ya küçük meta üreticisi, ya da feodal ve yarı feodal toprak müsteciri anlamına gelmektedir (*aktaran* Aydın, 1986a); ve şöyle devam etmektedirler:

> *Lenin ve Kautsky' ye göre köylülük, ekonominin (kırda yaşayan, geçimlik üretim yapan vb.) belirli bir kesimini ifade etmemektedir. Köylülük daha ziyade ancak belirli ilişkiler -kritik nokta bu ilişkilerin artan bir biçimde kapitalist ilişkiler oluşudur- içerisinde kavranabilecek farklı grup ve sınıfların heterojen bir bileşimini temsil etmektedir.*

Teorik temelleri Kapital'e, ampirik malzemesi de Zemstvo istatistiklerine dayanan *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı kitabın "Köylülüğün Farklılaşması" başlıklı ikinci bölümünde Lenin, konuyu şu değişkenlerle tartışır: Aile sayısı, köylü nüfusunda kadın-erkek insan sayısı, sahip olunan-kullanılan toprak miktarı ve elde ediliş biçimleri (verilmiş-satın alınmış toprak miktarı, kiraya tutulan-kiraya verilen toprak miktarı, sahip olunan ya da kullanılan toplam toprak miktarı, ekili alanlar), sahip olunan tarım araçları (çeki hayvanları, toplam hayvan sayısı, gelişmiş tarım aletleri), işçi çalıştırma – işçi olarak çalışma, ticari ve sınai kuruluşlara ilişkin veriler.

Bu veriler temelinde Lenin (1975) Rusya kırındaki sınıf oluşumunun, kırda kapitalizmin gelişmesinin hem sonucu hem de itkisi olduğunu ortaya koymakta ve Rusya kırında yoksul, zengin ve -az sayıda köylünün zenginler kategorisine dönüşeceği çok sayıda köylününse yoksullaşacağı- orta köylüler olmak üzere üç temel köylü sınıfı tanımlamaktadır (Bernstein, 2009: 58). Bernstein (2009: 59)'a göre: "köylülüğün sınıfsal farklılaşmasını, verili bir uzam ve zamandaki gözlemlenebilir bir eğilim ve bir *yönelim* olarak farklılaştırmak önemlidir… Lenininst ele alış bunların, kapitalist meta ilişkilerinin gelişim dinamiklerinin farklı

tarihsel koşullarda küçük üreticilerin koşullarını, eylem ve kaderini nasıl şekillendirdiği ve esasen işletme ve yeniden üretim döngüsü içerisinde nasıl *içselleştirildiklerini* temsil ettiklerini söylemektedir" (vurgu yazara ait).

Kapitalist üretim ilişkilerinin hakim üretim ilişkisi olduğu bir toplumsal formasyonda, toplumsal işbölümü ve tarımsal üretimdeki artan düzeydeki uzmanlaşma aynı zamanda tarımsal üreticilerin pazara bağımlılığını kuvvetlendirmektedir. Bu durumda köylü, hem üretim araçlarını hem de geçimlik üretimini sağlayabilmek için pazara bağımlı hale gelmektedir.

Lenin (1975) iç pazarın yaratılması temelinde, bu tekil süreci yoksul köylüler ve hali vakti yerinde köylüler bakımından ayrı ayrı ele almaktadır. Lenin (1975) Narodniklerin iç pazarın yaratılmasına ilişkin görüşleri karşısında şunları söylemektedir: Rusya kırında yoksul, orta ve zengin köylüler gittikçe pazara bağımlı hale gelmektedir. Yoksul köylüler bakımından bu süreç, tüketim ihtiyaçları için bir pazar yarattığı halde, zengin köylüleri için hem tüketim ihtiyaçları hem de üretim araçları için bir pazar yaratmaktadır.

Kautsky (Banaji, 1976) kapitalist üretimin egemenliği altında sermayenin tarıma nüfuzu ekseninde toplumsal işbölümü ve uzmanlaşma temalarına odaklanmıştır. Bütün bir üretim faaliyetinin tarım ve sanayi sektörleri olarak ayrışmasıyla köylülük, bugün bizim kavradığımız biçimiyle, saf tarımsal üretici karakterine bürünmüştür. Üretim faaliyetinin tarım ve sanayi biçimindeki ayrışması, gelişen uzmanlaşma ve makineleşmeye koşut olarak, hane emeğinin özelliği de değişmekte, kırda mevsimsel üretime bağlı olarak atıl emek oluşmakta ve bu süreç hane nüfusunun bir bölümünü hane üretiminin dışına yönelmeye zorlamaktadır.

İşbölümü ve uzmanlaşma sonucunda küçük köylünün hane dışı istihdam alanlarına yönelmesi aynı zamanda toprağın da parçalanmasını getirmektedir.

> *Bir yandan, ücretli emek ihtiyacı yaratan aynı gelişme, öbür yandan ücretli emekçilerin kendisini yaratmaktadır… Bu süreç, daha önce de belirttiğimiz gibi, ortaçağda başlamıştı, fakat sadece kapitalizm altında egemen olmuştur. Bugün yeni bölgeleri kuşatarak, geçimlik üretimi meta üretimine dönüştürerek, çok çeşitli yollarla köylünün nakit ihtiyacını arttırarak ve hane emeğini ücretli emeğe dönüştürerek devam etmektedir. Dolayısıyla, kentlerde kapitalizmin gelişiminin kendisi, sermayenin kendisi tarımsal üretime girmeden de köylünün yerleşik yaşam biçimini, büyük ve küçük toprak sahipliği arasındaki uzlaşmazlıktan bağımsız olarak, tamamen dönüştürmektedir (Banaji, 1980: 48).*

Genel olarak tarımsal üretimdeki uzmanlaşma, işletme düzeyinde de uzmanlaşmanın yoğunlaşmasını getirmiştir (Banaji, 1980: 51). Tarımsal üretimde uzmanlaşmanın derecesi, büyük toprak sahipleri ve küçük köylüler bakımından farklılaşmaktadır. Kapitalizm tarıma nüfuz ettikçe büyük işletmelerle küçük işletmeler arasındaki uçurum artmaktadır. Üretimin teknik bileşenlerindeki bu farklılaşma, tarımsal üretimde hane düzeyinde ve üretim sürecinde büyük toprak sahipliğinin üstünlüğünün bir unsuruna işaret etmektedir. Üretimin teknik bileşenlerine ek olarak, bilimsel temelde üretimin örgütlenmesi, kredi ve ticaret olanaklarına erişim konularında da, büyük işletmeler küçük köylülük karşısında üstünlük sağlamaktadır.

Büyük toprak sahipliğinin ve kapitalist çiftçiliğin bütün bu avantajlarına rağmen küçük köylünün varlığını idamesini Kautsky (a) köylünün yorulmak bilmez

çalışması (b) tüketim ihtiyaçlarını kısmasıyla açıklar. Her iki özellik, hem sanayi hem de tarım sektöründeki küçük ölçekli üreticiler için geçerlidir. Her iki sektörde de küçük ölçekli üretimin varlığını devam ettirişinde, tüketim düzeyini düşürmek ve aşırı çalışmaya ek olarak Kautsky, devlet desteklerinin kritik bir rolü olduğunu da vurgulamaktadır (Banaji, 1980). Kautsky'de köylünün yorulmak bilmez çalışması ve tüketim düzeyini düşürmesi, kırdaki metalaşmanın bir sonucu olarak tanımlanır.

Kautsky, küçük toprak sahipliğinin nicel artışını ortaya koyan istatistiklere katılmakla birlikte, bu olgunun tarımsal yapılarda kapitalizmin gelişmediği şeklinde değerlendirilemeyeceğinin altını çizer. Küçük köylülüğün nicel artıştan çıkartılabilecek sonuç, tarımda kapitalizmin sanayi sektöründe olduğundan daha farklı gelişme dinamiklerine sahip olduğudur. Kautsky (Banaji, 1980)'e göre modern sanayinin gelişimi evresinde sanayi sektöründe de küçük ölçekli üretim bir anda tasfiye olmamakta, büyük ölçekli üretimin egemen olduğu alanlarda küçük ölçekli üretim parçalanmakla birlikte varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Kautsky, toprak miktarının büyüklüğüyle üretim ölçeğinin yoğunlaşması arasında bir ayrım yapar. Yaygın üretim biçimlerinden yoğun üretime geçilmesi üretim ölçeğini düşürmeden, hatta bazen arttırarak da, sahip olunan ortalama toprak büyüklüğünü azaltabilir.[17] (Banaji, 1980: 76) Köylülüğün pazara bağlılığı onu, varlığını idame ettirebilmek için daha verimli üretime zorlar. Dolayısıyla, köylülüğün farklılaşması sadece sahip olunan toprak miktarı temelinde ifade edilmemelidir.

Kautsky tarımda küçük üreticiler ve büyük üreticiler arasındaki ilişkiyi; tarımsal üretimde toprağın özgüllüğü ve küçük üreticiler ve büyük üreticiler

[17] Goodman ve Redcliff (1981: 10), Kautsky'nin makineleşmeyle küçük toprak sahipliğinden daha etkin bir biçimde ekilebilecek büyük toprakların varlığı olasılığına yer vermemesini, yaşadığı dönemde makineleşme düzeyinin düşük olmasıyla açıklar.

arasındaki emek değişimi temaları aracılığıyla açıklar; tarım, yoğunlaşma ve çözülme eğilimleri arasında salınan bir dönüşüm dinamiğine sahiptir (Ecevit, 1999).

Kautsky (1899)'da üretim faaliyetinin tarım ve sanayi sektörleri biçimindeki ayrışmasının ve artan uzmanlaşma ve işbölümüne koşut olarak köylülerin bugün bildiğimiz anlamıyla saf tarımsal üreticilere dönüşmesinin tarihsel kökenlerini sunmaktadır. Bu süreç, artan uzmanlaşma ve işbölümüne koşut olarak küçük köylü haneleri bakımından pazara artan bağımlılık, artan nakit ihtiyacı ve atıl emek oluşumu temelinde ek gelir getirici faaliyetlere yönelmek anlamına gelmektedir. En genel düzeyde Kautsky (Banaji, 1977), kapitalizmin küçük köylüleri mülksüzleştirmeden de tarıma nüfuz edebileceğini söylemektedir.

Bu yaklaşım güncel tartışmalar bakımından da önemini korumaktadır. Dolayısıyla bundan sonraki alt bölümde tarihselci yaklaşım tarzı içerisinde sermayenin tarıma nüfuzu teması etrafında yürütülen tartışmalar ele alınacaktır. Bu eksende yürütülen tartışmalar aynı zamanda tarihselci yaklaşım tarzı içerisindeki, bu tezde Lenin ve Kautsky ile temsil edilen, klasik yaklaşımların temel temaları, küçük köylülüğün karakteri ve tarımda sınıfsal farklılaşma/çeşitlenme temalarına yeni açıklamalar getirmesi bakımından da önemlidir.

1.4 Tarımsal Yapılara Sermaye Nüfuzu mu, "Sömürücü Olmayan" Eklemlenme mi ?[18]

1960'lı yıllarla birlikte yükselen sol hareket ve özellikle sömürgecilik karşıtı hareketlerle birlikte azgelişmişlik ekseninde tarım sorunu tartışmaları akademi içi ve

[18]1970'lerin sonları ve 1980'lerin ortalarına kadar küçük meta üretiminin kapitalizmle bütünleşme dinamiklerine odaklanılan yaklaşımların "nüfuz ve farklılaşma modeli" ve "küçük meta üretimi ile kapitalist ilişkiler arasında sömürücü olmayan yapının var olma olasılığı" biçiminde adlandırılması Ecevit (1999)'a dayanmaktadır.

akademi dışı tartışmalar içerisinde yeniden ilgi odağı haline gelmiştir. Bu yenilenen ilgiyle sömürge sonrası ekonomilerde azgelişmişlik zincirinin kırılması bakımından köylülüğün/küçük meta üretiminin akıbetinin ne olacağı soruları önem kazanmaya başlamıştır.

En genel düzeyde kapitalizm-öncesi ekonomilerin kapitalizmle eklemlenme, bütünleşme, çözülme dinamiklerine odaklanan bu çalışmalarda, öncelik çevre ülkelerde yaratılan artığın merkez ülkelere aktarımı temelinde uluslararası ticaret ilişkilerine verilmiştir. Uluslararası düzeyde dikey bir hiyerarşi içerisinde örgütlenen merkez - çevre biçimindeki bağımlılık ilişkisinin çözümlenmesiyle birlikte, çevre ülkelerde köylülüğün konumu da açığa çıkmaktadır. Kısacası, 1960'ların tartışmasında köylüğün konumu sömürge sonrası ekonomilerde kapitalist gelişmenin dinamikleri ve kapitalist gelişme düzeyinin bir fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır.

1970'lı yıllarda yoğunluk kazanan tartışmalar içerisinde iki ana eğilimden söz edilebilir:

(a) Kırsal yapının, kapitalist bir sistemle hangi dinamikler, uyum ve çelişkilerle bütünleşeceği ve köylülüğün karakteri sorularını, analitik önceliği gelişmişlik-azgelişmişlik ekseninde uluslararası piyasalara ve uzmanlaşmaya vererek tartışan Dünya Sistemi Yaklaşımı, Eklemlenme Teorisi ve Eşitsiz Mübadele Tezi.

(b) Tarımsal yapıları ve tarımsal yapılardan artık aktarımının farklı biçimlerini çözümleme yönünde analitik önceliği "üretim noktasına" veren "sermaye nüfuzu ve farklılaşma modeli".

Modernleşme Okulunun azgelişmişliğin nedenlerini kâh düz evrimci bir gelişme rotasına yerleştiren yaklaşımı, kâh azgelişmiş toplumların özsel/içsel özelliklerine vurgu yapan açıklamaları karşısında özellikle Latin Amerika kökenli Bağımlılık Okulu teorisyenleri önemli eleştirel ürünler ortaya koymuştur. Bağımlılık Okuluna göre azgelişmişliğin kökeni, gelişmiş kapitalist toplumlarla kurulan yapısal sömürü ilişkilerinde yatmaktadır; merkez ülkeler geliştikleri için azgelişmiş ülkeler geri bıraktırılmıştır. Bu çözümlemede odak, büyük ölçüde merkez-çevre ilişkisine kaymış durumdadır. Çevre ülkelerden merkez ülkelere ticaret ve uzmanlaşma aracılığıyla artık aktarımı mekanizmaları, bu eleştirel çalışmaların ana gündemini oluşturmuştur.

Sermaye birikiminin genişleme, merkezileşme ve yoğunlaşma eğiliminin bir sonucu olarak sürekli karşıtlık yaratan bir sistem olan kapitalizm, aynı zamanda ikili bir dünya hiyerarşisi de yaratmaktadır. Bu eksende Bağımlılık Okulunun temsilcisi A. G. Frank ve Bağımlılık Okulu yaklaşımını yeniden formüle eden I. Wallerstein gibi S. Amin (1976; 1997) de analitik önceliği uluslararası ticaret ve uzmanlaşma aracılığıyla küresel düzeyde birikim ve gelişme-az gelişme dinamiklerine vermektedir. Amin (1976), küçük meta üreticilerinin artık emeğine küresel düzeyde el koymanın ve artık transferinin gerçekleşme biçimine yaptığı vurgunun yanında "eşitsiz değişim" kavramsallaştırmasıyla da Bağımlılık Okulunun şematik önermelerinden ayrılır.

Amin (1997), köylülüğün fiili olarak mülksüzleşmeden sermayenin egemenliği altına girmesini, çok çeşitli ampirik dayanakları ve tarihsel bağlamıyla birlikte Kautsky ve Chayanov'a dayanarak açıklamaktadır. Tarımın kapitalist sisteme bağımlılaşmasının tarihsel güzergahı hem merkez ve çevre ülkeler arasında hem de

her iki ülke grubunun kendi içinde farklılaşmaktadır. Amin (1997: 82–105), en genel düzeyde şunları söylemektedir; küçük meta üretim tarzı ailesine mensup köylü üretim tarzında, hem üretim hem de tüketim birimi olan köylü hanesinin amacı geçimlik üretimi sağlamaktır ve bu üretim tarzında meta ticareti ikincil önemdedir (bu yaklaşım köylünün davranışsal özelliklerine odaklanan Chayanov'un köylü ekonomisi yaklaşımına dayanmaktadır); kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimiyle sermaye köylüyü fiili olarak mülksüzleştirmeden de hakimiyeti altına almaktadır (Bu tez kuramsal dayanağını Kautsky'nin tarım sorununda bulmaktadır).

Kapitalist üretim tarzı ile eklemlenmiş bir köylü üretim tarzında, köylülük kapitalist üretim tarzına bağımlı hale gelmektedir (Aydın, 1986b: 173). Kapitalist rekabet koşullarında köylü ürün fiyatlarını kapitalist işletmelerle eşit düzeye çektiğinde, toprak mülkiyetinden doğan rantına egemen sermaye el koymaktadır (Amin 1976: 82–116). Amin (1976; 1997)'e göre, bu süreç köylüyü toprağın biçimsel sahibi konumuna getirerek onu özgür meta üreticisi görünümündeki bir gizli-proletere dönüştürmüştür.

Merkez ve çevre ülkelerin belirli ürünlerdeki uzmanlaşması, eşitsiz değişimin temel dinamiğini vermez; bu dinamik merkez ve çevre arasındaki işgücü maliyet farklılıklarında aranmalıdır, ki işgücü maliyet farklıkları, ulusal ve uluslararası düzeyde belirli bir üretim kolunda sermayenin organik bileşimindeki farklılıklarla doğrudan bağlantılıdır (Amin, 1997).

Bağımlılık Okulu, Dünya Sistemi yaklaşımı ve Eklemlenme Teorisi[19] ticaret ilişkileri dolayımıyla artık aktarımını merkez-çevre ekseninde kapitalist sistemin

[19] Eklemle tezinin bir unsuru da köylülüğün kapitalizm için işlevsel olduğu varsayımıdır. Bu tezin temsilcisi için *bkz:* Vergopoulos (1978).

hiyerarşik yapısıyla açıklarken, çevredeki sınıfsal ilişkileri ihmal ettiği gerekçesiyle yoğun bir biçimde eleştirilmiştir. Amin (1976)'nın önemli temsilcilerinden olduğu ve köylülüğü "küçük meta üretim tarzları içindeki köylü üretim tarzı" şekliyle ele alan yaklaşım da, köylülüğün davranışsal özelliklerini hane temelinde nitelediği ve tanımı gereği sömürü ilişkilerinden azade, içsel farklılaşmanın olmadığı bir köylülük varsayımını ileri sürdüğü gerekçesiyle, tarihselci yaklaşım içerisinde önemli eleştiriler almıştır.[20] Eleştiri başlıklarından da anlaşılacağı gibi, analitik önceliğin üretim noktasına verilmesi suretiyle azgelişmiş toplumsal formasyonlarda köylülüğün konumu ve artık emeğe el koyma biçimlerinin açıklanabileceği ileri sürülmektedir.

Bernstein (1979: 421), köylü kavramının ve genel bir köylülük tanımının betimleyici düzeyde kullanılabileceğini, fakat genel bir köylülük kategorisinden söz etmenin teorik bir içerikten yoksun olduğunu söylemektedir. Buna göre, genel bir köylülük kategorisi, sömürü ilişkileri ve artık emeğe el koyma biçimleri temelinde köylülüğü tarihsel bağlamı içerisinde çözümlemeye elverişli bir kuramsal çerçeve ve çözümleme araçları sunmamaktadır. Köylü ekonomisi modelleri (Chayanovgil yaklaşım ve eklemlenme yaklaşımı) köylü hanesine içsel ilişkileri sorunsallaştırırken, üretimin toplumsal ilişkilerini analiz dışı bırakmaktadır (Bernstein, 1979: 422). Köylülüğe analitik değil ampirik bir anlam yükleyen Bernstein için köylü ekonomisi yaklaşımı, eklemlenme ve basit meta üretimi tezleri, örtük ya da açık bir biçimde köylülük ve kapitalist gelişme arasındaki temel ilişkiyi, çatışma ilişkisi olarak

[20]Bu tezin eleştirisi için *bkz:* Bernstein (1977), Banaji (1977).

görmektedir ve bu yaklaşımların teorik varsayımlarına alternatif olarak önerilmesi gereken kavramsallaştırma "küçük meta üretimidir".[21]

"Küçük meta üretimi", kapitalist üretim ilişkilerinin egemenliği altında az ya da çok uzmanlaşmış meta üretimine yönelen, emek ve sermayenin belirli bir bileşimini içeren küçük ölçekli üretim biçimlerini nitelemektedir (Gibbon ve Neocosmos, 1985). Bu anlamda küçük meta üreticileri üretim araçlarının sahipliği temelinde kapitalistken, üretimleri meta-dışı emeğe dayandığı için de emekçidirler. Köylülüğü küçük meta üretimi olarak kavramsallaştıran çalışmalar da kendi içlerinde sömürü ilişkilerinin karakteri konusunda farklılaşmaktadır.

Bernstein (1994: 54), "küçük meta üretimi" kavramını; kapitalizm içerisinde küçük meta üretiminin toplumsal ilişkileri, kapitalist gelişim sürecinde tasfiyesi ve yeniden oluşumu ile farklılaşma eğilimi olmak üzere birbiriyle ilişkili üç unsura ayırmaktadır. İlk iki unsur ekseninde Bernstein (1979, 1994), Gibbon ve Neocosmos (1985) ortak varsayımlara sahiptir. Fakat yaklaşımları köylülüğün sınıfsal konumu ekseninde farklılaşmakta, Gibbon ve Neocosmos (1985) küçük meta üretiminin sömürülmeyen doğasına odaklanmaktadır. Tarımsal küçük meta üretimi kavramsallaştırmasının bu kritik katkılarını şu üç başlık altında değerlendirmek mümkündür:

(a) Küçük meta üretimi kavramını öneren çalışmalarda kapitalizm, "genelleşmiş meta ilişkileri" olarak kavramsallaştırılmaktadır (Bernstein, 1979; Gibbon ve Neocosmos: 1985); buna göre sömürge sonrası azgelişmiş ekonomiler, genelleşmiş meta üretimi halini almıştır. Meta ilişkisi bir kez geliştikten ve

[21] Kapitalist üretim ilişkileri içerisinde köylülüğü küçük meta üretimi olarak kavramsallaştıran çalışmalar Bernstein (1979)'la sınırlı değildir. Köylü kavramı yerine küçük meta üretimi kavramını öneren çalışmalar için *bkz:* Bernstein (1977);Ennew, Hirst ve Tribe (1977); Gibbon ve Neocosmos (1985).

yayıldıktan sonra köylü artık doğal ekonomideki biçimiyle geçimlik üretimini sürdürememektedir. Genelleşmiş meta üretimi ile kapitalist ilişkilerin ekonomik ilişkilerin örgütlenmesine içselleştirildiği ve yerli ekonominin uluslararası işbölümü, uluslararası piyasa, sermaye ve meta döngüsüne dahil edildiği koşullar tanımlanmaktadır (Bernstein, 2008: 402). Sömürge sonrası ekonomilerde ve azgelişmiş ülke tarımsal yapılarında, toprak ve emek meta ilişkileriyle tümüyle bütünleşmemiş olsa da, sermaye küçük meta üretiminin varlık koşullarını belirlemekte ve sermayenin tarımsal üretimdeki denetimi artmaktadır (Bernstein, 1977).

Gibbon ve Neocosmos (1985) kapitalist üretim tarzının olgusal/görüngüsel ve gerçek/özsel kategorileri arasında bir ayrım yapmaktadır. Kapitalizmin olgusal kategorisi olan küçük meta üretimi, ancak ve ancak ücretli emek ve sermaye arasındaki çelişkili ilişki sayesinde var olabilmektedir. Metalaşmanın *biçim* ve *kapsamı;* ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde farklılaşsa ve küçük üretici, belirli oranlarda geçimlik üretimini sürdürse de genel olarak, hem basit hem de genişlemiş yeniden üretimini sağlayabilmek için piyasaya bağımlılaşmakta ve bu koşullarda haneler kapitalist meta ilişkileri dışında varlılarını sürdürememektedirler (Bernstein, 1986; 1988; 1994, Levin, Neocosmos, 1989; Gibbon, Neocosmos, 1985). Küçük meta üreticilerinin varlık koşulları meta ilişkileri tarafından belirlenmekle birlikte, ayakta kalmalarını sağlayan biricik temel hane emeği üzerinde sahip oldukları öz-denetimdir; ne var ki idamelerini sağlayan bu özellik, aynı zamanda, hanenin emek zamanının değersizleşmesine de işaret eder (Bernstein, 1977).

> "…*üretim noktasındaki* üretim ilişkileri ile toplumsal formasyon arasındaki bağı, köylü-sermaye ilişkilerini, üretim koşullarını denetlemeye yönelik bir

sınıf mücadelesi biçiminde karakterize ederek kurar. Bu mücadele, doğrudan emek süreci, sermaye tarafından doğrudan denetlenmediği için, küçük meta üreticileri ücretli emek eşdeğeri olarak kimlik kazanırlar… Bu ayrım, onların tabiyetlerinin ve hane emeğinin sermayeye gerçek tabiiyetinin sınırlarını belirtmek üzere kullanılmıştır (Ecevit, 1999: 57–58).''

Küçük meta üretimi kavramını kullanan ve kapitalizmi genelleşmiş meta üretimi olarak ele alan Gibbon ve Neocosmos (1985), Bernstein (1979)'u eleştirerek onu köylücü yaklaşım içerisine yerleştirir. Küçük meta üretiminin sömürülmeyen yapısı gereği Gibbon ve Neocosmos (1985: 177–178) küçük meta üreticilerini "kendisini istihdam eden bir kapitalist, bir küçük burjuva" olarak ele almaktadırlar. Dolayısıyla Bernstein (1979)'un küçük meta üreticilerini ücretli işçi eşdeğeri olarak ele alan yaklaşımı ve öz sömürü kavramı, burada "köylücü" sapmanın göstergeleri olarak tanımlanmış ve eleştirilmiştir. Küçük meta üreticileri kapitalist ilişkiler tarafından yaratılmakta ve çözülmektedirler, fakat Gibbon ve Neocosmos (1985)'e göre bu durum, küçük meta üreticilerinin sermaye tarafından sömürüldüğü anlamına gelmemektedir.

Bu yaklaşımda küçük meta üreticileri üretim araçlarının sahipliği bakımından sermaye özelliklerini, üretimin hane emeğine dayanması bakımından da emekçi özelliklerini içeren, çelişik sınıfsal konuma sahiptirler. 1980'lerin başlarındaki bu tartışma belki de ilk defa hane içerisindeki cinsiyetçi işbölümünü vurgulanması ve bu eksende küçük meta üreticilerinin öz-sömürü mekanizmasına açıklık getirmesi bakımından da ayrıca önemlidir.

(b) Küçük meta üretimi, çözülme ve yeniden oluşma (*recreation*) arasında salınmaktadır. Kapitalist gelişme dinamikleri, bazı alanlarda küçük meta üretimini

çözerken, ona yeni alanlar da yaratmaktadır (Bernstein, 1994: 54–55; Gibbon ve Neocosmos 1985: 175–180). Hane düzeyine inildiğinde, çözülme ve yeniden oluşma arasındaki salınımın etkilerini, küçük meta üreticileri arasındaki rekabette görmek mümkündür.

(c) Küçük meta üretimi analizinde somutluğa yöneldikçe, meta ilişkilerinin yoğunlaşması olgusunun kavranması gerekir, analiz toplumsal formasyon düzeyinde sürdürüldüğünde ise kapitalist gelişimin -belirli uzam ve zamanda köylünün toplumsal işbölümü içerisindeki konumu gibi- kapsam ve biçiminin göz önüne alınması anlamlı olacaktır. Hane düzeyinde meta ilişkilerinin yoğunlaşması olgusu, hanenin yeniden üretim döngüsünün hangi düzeyde metaların üretimi ve değişimi aracılığıyla gerçekleştiği ile ilgilidir (Bernstein, 1979: 429). Tarımsal üretimde meta ilişkilerinin yoğunlaşmasının bir diğer boyutu, köylülük içerisindeki sınıfsal farklılaşmadır. Bernstein (1979:431) köylülüğün iç farklılaşmasını meta ilişkilerinin yoğunlaşmasının ne zorunlu bir ön-koşulu, ne de zorunlu bir sonucu olarak ele almaktadır. Köylülüğün iç-farklılaşması Lenin'gil yaklaşım takip edilerek bir eğilim olarak ele alınmakta ve metalaşmanın gerçekleştiği somut koşullarla ilişkilendirilmektedir. Bernstein (1994)'e göre, köylülüğün farklılaşmasına ilişkin Lenin'gil yaklaşım, küçük meta üretimi içerisinde sermaye ve emeğin özgül bileşimine dayanmaktadır.

Bernstein (1979, 1994) ve Gibbon Neocosmos (1985)'in çeşitlenme farklılaşma dinamikleri temelinde özgün katkılarından biri de, hane içerisinde cinsiyetçi işbölümünü sorunsallaştırmış olmalarıyla ilgilidir. Hane homojen bir birim olarak ele alınmamakta; küçük meta üretimi, sermaye ve emeğin belirli bir bileşimi olarak tanımladıktan sonra hane içerisindeki işbölümünün, emek kullanımının ve

mülkiyet ilişkilerinin cinsiyetçi bir sistem etrafında örgütlendiği vurgulanmaktadırlar.

1.5. Küçük Köylülüğün Dönüşümü: Güncel Çeşitlenme/Farklılaşma Dinamikleri

Marksist tarım tartışmaların bir asırlık mirası, küresel tarım-gıda rejiminin inşa edildiği ve işlediği günümüz tarımsal yapılarına yeniden çağrılıyor. Bu kez söz konusu mirasın politik içeriğinin gölgede kalmayacağı da anlaşılıyor. Bu içerik, devrim stratejisi ekseninde olası sınıfsal ittifakların çözümlenmesine dönük çabaların da yeniden güncelleşmesi anlamına geliyor.

Bu çabaların güncel koşullardaki anlamı Amin (2003)'ün yönelttiği şu soruda yalın bir biçimde açığa çıkmaktadır. Amin (2004) çoğu üçüncü dünya ülkelerinde üç milyar çiftçinin köylü tarımıyla uğraştığını belirttikten sonra, gittikçe piyasa koşullarına bağımlılaştırılan ve gelişmiş ülkelerin yeni modern çiftçileriyle rekabet güçleri zayıflayan üç milyar köylüye ne olacağını soruyor. Amin (2004)'ün bu sorusunun politik öngörüsü, azgelişmiş ülke köylüleri/küçük meta üreticileri için bir yanıyla köklü bir tasfiye anlamına geldiği açıktır; ne var ki bu soru aynı zamanda, istihdam olanaklarının gelişkin olmadığı, güvencesizliğin yaygınlaşıp genelleştiği güncel koşullar altında küçük köylünün akıbetini sorunsallaştırmayı da gerekli kılmaktadır. Büke ve Özuğurlu (2007)'nin yalın ifadesiyle bu süreçte:

> "… halihazırda kendi emeğini değersizleştirerek ayakta kalmaya çalışan ve şimdiden mülksüzleşme sürecine girmiş bulunan küçük köylülerden (Ecevit, 2006) boşalan yeri ne "güçlü proleterler" ne de "üretken köylüler" doldurabilecektir. Sonuç olarak eğer sermaye birikimi, üçüncü dünyanın

talanında olduğu gibi, küresel tedarike bağlı olmadan sürdüremiyorsa, azgelişmiş ülkelerin kaderinde "kapitalist gelişme değil yıkım, rekabet değil tekelleşme, demokrasi değil diktatörlük, barış değil savaş" (Moore, 2004: 95) var demektir" (Büke ve Özuğurlu, 2007; 97).

Azgelişmişliği dünya hiyerarşisi içerisinde yeniden sorunsallaştırmayı gerekli kılan tarihsel bağlam Büke ve Özuğurlu (2007)'nin belirttiği gibi sermayenin yeni "küresel kuşatmasıdır". Kalkınmacılık ve sermaye birikiminin ulusal kökeni etrafında 1960'lardan itibaren yürütülen "köylülük sorunu" tartışmaları, bugün yeniden sorunsallaştırılmaktadır. Bu tezin giriş bölümünde de belirtildiği gibi güncel tarım-gıda literatürü kapitalizmin kurucu unsurlarından tarımı, sermaye birikiminin tarihsel güzergahı içinde analizlerine dahil etmektedir. Bu eksende de üçüncü dünya tarımsal yapılarının dayandığı küçük meta üretimi büyük ölçüde edilgen birimler olarak ele alınmaktadır (Özuğurlu, 2009).

İstatistiki verilerle de açıkça izlenebileceği gibi köylülüğün/küçük meta üreticilerinin nicel olarak azaldığı artık aşikar olmakla birlikte, azgelişmiş ülke tarımında küçük meta üreticisi köylülük hala önemli bir nicel büyüklüğe sahiptir. Fakat bu özellik yukarıda klasik Marksist tartışmalarda belirtildiği gibi köylülüğün/küçük meta üretiminin koşullarında bir değişim/dönüşüm yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. 1960'ların "köylülük sorunu" çalışmalarının tarımsal yapılara ilişkin klasik tartışmalardan -Lenin ve Kautsky- devraldığı en önemli miras budur. Bu tezde de bu ana izlek takip edilerek, daha önce de belirtildiği gibi kapitalizmin dünya ölçeğinde yeniden yapılanmasıyla birlikte tarımsal yapılardaki dönüşüm sorunu, küçük meta üreticiliği ekseninde çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Gıda şirketlerinin uluslararası tarımsal üretim koşullarındaki denetiminin arttığı, yıllardır süregelen birikimiyle birlikte kırın ve köylülüğün bir bütün olarak tasfiye olduğu tezlerinin yaygınlığı göz önünde bulundurulduğunda, hala kırdan, tarımsal küçük meta üretiminden ve özellikle küçük meta üreticiliğinin çeşitlenme/farklılaşma dinamiklerinden bahsetmek mümkün ve anlamlı mıdır? Özuğurlu (2009)'un çarpıcı bir biçimde öne sürdüğü gibi bu süreç çeşitlenme farklılaşma dinamikleriyle birlikte "türdeşleşme" olarak ele alındığında, tarımsal yapılardaki dönüşümü küçük meta üreticilerini merkeze alarak çözümlemek bakımından güçlü araçlar sunmaktadır.

Gibbon ve Neocosmos (1985), Bernstein (1979)'da belirtildiği gibi genelleşmiş meta ilişkileri içerisinde küçük meta üretimi bir yandan tasfiye olurken bir yandan yeniden yaratılmaktadır. Bu özellik kapitalizmin tarihsel güzergahıdır ve küçük meta üretimi küresel iktisadi süreçlere farklı biçimlerde eklemlenirken, kapitalizmin bu "yeni küresel kuşatması" altında uluslararası tarım gıda şirketlerinin tarımsal alana nüfuzu artarken, küçük meta üretimi içerisinde işletme türleri ve emek süreci bakımından da çeşitlenme ve farklılaşma artmaktadır. Tohum, depolama ve ürünün saklama aşamalarında ürünün ömrünü uzatan gelişmeler gibi teknolojik gelişmeler ve yeni uluslararası işbölümü aracılığıyla, kısacası tarımsal üretimin ileri ve geri bağlantıları aracılığıyla, tarım-gıda şirketlerinin tarımsal alana nüfuzu artarken, küçük meta üreticileri de bu sürece farklı düzeylerde eklemlenmektedir. Eklemlenmenin biçimleri ve düzeyi bakımından da ulus ölçeğinden ziyade yerel ve bölgesel düzeyde küçük meta üretiminin uluslararası işbölümü içerisindeki konumu ve üretimin ileri ve geri bağlantıları aracılığıyla tarım-gıda şirketleriyle ilişkisi merkezileşmektedir.

Ecevit (*aktaran* Başaran, 2009), tarımsal üretimin örgütlenmesi ekseninde tarımsal üretimin farklı alanlarında ulusötesi şirketlerle kurulan bağ temelinde dörtlü bir sınıflandırma önermektedir.

1. Kapitalist çiftçilikteki değişim, bu ulusötesi şirketlerin doğrudan büyük ölçekli tarımsal üretime yatırım yaptığı koşullarda, ya da tarımsal girdilerde ve ürünlerde ulusötesi şirketlere bağımlılıkları aracılığıyla gerçekleşebilir.
2. Ulusötesi şirketlerle ilişkisi girdi temini ya da ürünün satış aşamalarında piyasa dolayımıyla gerçekleşen, küçük meta üreticileri söz konusudur.
3. Ne girdi temininde ne de ürünün satışında çok uluslu şirketlerle bağı olan küçük meta üreticileri de mevcuttur.
4. Ulusötesi şirketlerin, sözleşme aracılığıyla, tarımsal üretimin örgütlenmesini doğrudan belirlediği küçük meta üretiminden de söz edilmelidir.

Ecevit (*aktaran* Başaran, 2009)'un ulusötesi şirketlerle kurdukları bağ ekseninde formüle ettiği ikinci ve üçüncü kategoriye denk düşen küçük meta üreticilerinin izini bu çalışma Çanakkale'deki üzüm üreticisi köylülerin maddi yaşam deneyimleri içinde sürecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇANAKKALE KANYAKLIK ÜZÜM ÜRETİCİLERİ ÖRNEĞİNDE TARIMDA KÜÇÜK META ÜRETİMİ VE FARKLILAŞMA/ÇEŞİTLENME DİNAMİKLERİ

2.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1.1. Hane Anket ve Mülakat Formlarının Yapılandırılması

Bu çalışma Çanakkale ili Bayramiç ilçesine bağlı iki köy ile merkeze bağlı İntepe Beldesi'nde yürütülen bir alan araştırmasının ürünüdür. Alan çalışmasında, derinlemesine mülakat ve ankete dayalı veri toplama teknikleri bir arada kullanılmıştır. Nicel ve nitel veri toplama tekniklerinin bir arada kullanımı küçük meta üreticilerinin hane emek kullanımı, çeşitlenme-farklılaşma dinamikleri ve beka stratejilerinin çeşitliliği ve karmaşıklığı göz önünde bulundurulduğunda sahada karşılaşılan özgül durumlar karşısında yeni düzenlemelere olanak tanıdığı için tercih edilmiştir. Araştırmanın yürütüldüğü köyler bu çalışmanın temel sorunsalları ekseninde Ziraat Mühendisleri Odası Çanakkale Şubesi'nde gerçekleştirilen mülakatlarda edinilen bilgilere dayanarak Bayramiç ilçesi Gedik ve Mollahasanlar köyleri olarak belirlenmiştir. Sahayı tanımaya dönük ön inceleme aşamasında gerek küçük meta üreticilerinin direngen varlığını gerekse de farklılaşma dinamiklerini kavramak bakımından Bayramiç ilçesi ve bağlı dört köyün (Gedik, Mollahasanlar, Köseler ve Çavuşlu) yanı sıra merkeze yakın İntepe beldesinin araştırma kapsamına dahil edilmesi yoluna gidilmiştir. Böylece önceden belirlenen ve Bayramiç'e bağlı olan iki köy, dört köye çıkmış, buna bir de İntepe beldesi ilave edilmiştir. İki köy ve

bir beldede yapılandırılmış hane anketlerinin gerçekleştirilmesiyle eş zamanlı olarak, anket formunun dışladığı temalara odaklanan hane mülakatları sonradan ilave edilen iki köyü de içerecek şekilde gerçekleştirilmiştir.

Her ne kadar nicel veri derleme tekniği kullanılmışsa da, araştırmanın nitel desenli bir karaktere sahip olduğu ve istatistiki genellemelere ulaşmaya elverişli olmadığı belirtilmelidir. Burada benimsenen araştırma yöntemi, tez çalışmasının temel sorularından türeyen belirli temaları, küçük köylü haneleri düzleminde derinliğine ve ayrıntılı olarak tartışmaya ve açıklamaya olanak sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, bu yöntem ampirik genelleme gücüne sahip olmasa da gerçekliğin çok boyutluluğu içerisinde tikelliklerin değil, belirli eğilim ve örüntülerin peşine düşüldüğünde, ortalama eğilimlere dayalı makro düzeydeki çalışmaların açıklamaya elverişli olmadığı kimi temaları, açıklama olanağı sunmaktadır.

Yapılandırılmış hane mülakatının ve anket formlarının temel temalarının paylaşımına geçmeden önce alan çalışması öncesinde benimsenen temel tezlerin yeniden gözden geçirilmesinin, araştırma sorularının odaklandığı temaların açığa çıkartılması bakımından önemli olduğu kanısındayım. Alan çalışmasının aynı zamanda kuramsal çerçeve bölümünde sunulan temel önermelerin sınanmasını içerdiği göz önünde bulundurulduğunda bu tezin dayanaklarını oluşturduğu gibi çerçevesini de çizen ön-kabullerin sunumu gerekli görülmektedir:

1.Genel olarak tüm toplumsal ilişkilerin özel olarak da tarımsal yapıların çözümlenmesinde toplumsal sınıflar açıklayıcı bir güce sahiptir.

2. Bu tezde küçük meta üretimi, üretimin esas olarak hane emeğine dayandığı yani hane emeğinin tümüyle metalaşmadığı, değişen oranlarda geçimlik ürünler ve

tarımsal metalar üreten ve meta ilişkilerini içselleştirerek kapitalist üretim ve değişim ilişkileriyle bütünleşmiş bir yapı olarak kavranmaktadır.

3. Kapitalist üretim ilişkilerinin egemenliğinde küçük meta üretimi sürekli çözülen ve yeniden oluşan gelişme dinamiklerine sahiptir. Farklı sektörler arasındaki ilişkiyi de içeren daha soyut düzeydeki bu varsayım, tarımsal küçük meta üreticisi hanelere uyarlandığında çözülme ve yeniden oluşma dinamikleri ekseninde küçük meta üreticiliğinin çeşitlenmesi ve farklılaşması önemli bir tema haline gelmektedir.

4. Günümüzde tarımsal alan, küresel-yerel toplumsal işbölümü ve meta zincirleri aracılığıyla yeniden düzenlenmekte ve küçük meta üreticileri bu sürece tarımsal üretimin yoğunlaşmış ileri ve geri bağlantıları aracılığıyla farklı biçim ve düzeylerde eklemlenmektedir.

5. Güncel çalışmalarda, hem sermaye hem de tarım emekçileri bakımından kır kent arasındaki geleneksel ayrımının bulanıklaştığı vurgulanmaktadır. Esasen kapitalizmin tarihsel gelişimi ile paralel bir seyir izleyen bu süreç küçük meta üreticileri bakımından tarım ve tarım-dışı kaynakların bir arada ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

6. Bu eksende, kıra yönelen çalışmalarda da vurgulandığı gibi "kırsal ekonominin "tarım" ile özdeşleştirilmesi artık yanıltıcı olmaktadır" (Boratav ve Şen, 1998: 459). Tarihsel geçim stratejisi öz-sömürü ve gelir kaynaklarını çeşitlendirmek olan üreticiler bakımından bu sürecin özgün yanı ise hane emeğini tarım dışına seferber etme düzeyi ve yaygınlığıyla yakından ilişkilidir.

Tarımsal küçük meta üretiminin karakteri ve 1970'lerden sonra *tarımsal üretimin örgütlenişi ve küçük köylülüğün beka stratejisi* ekseninde iki başlık altında değerlendirilebilecek bu ön kabuller anket formunun oluşturulmasına temel teşkil

etmiştir ve bu ön kabuller temelinde şekillendirilen anket formu birbiriyle ilişkili 6 tema etrafında düzenlenmiştir.

Bu tezin birincil amaçlarından biri ampirik genelleme iddiasından uzak olsa da araştırmanın gerçekleştirildiği bölgelerde tarımda küçük meta üreticilerinin çeşitlenme/farklılaşma dinamikleri çözümlemektir. Tarımsal üretimde devletin girdi ve alım desteğini çekmesi ve tarımsal üretimin rekabetçi piyasa koşullarına tabiiyetinin büyümesinin küçük meta üreticileri için çeşitlenme-iç farklılaşma dinamiklerine işaret ettiği iddiasından hareketle alan çalışmasının yürütüldüğü köyler ve ilgili beldeyle sınırlı bir tabakalaşma şeması oluşturulmaya çalışılacaktır. Tabakalaşma şemasının oluşturulmasında kullanılan ölçütler;

- sahip olunan ve işlenen toprak miktarı,
- ücretli işçi kullanımı,
- hane işletmesinde çalışma,
- hane dışı ücretli çalışma,
- tarım araçlarının mülkiyeti/kullanımı ve girdi kullanımı ve nihayet
- ürünün satış koşulları temelinde uluslararası şirketlerle (uluslar arası şirketler yerine kimi zaman kapitalist şirketlerle ilişki ele alınmıştır) kurulan bağdır.

Anket formunun ilk iki teması, h*anenin demografik özellikleri, hane emek kullanımı* ile *toprak mülkiyeti, işlenen toprak miktarı ve sahip olunan tarım araçları*dır.

Tarımsal üretimde, seçilen köyler temelinde, *ürün deseni ve ürün desenindeki değişimler,* hem küçük meta üreticilerinin çeşitlenme-farklılaşma dinamiklerini çözümlemek hem de hanenin (girdi kullanımını meta dışı alanlara çekerek piyasayla

bağını sınırlandırması, hane emek kullanımını işletme dışı çalışma alanlarına yönelimi doğrultusunda yeniden düzenlemesi gibi) direniş ya da uyum mekanizmalarını açığa çıkarmak bakımından önemli görülen bir diğer temadır. Bu tema için kritik olan, tek bir üründe (üzüm), *kuşak içi* emek sürecini ayrıntılı bir biçimde açığa çıkartmaktır. Bu eksende önemli unsurlar; girdi ve varsa makine kullanımındaki değişimle hanenin emek gücünü yeniden organize etmesi, atıl emek oluşumu ve buna koşut olarak işletme-dışı istihdam alanlarına yönelmesidir. Bu sürece tersinden bakmak da mümkündür. Bu durumda önemli olan hanenin atıl emek oluşumuna yol açacak ürün türlerine yönelmesidir.

Aynı başlık altındaki önemli bir diğer sorunsal hane içerisinde cinsiyete dayalı işbölümüdür. Emek sürecindeki değişim ve hane içerisindeki işbölümü, anket formundaki diğer verilerle; üretimin ileri-geri bağlantıları, tarım içi-tarım dışı-hane içi-hane dışı emek kullanımı verileriyle ilişkisi içerisinde ele alınacaktır.

Anket formunun dördüncü teması tarımsal üretimin *ileri-geri sermaye bağlantılarındaki yoğunlaşma düzeyi*dir. Bu düzey, daha önce de belirtildiği gibi küçük meta üreticilerinin yerel ve küresel piyasalarla eklemlenme düzeyinin belirlenmesi ve küçük meta üreticilerinin çeşitlenme/farklılaşma dinamiklerinin açıklanması ekseninde kritiktir.

Anketin beşinci temasında, üreticilerin *Tekel'le ilişkisi* sorgulanmıştır. Tekel'e ürün satışının yaygınlığını ve o dönemde ürünün değerlendirilme koşullarını anlamaya yönelik sorulardan oluşan bu temadaki sorulara ek olarak, üreticilerin TEKEL'le ilişkisi, hane mülakatlarında da detaylı bir biçimde ele alınmıştır.

Anket formunun son teması, alan çalışmasının yürütüldüğü köylerde küçük meta üreticisi hanelerin *yoksullaşma, mülksüzleşme, borçlanma ve tasarruf biçimlerini* anlamaya dönük yapılandırılmış sorulardan oluşmaktadır.

2.1.2 Araştırmanın Kapsamı

2.1.2.1. Araştırma Alanının Seçimi

(a) Araştırmanın Yürütüleceği Ürünün Seçimi:

Alan çalışmasının kapsamı, Çanakkale ili Tekel Alkollü İçkiler Bölümünün faaliyet alanı olarak belirlenmiştir. Daha önce belirtildiği gibi alan çalışmasının kapsamının Tekel'in faaliyet alanı olarak belirlenmesinin ardındaki gerekçe, tarıma dönük devlet politikalarına verilen analitik önceliktir. Tarım-gıda sosyolojisi alanındaki ampirik çalışmalar, doğrudan ihracata dönük üretimin yaygınlaştığı, yeni sanayileşen bölgelere ve ürünlere yönelmektedir. Fakat 1970'lerden sonra uygulanan özelleştirme, kuralsızlaştırma, güvencesizleşme ve tarımsal metaların uluslararası piyasalarda değerlendirilişine koşut olarak, doğrudan iç piyasa için üretimi yapılan ürünlerde de iç piyasanın marjinalleşmesiyle birlikte bu değişimin izlerini somut olarak görmek olanaklıdır.

Tekel'in faaliyet alanı kapsamında gerçekleştirilen alan çalışmasında şarap ve kanyak olarak değerlendirilen karasakız cinsi üzüme odaklanılmıştır. Esasen neredeyse tamamı 2003 yılına kadar Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikasına satılan karasakız cinsi üzüme özgü özelliklerden biri, doğrudan ticari ürün olmasıdır. Bu özelliğin bölgeler arasındaki farklılaştırıcı etkisi bu tez bakımından kritiktir. Fabrikanın kurulmasıyla birlikte bölgede teşvik edilen karasakız cinsi üzüm çoğunlukla kıraç arazilerde yetiştirilmeye başlanmıştır. Özellikle Bayramiç

ilçesindeki köylerde üreticilerin yetiştirdikleri tek ürün üzümdür, son yıllarda Tarım İl Müdürlüğü'nün teşvikiyle sofralık üzüm türlerine geçilerek, ürün deseni çeşitlendirilmeye çalışılsa da bağların çok yaşlı olması nedeniyle ürün deseni çeşitlendirme çalışmaları başarılı sonuçlar vermemektedir. Bu sebeple Bayramiç ilçesindeki köylerde küçük meta üreticileri yetiştirdikleri tek üründe devletin alım desteğini çekmesiyle dönüşümü daha derin bir biçimde deneyimlemektedirler. İntepe beldesinde ise tarım arazilerinin niteliğindeki farklılık üreticilerin ürün desenini çeşitlendirmesine olanak sağlamaktadır. Kuşkusuz bu bölgede de her hane ürün deseninin çeşitlendirmemiş/çeşitlendirememiştir. Hanelerle birlikte araştırmanın gerçekleştirildiği bölgelerde de ürün deseni bakımından farklılıklar söz konusudur ve bunun küçük meta üreticilerinin çeşitlenme/farklılaşma dinamiklerinde kritik bir yeri olduğu varsayılmaktadır.

(b)Alan Çalışmasının Yürütüldüğü Köylerin Seçimi

Çanakkale ilinde şarap ve kanyaklık üzüm cinsleri Bozcada, İntepe, Bayramiç ve Gelibolu-Eceabat bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bölgelerden Bozcada ve üzüm üretimi 2002 yılından bu yana yaygınlaşan Gelibolu bölgelerinde üretim kapitalist şirketlere, İntepe ve Bayramiç bölgelerindeyse kanyaklık/şaraplık üzüm üretimi geleneksel olarak küçük meta üreticilerine dayanmaktadır.

Alan çalışması Bayramiç ve İntepe bölgelerinde yürütülmüştür. Bu bölgelerin seçiminde; köylerin merkeze yakınlığı-uzaklığı, tarımsal üretimde girdi ve makine kullanımındaki farklılıklar ve ürün desenini çeşitlendirme olanakları göz önünde bulundurulmuştur.

Merkeze yakınlık-uzaklık ölçütü köyün pazara yakınlığı-uzaklığının farklılaştırıcı unsurları ekseninde tarım çalışmaları içerisinde önemli bir değişkendir.

Bu tezde, merkeze uzaklık-yakınlık ölçütü; işçileşme eğilimleri ve biçimleri, toprak rantından kaynaklanan farklılıklar ve ürünü pazarlama kanalları (tüccar ve şirketlerle ilişkiler) temelinde köyler arasında belirgin farklılıklara kaynaklık etmesi nedeniyle önemli bir faktör olarak ele alınmıştır.

Tarımda makineleşme ölçütü, küçük meta üreticilerinin çeşitlenme/farklılaşma dinamikleri ekseninde önemli bir diğer ölçüttür.

Çanakkale merkeze 70 kilometre uzaklıktaki Bayramiç İlçesinde bağcılığın yoğun olarak yapıldığı köyler; Çavuşlu, Gedik, Mollahasanlar, Köseler, Akçakıl, Üzümlü, Sarıot, Daloba, Serhat, Evciler, Yassıbağ ve Külcüler köyleridir. Bu köyler Bayramiç merkez ilçeyle birlikte Bayramiç toplam bağ alanlarının neredeyse tümünü oluşturmaktadır.

Genel olarak Bayramiç ilçesi ve İntepe bölgelerinde bağların terbiye şekillerine ve taban veya yamaç arazide oluşlarına göre farklı sıra sayısı ve mesafeler uygulanmaktadır (Alper Dardeniz, Mülakat). Bayramiç yöresinde bağlar çoğunlukla hayvan gücüyle sürülmektedir. Merkeze 17 km uzaklıktaki İntepe bölgesinde ise bağlarda aralardaki sıralar sökülerek arazinin sürümünde traktör kullanımı yaygınlaşmıştır.

Alan çalışmasının hazırlık aşamasında gerçekleştirilen mülakatlarda edinilen bilgiler ışığında çalışmanın yürütüleceği alan Bayramiç ilçesine bağlı Mollahasanlar ve Gedik köyleri ile İntepe Beldesi olarak seçilmiştir[22]. Bayramiç ilçesi içerisinde yer alan ve karasakız cinsi üzüm üretilen diğer köylerde; Mollahasanlar ve Gedik

[22] Ön çalışma süresince, Ziraat Mühendisleri Odası Çanakkale Şube Başkanı Hicri Nalbant, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bahçe Bitkileri Bölümü Öğretim üyesi Doç. Dr. Alper Dardeniz, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Bitki Koruma Bölümü Öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. İsmet Yıldırım ve uzun bir dönem Çanakkale Meyvecilik Üretme İstasyonu müdürlüğünü yürütmüş olan Ersin Kocamaz ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

köyleriyle benzerlikleri çeşitliliklerinden daha fazla olduğu için hane anket formu uygulanmamıştır.

Mollahasanlar ve Gedik köyleriyle birlikte İntepe Beldesi'nde hane anketleriyle birlikte daha az sayıda hane mülakatı gerçekleştirilmiştir. Sahada öğrenme sürecinin yönlendirmesiyle Bayramiç ilçesinde Çavuşlu ve Köseler köylerinde de hane mülakatı gerçekleştirilerek çalışmanın alanı genişletilmiştir. Tablo 1'de köylere göre uygulanan anket ve mülakat sayıları sunulmaktadır.

Tablo 1. Anket ve Mülakatların Bölgelere Dağılımı

	Köy adı	**Anket Uygulanan Hane Sayısı**	**Mülakat Yapılan Hane Sayısı**
BAYRAMİÇ	Gedik	19	4
	Mollahasanlar	13	1
	Çavuşlu	0	2
	Köseler	0	1
İNTEPE	İntepe	22	3
Toplam		54	11

Bu tezde toplanan ve derlenen verilerin niteliği dikkate alındığında, öne sürülen bulguların, daha önce de belirtildiği gibi, istatistiki temsile dayalı genelleştirilebilecek bulgular olmadığı açıktır. Nicel ve nitel veriler aracılığıyla sunulacak bulgular, Türkiye tarımındaki yapısal dönüşümle birlikte hane emek kullanımındaki değişim dönüşüm örüntülerini ve küçük meta üreticiliğinin çeşitlenme/iç farklılaşma dinamiklerini alan çalışmasının kapsamıyla sınırlı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu tez, ampirik genelleme iddiasından uzaktır; fakat mikro düzeyde, yapılandırılmış hane mülakatı ve anket formu aracılığıyla genel eğilim ve ilişki örüntüleri derinliğine kavranmaya çalışılmaktadır.

Hane anket formunun genişletilmiş bir biçimi gibi ele alınabilecek hane mülakatları belirli temalar etrafında gerçekleştirilmiştir. Bu temalar: ürünün pazarlama kanal ve koşullarındaki dönüşüm, hane emek kullanımı, öz-sömürü ve

işçileşme eğilimleriyle birlikte mülksüzleşme dinamikleridir. Bu temalar aynı zamanda araştırma bulgularındaki kritik temaları oluşturmaktadır.

Hane anket ve mülakat formları aracılığıyla derlenen bilgiler nicel ve nitel veriler olarak çözümlemenin olgusal dayanağını oluşturmaktadır. İzleyen bölümde bölgede bağcılığın gelişim tarihi aktarılıp, anket çalışması kapsamındaki alan çalışmasının gerçekleştirildiği hanelerin tanıtımı olarak ele alınabilecek hanelerin demografik bilgileri betimsel düzeyde sunulduktan sonra belirtilen temalar etrafında araştırma bulguları aktarılacaktır.

2.2.ALANIN TANITIMI

2.2.1 Çanakkale ili Tarımsal Üretiminde Genel Eğilimler ve Bölgede Bağcılığın Yaygınlaşması

Çalışmanın olgusal dayanağını oluşturan Çanakkale ili, devlet politikalarının, köylülüğün/küçük meta üreticilerinin hane emek kullanımı, üretim deseni ve çeşitlenme/farklılaşma dinamiklerine etkisi bakımından zengin bir malzeme sağlamaktadır. Kentin tarımsal faaliyetlerindeki ana eğilimlerin ele alınması bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte, tezin kapsamını ve sınırlılıklarını ortaya koymak ve alanın bütünselliği içinde kavranması açısından üç unsur öne çıkmaktadır:

1. İlde üretim deseni tarihsel olarak çok çeşitlidir. Hâlihazırda pamuk, zeytin, üzüm, tütün, domates, meyve, sebze, mısır, tahıl gibi çeşitli ürünler yetiştirilmektedir. Ürün deseniyle birlikte özellikle son yıllarda işletme türlerine ve piyasaya eklemlenme düzeylerine göre çeşitlenmeler gözlemlenmektedir. Alan

çalışması yapılan hanelerde, daha önce yetiştirdiği tek ürün olmasa da karasakız cinsi üzüm yetiştiren zengin ve kapitalist çiftçiler içerisinde mısır yetiştiriciliğinde ve tavukçulukta sözleşmeli çiftçiliğe yönelen üreticilere rastlanmıştır.

2. Araştırma kapsamında yer alan Bayramiç ilçesi Gedik ve Mollahasanlar köylerinde 1980'lere kadar başat faaliyet ipek böcekçiliği iken 1980'lerin başlarında bu alanda ithalatın yaygınlaşmasıyla birlikte bölgede ipekböcekçiliği tümüyle terkedilmiş ve bağcılığa yönelinmiştir.

3. Alan çalışmasının bir bölümünün gerçekleştirildiği İntepe (Erenköy) Beldesi'nin yerleşimcileri, mübadele sonucu eski Rum yerleşimi olan İntepe'ye yerleşen Yunanistan göçmenlerinden oluşmaktadır. Erenköy beldesinde 1924 tarihinde yayınlanan "Emval-i Gayrimenkule-i Metrukenin Kanunen Hakk-i İskanı Haiz Muhacirine Tevziini Mübeyyin Talimatnamenin Mer'iyete Vaz'ına Dair Talimatname" doğrultusunda ailenin nüfusuna göre her bir hane üyesi için 10 dönüm olmak üzere toprak pay edilmiştir.[23] Bölgeler arasında toprak edinme biçimleri bakımından da önemli farklılar mevcuttur.

Bu tezde konu edilen Tekel'in faaliyet alanıdır. Bu alanda karasakız cinsi üzümün bölgede teşviki, daha önceki ürün desenine etkisi gibi temaların kapsanmaması tezin konu edindiği tarihsel kesitle ilişkilidir. Bölgede Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın kuruluşunun çeşitli etkileri ve karasakız cinsi üzüm yetiştiriciliğinin yaygınlaşma dinamikleri önemli bir diğer başlık olsa da çalışma kapsamını Tekel'in faaliyet alanı ve özelleştirme sonrası küçük meta üretiminin koşulları temelinde sınırlandırdığı ölçüde, genel olarak, tarihi aynı zamanda Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinin tarihi olarak ele alınabilecek Tekel tarihi ve

[23] Erenköy beldesinde yapılan mülakatlarda hanelere kişi başı 10 dönüm toprak verildiği bilgisine ulaşılmıştır. Bu bilgi Arı (1999)'da belirtilen talimatnamenin içeriğiyle örtüşmektedir.

özel olarak da Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın bölgede kuruluş süreci ve çeşitli etkinliklerine konu edilmemektedir. Fakat Tekel Kanyak Fabrikasının bölgede kuruluşu ve karasakız cinsi üzümün yaygınlaşmasının kısa bir sunumu gerekli görülmektedir.

Çanakkale ilinde bağcılığın oldukça erken dönemlere kadar uzandığı, arkeolojik bulgulara dayanılarak birçok çalışmada vurgulanmaktadır (Dardeniz ve ark., 2001; Dardeniz 2002; Anameriç, 1964).[24] Çanakkale ilinin içerisinde yer aldığı bölgede bağcılık faaliyetinin 1950'li yıllarda sekteye uğradığı ve bağların tahrip olduğu bilinmektedir. Bağlarda filokseri zararlısının ortaya çıkışı ve yaygınlaşması geleneksel olarak üzüm üretiminin yaygın olduğu çoğu bölgede olduğu gibi Çanakkale ilinde de bağları tahrip ettiği bilgisi, alan çalışması öncesinde ziraat mühendisleri ile yapılan mülakatlarda aktarılmıştır. 1863 yılında Amerika'da[25] ortaya çıkıp, ilk olarak 19.yy'ın son çeyreğinde İstanbul-Kızıltepe'de görülen filokseri hastalığının Çanakkale ili genelindeki bağlardaki en büyük tahribatı 1930–1950 yılları arasında gerçekleştirdiği öne sürülmektedir (Dardeniz, yayımlanmamış kitap).

Quataert (2008) filokseriden kaynaklanan tahribatı engellemek ve üzüm üretimini teşvik etmek için Osmanlı Hükümeti'nin aldığı bir dizi önlemden söz eder: Bunların başında, filokseri zararlısına dirençli olduğu bilinen Amerikan asma türlerinin teşvik edilmesi, asma filizi sağlanması ve mevcut bağ kütüklerini Amerikan asma türüyle değiştiren ya da aşılama yoluyla dönüştüren köylüler için

[24] Bugün Çanakkale ili sınırları içerisinde yer alan Truva, Kumtepe ve Gökçeada'da bağcılığın tarihinin ilk izlerine M.Ö 3000 yıllarında rastlandığı vurgulanmaktadır (Dardeniz, A., yayımlanmamış kitap).

[25] Filokseri Zaralısına ilişkin bilgiler Quartaert (2008)'den derlenmiştir. Kaynaklar arasında zararlının kökeni bakımından çeşitlilik sözkonusudur. Örneğin Çelik (1998) zararlının 1860'lı yıllarda ilk olarak Fransa'da ortaya çıktığını belirtmektedir.

öşür ve emlak vergisinin kaldırılması gibi önlemler gelir. Bu uygulamalardan kimlerin yararlanabileceğine ilişkin bir sınırlandırma da getirilmiş, bağlarında filokseri kaynaklı zarar görülmeyen üreticiler, sözü edilen teşviklerin dışında bırakılmıştır (Quataert, 2008).

Filokseri hastalığının görece daha geç bir tarihte görüldüğü göz önünde bulundurulduğunda Çanakkale ilinde üreticilerin bu dönemdeki bağcılığa yönelik desteklerin kapsamı dışında bırakıldığı ileri sürülebilir. Çanakkale ilinde 1920–1925 arasında ilk kez görülen ve 1950'li yıllarda bağları önemli ölçüde tahrip eden filokseri zararlısıyla mücadele ve bağcılığı desteklemeye dönük uygulamaların yürütücülüğünü ise Tekirdağ Bağcılık Araştırma Enstitüsü ve Çanakkale Meyvecilik Üretme İstasyonu Müdürlüğü aşılı ve aşısız fidan ihtiyacını karşılayarak üstlenmiştir (Anameriç, 1964). 1930'lu yıllarda İnhisar İdaresince Fransız bir uzman aracılığıyla kanyak yapımı için uygun üzüm türü ve bölgeler belirlenmiştir ve bu çalışmalarda belirlenen karasakız cinsi üzüm Çanakkale ilinde kimi zaman üreticilere bağ kurmaları için avans sağlanarak teşvik edilmiştir (Doğruel ve Doğruel, 2000). Sadece karasakız cinsi üzümü değerlendiren Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın temeli 1957'de atılmış ve 1962 yılında üretime başlamıştır. Bölgede geleneksel bir çeşit olan karasakız cinsi üzüm Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın kurulmasıyla yaygınlaşmıştır. Demek ki bu çalışmada çeşitlenme ve farklılaşma dinamikleri ile kavranmaya çalışılan küçük köylülüğün dönüşüme uğrayan koşulları, esas itibarıyla, 1960'lardan 2000'lerin başlarına kadar uzanan 40 yıllık bir üretim kalıbına yaslanmaktadır. Çanakkale'de bağcılık faaliyeti, Tekel Alkollü İçkiler Bölümünün 2003 yılında özelleştirilmesi ile ilk darbeyi yemiş, ardından Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın 2007 yılında kapatılmasıyla ikinci bir tahribata

uğramıştır. Günümüzün küçük köylü haneleri, ataları gibi filokseriden kaynaklanan bir tahribatla olmasa da piyasaya tabiyet gibi bir "zararlıyla" karşı karşıyadır.

2.3. SAHA ÇALIŞMASI BULGULARI

2.3.1 Hanenin Nüfus Bilgileri

Tezin, bu bölümünde alan çalışmasının nicel verilerinin derlendiği hane anket formları aracılığıyla edinilen bilgiler hane nüfus bilgileriyle sınırlı bir biçimde sunulacaktır. Alan çalışması içerisindeki nicel bilgiler toplam 54 haneden derlenen verilerden oluşmaktadır. Bununla birlikte görüşülen kişilere (yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi) hane nüfus bilgileri sorularak toplam 174 kişi hakkında bilgi derlenmiştir. Bu bölümde derlenen bilgiler hane nüfusunun genel özelliklerin betimleyici düzeyde belirlenmesi çabası olarak da okunabilir.

Tablo 2. Hanede sürekli olarak yaşayan kişi sayısı

		Sıklık	Oran	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	1	1	1,9	1,9	1,9
	2	18	33,3	33,3	35,2
	3	13	24,1	24,1	59,3
	4	17	31,5	31,5	90,7
	5	2	3,7	3,7	94,4
	6	1	1,9	1,9	96,3
	7	2	3,7	3,7	100,0
	Toplam	54	100,0	100,0	
	Ortalama	**3,2222**			

Tablo 2'de de görüldüğü gibi hanelerin çoğunluğu (%90,7,) 4 kişi ve altında büyüklüğe sahiptir. Bu grup içerisindeki haneler çoğunlukla 2 (%33,3) ve 4 (%31,5) kişiden oluşmaktadır. 5 ve daha fazla kişilik hanelerin oranı ise yalnızca %9,3'dir.

Ortalama hane büyüklüğü 3,2'dir. Hanede yaşayanların anket uygulanan yanıtlayıcıya yakınlığına ilişkin dağılım şu şekildedir:

Tablo 3. Hanede yaşayanların yanıtlayıcıya yakınlığı

Yanıtlayıcıya yakınlığı	Toplam nüfus içerisindeki sayısı	Toplam nüfusa oranı (%)
Yanıtlayıcı	54	31
Eş	51	29
Çocuk	48	28
Anne	9	5
Baba	7	4
Gelin	3	2
Bilinmeyen	2	1
TOPLAM	**174**	**100**

Araştırma kapsamındaki 54 hanede toplam 174 kişi yaşamaktadır ve bunlardan 92'si (%53) kadın, 83'ü (%47) erkektir. Tablo 4, hanede yaşayanların eğitim durumları hakkında bilgi sunmaktadır. Buna göre, araştırma kapsamındaki hanelerde nüfusun %57,5'i ilkokul mezunuyken, %12'si okur-yazar değildir. Lise ve üniversite mezunu olanların toplam nüfus içindeki oranları ise sırasıyla % 13,1 ve %3,3 ile sınırlıdır.

Tablo 4. Hane Nüfusunun Eğitim Durumu

		Sıklık	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	Okur-yazar değil	12	7,8	7,8
	Okur-yazar	4	2,6	10,5
	İlkokul	88	57,5	68,0
	Ortaokul	24	15,7	83,7
	Lise	20	13,1	96,7
	Üniversite	5	3,3	100,0
	Total	153	100,0	

Hane üyelerinin yaş dağılımları Tablo 5'te gösterilmiştir. Belirlenen yaş aralıkları içerisinde en büyük grubu toplam nüfusun %23'ünü oluşturan 40–49 yaş

aralığındaki nüfus oluşturmaktadır. Bu yaş aralığını, toplam nüfus içerisinde %17'lik payıyla 50–59 yaş grubu izlemektedir.

Tablo 5. Toplam Nüfusunun Yaş Dağılımı

	Kişi sayısı	Toplam Nüfusa oranı
0-9	8	5.0
10-19	21	13.0
20-29	24	15.0
30-39	16	10.0
40-49	38	23.0
50-59	28	17.0
60-69	14	9.0
70 +	14	9.0
Toplam	163	100

Tablo 6, hane üyelerinin kendi tarım işletmelerinde çalışma durumu hakkında bilgi sunmakta, hane emek rezervinin ne kadarının tarımsal işletme için seferber edildiğini göstermektedir. Tablo, hanelerin %53,7'sinde işletme içi işlerde çalışanların iki kişi ile sınırlı olduğunu göstermektedir. Hanelerin %9,3'ünü oluşturan 5 hanede ise kendi tarımsal işletmesinde çalışma durumu yoktur. Bu haneler, köyde ikamet eden ve yaşamlarını emeklilik geliriyle idame ettiren hanelerdir. Araştırmamız kapsamındaki hanelerde ortalama 2,31 kişi kendi tarımsal işletmesinde çalışmaktadır.

Tablo 6. İşletmede çalışma durumu

		Sıklık	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Geçerli	0	5	9,3	9,3
	1	1	1,9	11,1
	2	29	53,7	64,8
	3	12	22,2	87,0
	4	6	11,1	98,1
	6	1	1,9	100,0
	Toplam	54	100,0	
Ortalama		2,31		

Fark edileceği gibi hanelerin nüfus büyüklükleri, cinsiyet ve yaş dağılımı değişkenleri kendi başlarına henüz hane emek kullanımına ilişkin herhangi bir veri sunmamaktadır. Ancak hane emek kullanımı verileri *hane büyüklüğü* ve *yaş aralıkları* ile birlikte değerlendirildiğinde ön bilgi niteliğindeki belirli özelliklere ulaşmak mümkündür.

İlk olarak Tablo 5, tarımsal faaliyetin esas olarak 40-60 yaş arasındaki nüfus tarafından yürütüldüğünü göstermektedir. Bu yaş grubu toplam nüfusun %40'ını oluşturmaktadır. İkinci olarak, ortalama hane büyüklüğü 3,2 olmasına karşılık, hanelerin kendi tarımsal işletmeleri için seferber ettiği emek gücü ortalaması 2,3'tür (Tablo 1 ve Tablo 6). Bu araştırmaya konu edinilen hanelerin, hane emek rezervlerini mümkün olduğu ölçüde hane içi tarımsal faaliyete seferber ettiklerini gösterse de, bunun çeşitlenmiş/farklılaşmış hane grupları temelinde çözümlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çözümleme, izleyen bölümde alan çalışması kapsamındaki çeşitlenmiş/farklılaşmış hane gruplarına temelinde oluşturulan tabakalaşma şeması ışığında, *Hane Emek Kullanımı, Öz-Sömürü ve İşçileşme Örüntüleri: Benzerlikler ve Farklılıklar* alt-başlığında gerçekleştirilecektir.

Diğer taraftan küçük meta üreticileri temelinde farklılaşma çeşitlenme tartışmalarında önemli bir başlık da hane emek rezervinin tarım-içi ve tarım-dışı işletme dışı işlere seferber etme eğilimidir. Tablo 7'de, ilerleyen bölümde detaylı olarak ele alınacak işletme dışı çalışma durumuna ilişkin nicel veriler sunulmaktadır. Buna göre işletme dışı işlerde çalışıp çalışmadığı sorusu yöneltilen 154 kişiden 64'ü (%41,6'sı) tarım içi ya da tarım-dışı işletme dışı işlerde çalıştıklarını beyan etmişlerdir.

Tablo 7. İşletme dışı işlerde çalışma durumu[26]

		Sıklık	Geçerli Yüzde
Geçerli	Evet, tarım işleri.	49	31,8
	Evet, tarım dışı işler	15	9,7
	Hayır	90	58,4
	Total	154	100,0

Hane emek rezervinin %41,6 gibi görece yüksek bir bölümünün işletme-dışı işlere kanalize ediliyor olması, oldukça önemli bir göstergedir. Tablo 8, hane anketinin uygulandığı ve esas olarak yetişkin erkeklerin ağırlıkta olduğu anket yanıtlayıcılarının işletme dışı işlerde çalışma durumunu göstermektedir. Anket yanıtlayıcılarından yalnızca 4'ünün kadın olduğu bu tabloda, tarım dışı işlerde çalışma oranı %68,6'ya yükselmektedir[27]. Bu yüksek oran, köydeki hanelerin özellikle yoksul ve orta köylü hanelerinde yetişkin erkeklerin işgüçlerini hanenin tarımsal faaliyetlerinin yanı sıra işletme dışı işlere de yönelterek hane gelirini çeşitlendirmeye çalıştıklarının bir göstergesidir.

Tablo 8. İşletme dışı işlerde çalışma durumu (Yanıtlayıcılar)

		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde
Geçerli	Evet, tarım işleri.	23	42,6	45,1
	Evet, tarım dışı işler	12	22,2	23,5
	Hayır	16	29,6	31,4
	Toplam	51	94,4	100,0

Ancak bu değerlendirmelerden, kadınların işletme dışı işlerde çalışmadığı ya da marjinal düzeyde çalıştığı sonucu çıkarılmamalıdır. Tersine kadınlar özellikle bölge içinde işletme dışı tarım işlerinde yaygın olarak çalışmaktadırlar. Ancak burada verileri sunulan saha çalışması, kadınların işletme dışı tarımsal işlerde çalışma yaygınlığını kavramak ve yansıtmak bakımından ciddi bir kısıttan

[26] Araştırma kapsamındaki toplam nüfus 174 olmasına karşılık, bazı hane üyelerinin yaşı çalışmaya elvermeyecek kadar küçük olduğu için bu hane üyelerine ilişkin işletme dışında çalışıp çalışmadığı sorusu yöneltilmemiştir. Bu nedenle toplam nüfus 154'tür.

[27] Söz konusu 4 kadın yanıtlayıcıdan 2'si, işletme dışı tarım işlerinde çalıştığını ifade etmiştir.

muzdariptir. Hane anketlerinin 54 yanıtlayıcısından 50'sinin erkek olması bu kısıtın ardındaki temel nedendir. Anket çalışması sırasında, erkeklerin eşlerinin çalışması konusundaki cevaplarının sağlıklı olmayabildiği yönünde güçlü bir izlenim edinilmiştir. Erkekler eşlerinin ve kızlarının ücret karşılığı çalışmasını gizleme yoluna gidebilmektedir ya da eşinin çalışmasının hane bütçesine katkısı ne olursa olsun önemsizleştirme eğilimindedir. Her ne kadar kadınlarla yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlarla anket çalışmasının eksiklikleri giderilmeye çalışılmış da olsa, kadın emeğine ilişkin verilerin eksikliği ve genel olarak tarımda küçük meta üreticiliğinin yeniden üretimi temelinde cinsiyetçi ilişkilere odaklanılmamış olması bu çalışmanın en büyük eksikliğidir.

2.3.2. Çeşitlenmiş Farklılaşmış Hane Gruplarının Tanımlanması

Bu alt başlık altında Çanakkale ili Bayramiç ilçesi Gedik, Mollahasanlar köyleri ve İntepe Beldesi'yle sınırlı bir sosyal tabakalaşma şeması sunulmaktadır (*Bkz.* Tablo 9). Çeşitlenmiş ve farklılaşmış küçük meta üreticisi haneleri betimleyen bu tabloda; grupları tanımlamak için 4 farklı değişkene (işlenen toprak miktarı, sahip olunan tarım araçları, yevmiyeli işçi kullanımı ve işgücü arzı) başvurulmuş, bu değişkenlerle birlikte köylü haneleri kapitalist şirketlerle kurdukları bağ ve girdi kullanımı aracılığıyla uluslararası piyasaya eklemlenme düzeyleri temelinde tasnif edilmiştir. Hiçbiri tarımsal alan içerisinde farklı hane gruplarını belirlemek için tek başına ölçüt olarak kullanılamayacak bu değişkenlerin birlikte değerlendirilmesi aracılığıyla 5 farklı hane grubu belirlenmiştir (sütun 2).

Tablo 9. Çeşitlenmiş Farklılaşmış Hane Grupları

	Köylü Hane Grupları	**İşlenen Toprak Miktarı (Dönüm)**			**Makine-leşme düzeyi**	**Yevmiyeli İşçi Kullanımı**	**İşgücü İhracı (Arzı) - Tarım İç (Tİ)/Tarım Dışı (TD)**	
		Min.	Mak.	Ort.				
1. Girdi kullanımında metalaşma düzeyini sınırlandıran, kapitalist şirketlerle bağı ürünün satış koşullarıyla sınırlı, emek gücünün satışı aracılığıyla sermayeye tabi küçük meta üreticisi haneler 2. Girdi Kullanımında metalaşma düzeyi görece yüksek, ürünün satış koşulları ve emek gücünün satışı aracılığıyla sermayeye tabi küçük meta üreticisi haneler	Köy Ayaklı Proleterler/Toprağa Bağlı Serbest Dolaşan İşgücü (6 Hane)	10	35	19	Yok	- / +	Birincil faaliyet	Tİ
	Yoksul Köylü (15 Hane)	10	50	17,2	Yok/düşük	+	+	Tİ/TD
3.Üretimin Hayli Yoğunlaşmış İleri ve Geri Sermaye Bağlantıları Aracılığıyla Kapitalist Şirketlerle Bağı Kuvvetli Küçük Meta Üreticisi Haneler	Orta Köylü (18 Hane)	31	80	50,3	Yok/orta	+	+	TD
	Zengin Köylü (4 Hane)	40	300	179,75	Orta/yüksek	+	+	-
	Kapitalist Çiftçi (1 Hane)	250		250	Yüksek	+	-	-

Tablo, anket formu aracılığıyla derlenen nicel verilerle olduğu kadar, nitel görüşmeler aracılığıyla derlenen bilgileri de temel alarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla değişkenlere ilişkin veriler nicel göstergelerin ya da var/yok seçeneklerinin ötesinde bir içeriğe sahiptir. Bu nedenle, köylü hanelerinin gruplandırılmasında, her bir hane üzerinde ayrı ayrı çalışılmış, alan araştırması sırasında gerek hane anketi gerekse mülakatlar aracılığıyla elde edilen verilere dayanılarak bir gruplandırmaya gidilmiştir. Her bir hane; sahip olduğu/işlediği toprağın niteliği (kıraç/sulak), sahip olunan tarım araç ve ekipmanlarının özellikleri (eski/yeni), ürün deseni, tasarruf biçimleri, tarımsal üretimin dönemsel ihtiyaçlarının karşılanma biçimi (yevmiyeli işçinin ne zaman, ne kadar, hangi koşullarda kullanıldığı vb) gibi unsurlar göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

Tablo 9, bu çalışmaya konu olan küçük meta üreticilerinin işlediği toprak büyüklüğünün 10 dönüm ile 300 dönüm arasında değiştiğini göstermektedir (sütun 3). Hanelerin sahip olduğu topraklar nitelikleri itibariyle önemli ölçüde farklılaşabilmektedir. Sulanabilir tarım arazisinin sınırlı olduğu Bayramiç ilçesine bağlı köylerde (Gedik ve Mollahasanlar) tek ürün (üzüm) yetiştirilebilirken; sulanabilir tarım arazisi yönünden zengin İntepe Beldesi'nde ürün çeşitlendirmesine başvurulmaktadır. Sahip olunan arazinin sulanabilir olup olmamasından doğan verim farklılıkları ve ürün desenini çeşitlendirme olanakları, aynı büyüklükte arazi işleyen köylü hanelerinin elde ettiği gelir miktarını etkilemektedir.

Çeşitlenmiş/farklılaşmış küçük meta üreticisi hanelerin tanımlanmasında toprağın hangi tarım araç ve ekipmanlarla işlendiği, tarımsal üretimin hangi ölçüde makineleştiği, önemli bir ölçüttür. Hanelerin sahip olduğu tarım araçları tarımsal üretimin makineleşme düzeyinin önemli bir göstergesi olmakla birlikte, tek başına yeterli değildir. Tarımsal makinelerin girdilerinin (mazot vb) ve bakımının maliyetinin yüksek olması, küçük meta üreticilerini, mümkün olduğu ölçüde bu makineleri kullanmak yerine kendi emek güçlerini yoğunlaştırarak öz-sömürü yoluyla tarımsal faaliyeti sürdürme çabasına itebilmektedir. Küçük meta üreticilerinin sahip olduğu tarım araçları hane bazında önemli farklılıklar göstermektedir. Hiçbir tarım aracına sahip olmayan köylü hanelerinin karşıtı olarak buğday ekme makinesinden traktöre, mibzerden ilaçlama makinesine kadar tarımsal üretimi üst düzeyde makineleşme aracılığıyla sürdüren haneler de mevcuttur. Hane bazındaki bu farklılaşmayla birlikte, tarımda makine kullanımında bölgeler arasında da belirgin farklılıklar vardır. İntepe'de tarımsal üretimde traktör başta olmak üzere tarım alet ve makineleri yoğun bir şekilde kullanılırken, Bayramiç ilçesi Gedik ve

Mollahasanlar köylerinde tarımsal üretim (esas olarak üzüm üretimi) hayvan gücüne dayanmaktadır. Bu durum Bayramiç ilçesindeki üzüm bağlarının traktör kullanımına elverişli olmamasıyla (arazilerin eğimli olması ve bağların traktör kullanımına uygun sıra mesafesinde dikilmemesi) açıklanmaktadır. Ancak bu gerekçeler iki bölge arasında görece yakın zamanda ortaya çıkan farklı makineleşme eğilimlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. İntepe ilçesinde bağların sıra mesafesinin (1,5 metreye 1,5 metrelik mesafe) traktörle işlemeye uygun hale getirilmesi (aradaki sıraların iptal edilmesiyle) yakın tarihli bir gelişmedir. Aynı sürecin Bayramiç ilçesinde görülmemesi, traktörle işlemenin %10'lar civarında kalması, arazinin meyilli olmasıyla birlikte bölgedeki üzüm üreticilerinin hane emeğini sömürerek ayakta kalma çabasına işaret etmektedir. Alan çalışmasının kapsadığı Gedik Köyü'nde toplam 15 traktör bulunmasına karşın, üretim, hayvan gücüyle sürdürülmektedir. Köyde traktörle işlenmeye uygun arazilerde bile bağ alanlarında ara sıraların iptaline başvurulmamıştır.

Hanelerin yevmiyeli işçi kullanımları köylü hane grupları arasında farklılaşmaktadır. Yoksul köylü haneleri ve köy ayaklı işçiler için tarımsal faaliyet esas olarak hane emek rezervinin harekete geçirilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Bu haneler dönemsel olarak hane dışından emek gücüne ihtiyaç duyduklarında bunu para karşılığı işçi çalıştırarak değil akrabalarını ya da köylülerini tarlasında "ödünç" olarak çalıştırarak gerçekleştirir. Köylülerin birbirlerinin tarlasında para almadan karşılıklı olarak çalışması nadiren görülen bir durum değil, yaygın bir pratiktir. Yoksul köylü haneleri ve köy ayaklı işçiler için yevmiyeli işçi çalıştırma istisnai bir uygulama olmanın yanı sıra aynı zamanda son çaredir. Yevmiyeli işçi çalıştırma, budama-ilaçlama, eşeleme gibi iş zamanlarının esnetilebildiği işlerde (Bu konuda

Tablo 12. Üzüm Temelinde İş-Zaman Çizelgesi ve açıklamalarına bakınız) değil, ürünün toplanması gibi işlerin çok kısa sürede ve belirli bir tarihte yapılması gereken durumlarda söz konusudur[28]. Buna karşılık, zengin köylüler ve kapitalist çiftçiler için tarımsal üretimin yevmiyeli işçiler kanalıyla gerçekleştirilmesi üretimin temel unsurlarından biridir. Kapitalist çiftçileri zengin köylülerden ayıransa, kapitalist çiftçilerin üretimi tümüyle ücretli/yevmiyeli işçiler kullanarak gerçekleştirmesi, kendilerinin yalnızca üretim sürecinin örgütlenmesi, yönetilmesi ve denetlenmesinde görev almasıdır. Buna karşılık zengin ve orta köylüler, ücretli ve yevmiyeli işçi kullansalar da hane emeğini de bilfiil tarımsal üretime seferber etmektedir. Hatta yoksul köylüler ve köy ayaklı proleterler hane emeklerini büyük ölçüde işletme-dışı alanlara yöneltecek biçimde yeniden düzenlerken geleneksel küçük meta üreticisi hanelerin bütün özelliklerini gösteren haneler orta köylü ve zengin köylü haneleridir.

Küçük meta üreticileri temelinde tarımsal yapılardaki dönüşümün belki de en önemli unsuru, emek gücünün metalaşmasıyla karakterize edilen işletme-dışı çalışma alanlarına yönelim orta köylü, yoksul köylü ve köy ayaklı proleter hanelerin tümünde gözlemlenen bir yönelimdir. Fakat hane grupları içerisinde hane emeğinin hangi düzeyde tarım dışı faaliyetlere yöneldiği çeşitlenmiş/farklılaşmış hanelerin gruplandırılmasında belirleyici olmaktadır. Köy ayaklı işçiler, yoksul köylü ve orta köylü hanelerinin her biri basit yeniden üretimini sağlama noktasında işletme dışı gelir kaynaklarına bağımlılaşsa ve emeğinin değersizleşmesi yönünde türdeşleşseler de, haneler için işletme dışı gelir kaynaklarının önem düzeyi çeşitlidir. Hem hane grupları arasında hem de araştırmanın gerçekleştirildiği iki bölge (Bayramiç ve İntepe) arasında istihdam alan ve biçimleri çok çeşitlidir. Merkeze uzak Bayramiç

[28] Kapitalist şirketler adına üzümleri toplayan tüccarlar hangi bağlardaki üzümlerin hangi gün toplanacağını tek taraflı olarak belirleyebilmektedirler.

ilçesi, Gedik ve Mollahasanlar köylerinde tek istihdam alanı, civar köylerde gündelikçi olarak çalışmak ya da Bozcada ve Gelibolu bölgelerinde bulunan şarap şirketlerinde mevsimlik göç yoluyla çalışmak gibi, tarımsal faaliyetlerdir. Dolayısıyla bölgede güvencesiz ve sigortasız istihdam biçimleri yaygındır. Merkeze yakın İntepe beldesinde gözlemlenense köy ayaklı işçi hanesi dışındaki hanelerin tarım-dışı istihdam alanlarına yönelmesidir. İstihdam biçimleri de çeşitlilik arz etmekte ve güvenceli-güvencesiz çalışma biçimlerinin her ikisine de rastlanmaktadır.

Üretimin ileri-geri bağlantıları aracılığıyla küçük meta üreticisi hanelerin uluslararası piyasaya eklemlenme düzeyi farklılaşmaktadır ve bu farklılaşmanın köy biriminde hanelerin çeşitlenme-farklılaşma dinamiklerini belirleme noktasındaki artan önemi alan çalışması boyunca gözlemlenen bir olgudur. Bu nedenle çeşitlenmiş ve farklılaşmış küçük meta üreticilerinin piyasaya eklemlenme düzeyi ve kapitalist şirketlerle kurulan bağ hem bu dinamikleri göstermesi hem de bu dinamiklere etki etmesi bakımından kritik bir ölçüt olarak ele alınmıştır. Köy ayaklı proleter haneler ve yoksul köylü hanelerinin kapitalist şirketlerle bağı büyük ölçüde ürünün satış koşullarıyla sınırlı olmakla birlikte ürün desenini çeşitlendirebilen yoksul hanelerinin girdi kullanımında metalaşma düzeyi ve piyasaya bağımlılığı artmaktadır. Köy ayaklı proleter haneler girdi kullanımını gübre ve az miktarda ilaçla (kükürt) sırlandırmaktadırlar. Sadece bağ alanlarına sahip yoksul köylü hanelerinin de eğilimi girdi kullanımını sınırlandırmak yönündedir. Elma gibi ikinci ürün yetiştiren yoksul köylü hanelerinde girdi kullanımında metalaşma düzeyi artmaktadır. Dolayısıyla aynı köy ayaklı işçiler ve yoksul köylü arasında kapitalist şirketlerle bağı ve uluslararası piyasaya eklemlenme düzeyi temelinde çeşitlilik mevcuttur. Fakat her iki grup içerisindeki başat eğilimlere bakıldığında, girdi kullanımını meta dışı alanlara taşıma

eğilimine sahip olmaları onları ortak bir başlık altında değerlendirebilmeye de olanak sağlamaktadır. Orta köylü, zengin köylü haneleri ve kapitalist çiftçilerin tarımsal faaliyetlerinde ise girdi kullanımında metalaşma düzeyi yüksektir. Zengin köylü haneleri ve kapitalist çiftçiler işletme türleri temelinde de farklılaşmaktadır. Buna göre her iki kategoride de birlikte mısır ve besicilik alanında sözleşmeli çiftçilik yoluyla uluslararası şirketlerle doğrudan bağ kuran işletme türleri de yaygınlaşmaktadır.

Çeşitlenmiş ve farklılaşmış hane grupları içerisindeki geçişler hem küçük meta üreticilerinin içerisinde yer aldıkları koşullar ve varlığını idame yönündeki stratejilerle aynı zamanda hane grupları arasındaki geçişlere olanak sağlamaktadır.

1. Köy Ayaklı Proleter Hane: Türkiye'de tarımsal yapılara ve küçük meta üreticilerinin/köylülerin varlığını idame stratejilerine odaklanan çalışmalarda küçük meta üreticilerinin gelir kaynaklarındaki çeşitlenme ve işletme dışı gelir kaynaklarının artan önemi sıklıkla paylaşılan bir olgudur. Sönmez (2000:96), 1970 yıllarında Türkiye'de tarımsal yapılar içerisinde gelir kaynaklarını çeşitlendirme temelinde iç ve dış göçe yönelimden farklı olarak *"kentte düzenli ya da günlük işlerde ücretli olarak çalışan fakat köyde ikamet eden köylü, sürekli olarak hem köy hem de kentte ikamet eden köylü ve nakit gelir getirici tarımsal üretimini çeşitlendirmiş köylü"* olmak üzere üç yeni köylü tipi tanımlamaktadır. Ertürk (1998) Türkiye'de 1980'li yıllarla birlikte oluşan ve yaygınlaşan köylü tipini toprağa bağlı/serbest dolaşan işgücü olarak nitelemektedir. Bu kategoriyi tanımlayan unsur kırsal hanelere içkin olan (belirsizlik ve istikrarsızlı karşısında) kendini idame güdüsüdür. Bu güdü tarımsal haneleri öngörülebilir gelir kaynaklarına yönelmeye

zorlamaktadır ve tarımsal yapılarda toprağa bağlı/serbest dolaşan işgücü örüntüsü pazar koşullarınca pekiştirilerek kurumsallaşmaktadır (Ertürk, 1998: 101). Özuğurlu 2009 yılında yürüttüğü araştırmanın saha çalışması bölümünde köy içerisinde farklılaşmış/çeşitlenmiş haneleri tanımlamaktadır ve köy ayaklı işçi nitelemesi Özuğurlu (2009)'a dayanmaktadır. Bu çalışmada köy ayaklı işçileri niteleyen birincil özellik *kural olarak* topraksız olması ve emeğini tarım-dışı gelir kaynaklarına yöneltmesidir (Özuğurlu, 2009: 66-67). Özuğurlu (2009)'da köy ayaklı proleter haneler istisnai olarak küçük toprak sahibi ve hane emeğini tarım-içi işletme dışı gelir kaynaklarına yönelten haneleri de kapsamaktadır. Bu tezde kapsanan köy ayaklı proleter hanelerin tümü Özuğurlu (2009)'da istisnai olarak nitelenen köy ayaklı proleter hane kategorisidir.

Alan çalışması kapsamındaki 54 haneden 6'sı köy ayaklı proleter hane olarak nitelenmektedir. Hanelerin 5'i Bayramiç ilçesi Gedik ve Mollahasanlar köylerinde biri ise İntepe beldesinde ikamet etmektedir. Özuğurlu (2009)'da hane emeklerini kural olarak tarım-dışı istihdam alanlarına yönelten hanelerin yerini tarım-içi istihdam alanlarına yönelten hanelerin alması, Gedik ve Mollahasanlar köylerinin merkeze uzaklığı ve Çanakkale ilinde sanayiye dayalı istihdam alanlarının yaygın olmamasıyla açıklanabilir.

Bu tezde nitelenen köy ayaklı proleter haneler sulanabilir olmayan arazilerle sınırlı az miktarda toprağa sahip, ürün desenini çeşitlendirmeyen/çeşitlendiremeyen, tarımsal faaliyette makineleşmenin olmadığı, girdi kullanımını meta dışı alanlara taşıyan, kapitalist şirketlerle bağı ürünün ve emek gücünün satışı aracılığıyla kurulan ve birincil faaliyeti yevmiyeli çalışma ya da mevsimlik göç olan hanelerdir. Hane

emeğini kendi tarımsal faaliyetine seferber etmekle birlikte başat strateji işletme dışı çalışma biçimleridir. Gedik, Mollahasanlar ve İntepe'de köy ayaklı proleter haneler civar köyler ya da bölgede yevmiyeli işçiliğe gitmektedirler. Mollahasanlar ve Gedik köyleriyle İntepe beldesindeki köy ayaklı proleter haneler civar köylerde meyve, sebze bahçelerinde, Kumkale'de mısır püskülünde ve Geyikli'de zeytin bahçelerinde çalışmakla birlikte Bayramiç ilçesinde mevsimlik göç de yaygındır. Hanenin çalışabilir durumdaki her üyesi yevmiyeli çalışmaya giderken, mevsimlik tarım işçiliğine sadece orta yaş erkekler gitmektedir. Köy ayaklı proleter hanelerin hane emek kullanımı ve istihdam alan ve biçimlerindeki benzerlikler ve/veya farklılıklar hane emek kullanımı bölümünde detaylı olarak aktarılacağı için burada söz konusu hanelerin betimleyici özelliklerinin sunumu yeterli görülmektedir.

2. *Yoksul Köylü Haneleri:* Köy ayaklı proleter hanelerle birlikte Gedik, Mollahasanlar ve İntepe'de küçük meta üreticisi hanelerin büyük bölümünü oluşturan yoksul köylü hanelerini (görüşme yapılan 54 hanenin 18'i) köy ayaklı proleter hanelerden ayıran özellik, ürününü çeşitlendirmek yoluyla tarımsal faaliyeti sürdürme çabasıdır. İstisnai olarak traktör sahibi olan, ürün desenini üzümle birlikte elma, badem gibi ikinci bir ürünle çeşitlendiren yoksul köylü hanelerinin girdi kullanımında metalaşma düzeyi artmaktadır. Bu özellik onları köy ayaklı proleter hanelerden ayırsa da aynı özellik (girdi kullanımındaki metalaşma düzeyi) onların köy ayaklı proleter hanelere geçişini mümkün kılmaktadır.

3. Orta Köylülük: Orta köylülük, 30-80 dönüm arasında değişen büyüklükte toprağı olan, üretim deseni oldukça çeşitli, tarımsal üretimde hane emeğini seferber etmekle birlikte (yoksul köylü hanelerine ve köy ayaklı proleter hanelerden farklı

olarak) ürün toplama dışında da ücretli işçi kullanan ve üretimde orta ya da yüksek düzeyde makineleşmeye başvuran haneleri nitelemektedir. Orta köylülük grubundaki hanelerin başat gelir kaynağı tarım ürünlerinin satışı olmakla birlikte tarım-dışı gelir kaynaklarına yönelim de yaygın bir pratiktir. Bu kategori içerisindeki hanelerin de girdi kullanımında metalaşma düzeyi yüksektir ve bu özellik onları yoksul köylü hanelerine yaklaştırmaktadır. Her iki hane grubu üretim desenini çeşitlendirmenin ve girdi fiyatlarındaki artışın maliyetini özel bankalara ve kooperatife borçlanarak yüklenmektedirler. Bu haneler içerisinde işletme dışı gelir kaynakları içerisinde sürekli ve sigortalı çalışma biçimleri genel eğilimdir ve tarım-dışı gelir kaynakları haneleri borç döngüsünden koruyan bir işleve sahiptir. Orta köylülük kategorisi içerisindeki haneleri yoksul köylülerden ayıran unsur üretim desenindeki çeşitlenme, makineleşmenin yaygınlığı ve hane emeğini daha büyük bir oranda hane içi tarımsal faaliyete seferber etmekken; onu yoksul köylülüğe yaklaştıran unsur içerisinde bulunduğu borç döngüsüdür. Girdi kullanımı aracılığıyla uluslararası piyasaya eklemlenen orta köylü hanesi, yine aynı sebeple, girdi maliyetlerindeki artış ve ürün fiyatlarındaki dalgalanmalarla birlikte borçlanmaya ve tarım araçlarını ve sahip olduğu toprağın bir bölümünü satarak mülksüzleşmeye en açık grubu oluşturmaktadır.

4. Zengin Köylü ve Kapitalist Çiftçi: Hane anketlerinin ve mülakatlarının uygulandığı haneler içerisinde 4 zengin köylü 1 de kapitalist çiftçi bulunmaktadır. 5 hane de merkeze yakın ve sulanabilir arazilerin olduğu İntepe'de ikamet etmektedir. Bu hanelerin tarımsal faaliyetinde makineleşme düzeyi oldukça yüksektir. Zengin köylü haneleri hem işletme içinde çalışmakta hem de ücretli işçi kullanmakta ve tasarruflarının büyük bir bölümünü tarımsal üretime aktarmaktadırlar. Her iki grup

içerisindeki hanelerin ürün deseni çok çeşitlidir. Üretimin hayli yoğunlaşmış ileri ve geri sermaye bağlantıları aracılığıyla uluslararası piyasalara eklemlenen zengin köylü ve kapitalist çiftçileri ayıran ölçüt hane emek rezervini hane işletmesinde kullanıp kullanmamasıdır. Kapitalist çiftçilikte üretim faaliyeti sadece ücretli işçiliğe dayanırken zengin köylüler hem işçi kullanmakta hem de hane emeğini seferber etmektedir. İstisnai olarak 100 dönümden az toprağa sahip olan, üretim faaliyeti neredeyse tümüyle makineleşmiş, üretim deseni çok çeşitli, büyük oranda ücretli işçi çalıştıran haneler içerisinde işletme türü bakımından da çeşitlenme söz konusudur. Görüşülen haneler içerisinde hem kapitalist çiftçi hem de zengin köylülük içerisinde mısır ve besicilik alanında sözleşmeli çiftçiliğe yönelerek uluslararası şirketlerle doğrudan bağa sahip işletmeler mevcuttur. Zengin köylü ve kapitalist çiftçiler neredeyse yatırım sepeti oluşturur gibi üretim desenini çeşitlendirmekte ve bu yolla piyasa dalgalanmalarına karşı üretim faaliyetini öngörülebilir kılmaktadırlar.

Bir bütün olarak küçük meta üreticilerinin hane emek kullanımı ve küçük meta üreticisi olarak varlığını idame stratejilerine geçmeden önce belirlenen ürün türü (karasakız cinsi üzüm) temelinde küçük meta üreticilerinin emek zamanının değersizleşmesine işaret eden türdeşleştirici koşulların (ürünün pazarlama kanal ve koşullarındaki dönüşümün) aktarılması yerinde olacaktır.

2.3.3. Özelleştirme, Risklileşen Üretim Faaliyeti ve Tüccarın Yenilenen Konumu

1980 sonrası dönemde tarımsal küçük meta üreticilerine etkisi bakımından temel iki politika setinden söz etmek mümkündür. Bunlardan biri ulusal gümrük duvarlarının kaldırılıp metaların uluslararası piyasalarda değerlendirilmesi iken diğeri devletin birçok üründe girdi ve alım desteğini çekmesi ve kamu iktisadi

teşebbüslerinin özelleştirilmesidir. Bu çalışmada da alan çalışmasının yürütüldüğü bölgelerde karasakız cinsi üzümün değerlendirilmesi aşamasında önemli bir aktör olan Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın özelleştirilip kapatılmasından sonra küçük meta üreticilerinin çeşitlenme/farklılaşma ve tasfiye/direniş dinamikleri ekseninde etkisi konu edilmektedir.

Karasakız cinsi üzüm üretiminde alım garantörü olarak devletin varlığının küçük üreticiler için çeşitli etkileri söz konusudur. Devletin alım desteğini çekmesiyle üretici tek alıcı tüccar karşısında pazarlık gücünü kaybetmekte ve piyasa koşullarına tabiiyeti artmaktadır. Üretimin doğa koşullarına bağımlılığı gereği daha önce kötü hasat dönemi geçirebilen ama bu dönemi ürünü değerlendirebilme garantisi, fiyatları öngörebilme olanağı ve bir sonraki iyi hasat dönemiyle atlatabilen üreticinin üretim faaliyeti, fabrikanın kapanmasıyla birlikte doğa koşullarından ziyade piyasa koşullarına tabiiyetiyle artan oranda riskli bir faaliyet haline gelmiştir. Alan çalışmasının sonuç niteliğindeki bu bulgusunu açıklamaya geçmeden önce Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın kurulduğu 1963 yılından özelleştirildiği 2003 yılına kadar ve 2003 yılı sonrasında ürünü pazarlama kanal ve koşulları ve bu koşullarda tüccarın yenilenen konumuyla birlikte gözlemlenen değişimler sunulacaktır. Tekel'in özelleştirilmesinin ardından Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın kapatılmasının (2007) karasakız cinsi üzümün pazarlama kanalları ve koşulları üzerindeki doğrudan etkilerini iki başlık altında ele almak mümkündür:

1. Üretim/pazarlama faaliyetinin öngörülebilir olmaktan çıkması
2. Bu alanda tek alıcı konumundaki tüccar karşısında özellikle orta ve yoksul köylülerin pazarlık gücünü yitirmesi

2.3.3.1. Üretim/Pazarlama Faaliyetinin ve Risklerin Öngörülebilirliği:

Alan çalışmasının yürütüldüğü köyler ve beldede özellikle orta ve yoksul köylüler tarafından sıklıkla vurgulanan husus, ürünün değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin ve hangi koşullarda değerlendirilebileceğinin belirsiz olmasıdır. Bu noktada, orta ve yoksul köylüler açısından üretilen ürünün kaç liradan satılacağından (piyasa fiyatının ne olacağı) ziyade satılıp satılmayacağı daha büyük bir belirsizlik haline gelmiştir. Alan araştırmasının yürütüldüğü köylerde (ve mülakatlardan edinilen bilgiler ışığında hemen bütün bölgede) üretilen ürünün pazarlanamaması, elde kalması nadiren karşılaşılan bir durum değildir. Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın kapanmasıyla birlikte tek alıcı Tekirdağ, İzmir gibi civar illerden gelen ve ürünü bu illerdeki şarap fabrikalarına satan tüccarlardır.

2003 yılında özelleştirilene kadar Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası, ürünün kalitesine göre fiyat farklılaştırmasına gitmekle birlikte üreticiden (standarda göre belirlenmiş bir fiyat aralığında) ürünün tamamını satın almaktaydı. Üreticinin fabrikaya getirdiği ürünler içerisinde rasgele seçilen numunelerin ortalama şeker oranı ölçülerek, kanyak yapımı için en uygun 9 dereceye en yüksek fiyat verilmekte ve üzümün şeker oranı 9 dereceden saptıkça fiyat da kademeli olarak düşmekteydi.[29] TEKEL'in bu uygulaması, köylüler bakımından hane emeklerini işletme içi tarımsal faaliyetlerde yoğunlaştırma doğrultusunda bir işlev de görmekteydi. Bu uygulama bir taraftan üreticilerin verimi ve ürünün kalitesini artırmaya yönelik girdi kullanımını teşvik ediyor; bir taraftan da öngörülemeyen doğal risklerden kaynaklı kötü geçen hasat dönemlerinde bile üreticinin az da olsa gelir elde etmesine olanak tanıyarak üretim faaliyetinin riskinin tümüyle köylü tarafından üstlenilmesini önlüyordu. 2003

[29] Üzüm bekledikçe içerisindeki şeker oranı arttığı için fabrikanın alım döneminde önünde uzun kuyrukların olması görüşme yapılan üreticilerin bu döneme ilişkin en büyük sıkıntılarıdır.

yılında Fabrikanın MEY İçki tarafından satın alındığı yıl, devletin alım garantisinin yerini piyasanın belirsizliği almıştır. Alan çalışması sürecinde görüşülen üreticiler, fabrikanın özelleştirildiği yıl özel sektörün ürüne vereceği fiyattan ziyade ürünün satın alınıp alınmayacağı riskini deneyimlediklerini aktarmışlardır. Fabrika özelleştirmenin ilk yılında alım miktarını sınırlandırmış ve yalnızca kanyak üretimine en uygun şeker oranına sahip ürünleri almıştır. 2003 yılında fabrikanın özelleştirilmesinden 2007 yılında kapatılmasına kadar geçen süreç, bölgede karasakız cinsi üzüm üreten hanelerin, şirketin herhangi bir alım garantisi sunmaması nedeniyle ürünün pazarlanması noktasında ilk kez sıkıntı yaşadıkları dönemdir. Bu dönemde üretici haneler, şirket ve tüccar karşısındaki görece özerk konumlarını önemli ölçüde yitirmişlerdir. 2007 yılında fabrikanın tümüyle kapatılması, tüccarların özellikle, köy ayaklı proleter haneler, yoksul ve orta köylü haneleri üzerindeki hakimiyetini pekiştirmiştir.

Fabrikanın özelleştirilmesinin karasakız cinsi üzüm üreticisi haneler açısından bir başka anlamı da, üretilen ürünün piyasa fiyatının öngörülebilir olmaktan çıkması ve piyasa fiyatındaki dalgalanmaları doğrudan deneyimlemeleridir. Yapılan görüşmeler TEKEL'in özelleştirilmesinden önce üretici hanelerin, fabrikanın alım fiyatını açıklamadan aylar öncesinden oldukça gerçekçi bir şekilde tahmin edebildiklerini göstermektedir. Hane mülakatlarından edinilen bilgiye göre TEKEL'in özelleştirilmesinden önce ortalama olarak 1 kilo üzüm aşağı yukarı 4 kilo buğdayın fiyatına denktir ve üzümün taban fiyatındaki artış oranı aynı hasat dönemi içerisinde mayıs haziran ayında açıklanan buğday fiyatlarına paralel bir artış oranına sahiptir. Dolayısıyla, üretici eylül ayındaki bağbozumunu yapmadan, hasattan 3–4 ay önce o hasat dönemindeki üzüm fiyatını öngörebilmekteydi.

Özelleştirme sonrasında pazarlama koşullarındaki değişimin bir unsuru da ürünün bedelinin tahsil edilememesi durumudur. Bölgede oldukça yaygın olan bu durumun, TEKEL özelleştirilmeden önce en azından karasakız üretici haneler açısından söz konusu olmadığı bilinmektedir. Alan çalışmasında derlenen nicel veriler TEKEL döneminde üreticilerin ürünü teslim ettikten sonra bir hafta içinde ürün bedellerini tahsil edebildiklerini göstermektedir.

Tablo 10. Üreticilerin Tekel'le İlişkisi

Tekel'e hiç ürün sattı mı?				**Ürünün ne kadarını Tekel'e satardı?**			
		Sıklık	Yüzde			Sıklık	Yüzde
	Evet	48	88,9		Tümünü (% 100)	42	77,8
	Hayır	4	7,4		%75'ten fazla	6	11,1
	Toplam	52	96,3		Toplam	48	88,9

Tablo 10'de Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın faaliyet gösterdiği 2003 yılına kadar üzümün pazarlama kanallarına ilişkin alan çalışmasında derlenen veriler sunulmaktadır. Yukarıdaki tablo özelleştirme öncesinde, TEKEL'in bölgede üzümün değerlendirilmesi sürecinde merkezi rolüne işaret etmektedir. 2003 yılındaki özelleştirmenin ardından Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın 2007 yılında kapatılması ise bu kez ürünün değerlendirilmesinde tüccarın pozisyonunu güçlendirmiştir. Karasakız cinsi üzüm üreten tüm üreticilerin ürünlerini, tüccara 4-5 ay vadeyle satmaktadırlar. Tüccar tarafından bu sürelerin oldukça esnetilebildiği de sıklıkla vurgulanmaktadır.

Fabrikanın aktif olarak alım yaptığı dönemde köylüler nadir de olsa ürünlerinin bir kısmını tüccarlara satarlardı. Bu tüccarlar Bayramiç ilçesinin üzümlerini merkezi Ankara'da bulunan Kavaklıdere ile İzmir'de bulunan Sevilen şarap şirketleri için satın alırken, İntepe beldesinde de Şarköy ve Mürefte'de bulunan

Marina gibi şarap şirketleri için alım yaparlardı. Tüccar alımları istisnayı teşkil eder, yöre ürünlerinin büyük bir bölümü ise Tekel'e satılırdı.

Hane mülakatları, üreticilerin ürünlerini TEKEL dışındaki tüccarlara satışının doğum, ölüm, hastalık vb öngörülemeyen acil para ihtiyacının belirmesi durumunda ortaya çıkan, istisnai bir durum olduğunu göstermektedir. Bu durumlarda bile TEKEL'in alım garantörü olarak varlığı, ürünün piyasa fiyatını yükselten ve TEKEL fiyatına yaklaştıran bir etki yaratırdı.

Kısacası, taban fiyat uygulaması ve alım garantisi üretici bakımından ürünün pazarlama kanal ve koşullarının öngörülebilir olmasını sağlamaktaydı. Bunlara ek olarak taban fiyat uygulamasıyla ürünün fiyatının Tekel'ce belirlenmesi, karasakız cinsi üzümün piyasa fiyatının yükseltilmesi yönünde de önemli bir işleve sahipti.

2.3.3.2. Fabrikanın Kapanmasıyla Birlikte Değişen Pazarlama Kanal ve Koşulları

Çanakkale Şarap ve Kanyak fabrikasının kapatılmasıyla birlikte üreticilerin tüccar karşısındaki pazarlık gücü zayıflamıştır. Buna göre hem üzümün piyasa fiyatı önceki yılların çok altına düşmüş hem de ürünün satılıp satılamayacağına ve hangi koşullarda satılacağına ilişkin belirsizlik bütün bir üretim faaliyetini köklü bir biçimde dönüştürmüştür. Bu dönüşümün hane emek kullanımı üzerindeki etkileri ve üreticilerin varlıklarını idame stratejileri bir sonraki temanın temel araştırma sorularını oluşturmaktadır. Şimdilik tüccarın yenilenen konumu ve artık ürüne el koyma biçimlerindeki farklılaşmalara odaklanarak pazarlama kanal ve koşullarındaki değişimler aktarılmaya çalışılacaktır.

TEKEL özelleştirilinceye kadar, karasakız üzümü üreten haneler, ürettikleri üzümü kamyonlarla kent merkezindeki TEKEL kanyak fabrikasına götürüp teslim etmekteydi. Alan araştırmasında edinilen bilgilere göre, olgunlaşan üzümün hasat döneminin kısa bir zaman aralığında yapılması zorunluluğu (olgunlaşan üzümün asmada kalma süresi uzadıkça şeker oranı artıyor), ürününü kamyon ve traktörlerle fabrikaya getiren üreticilerin uzun kuyruklar oluşturmasına yol açmakta, bazı durumlarda üreticilerin iki üç gün geceli gündüzlü sırada beklemesine neden olmaktaydı. Bu durum özellikle traktör ya da kamyonu olmayan küçük ve orta köylü hanelerinin ürünü fabrikaya teslim etmek için kiraladıkları traktör ya da kamyon sahibine fazladan para ödemeleri anlamına da gelmekteydi. Bu durum üreticilerin TEKEL'in özelleştirme öncesi dönemine ilişkin en büyük şikayetleridir ve üreticilerin fabrikanın özelleştirilmesine ilişkin beklentileri uzun kuyrukların sona ermesidir:

> *"Buradan götürürdük, 3 gün beklerdik, kamyonlarla götürürdük, biz özelleşeceğini duyduk, sevindik. Çok para alacağız, özelleşecek ya gece gündüz çalışacak diye hesap yaptık. Özelleştirildi dediler, bu sefer kapanmış dediler. Adam gece gündüz çalışacak diye bekledik, ah dedik biz ama adam çoktan kilidi vurmuş kapıya."*

TEKEL'in özelleştirilmesi üreticilerin beklediği kolaylıkları sağlamadığı gibi, ürünlerin pazarlanması kanal ve koşullarını da radikal bir şekilde dönüştürmüştür. Özelleştirme sürecinden önce üretilen ürünün değerlendirilmesinde marjinal ve

istisnai olarak dahil olan tüccarlar, özelleştirme sonrasında etkinliklerini artırmışlar, ürünün pazarlanması sürecinin kritik ve ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir[30].

Bağcılık faaliyetinden tümüyle kopmayan haneler ürünün tamamını tüccara vadeli bir biçimde satmaktadır. Ürünün değerlendirilmesi sürecinde ortalama vade süresi 4 aydır. Tüccarlar Eylül ayında aldıkları ürünün bedelini Ocak ayında ödemeyi taahhüt etseler de bu ödemelerin zaman zaman bir kaç ay daha sarktığı görülmektedir. Bazı durumlarda ise, tüccarlar ürünün bedelini hiç ödememektedirler. Üreticiler tarafından mülakat sırasında vurgulanan iki temel belirsizlikten birincisi, ürünü pazarlama ise ikincisi de satılan ürünün bedelinin tahsil edilip edilemeyeceğidir. Bu yönüyle, üzümde devletin alım desteğini çekmesi üretici haneleri ürünü tüccara satma ve parasını alamama riski ile ürünün satılamaması (elde kalması) riski arasında çaresiz bırakmıştır. Özelleştirme ve sonrasında fabrikanın kapatılmasıyla, üretici ile ürünü işleyen fabrika arasındaki dolaysız ilişkinin ortadan kalkması ya da ürünün pazarlama kanal ve koşullarının değişimi (KİT'e nakit satış yerine tüccara belirsiz vadeli satış) özellikle yoksul ve orta köylüler ile köy ayaklı proleter hanelerin nakit para getirici faaliyetlere yönelimini güçlendirmiştir.

Şarap şirketlerinin aracısı konumundaki tüccarın güçlenen konumu, sermayenin köylülük üzerinde tesis etmiş olduğu hâkimiyeti tarımsal alanda geri ilişkileri koruyarak, pekiştirmesine de olanak sağlamıştır. Böylece, sermayenin tarımsal üretime nüfuzu ivme kazanırken, bu süreç küçük meta üreticilerini, emeğin değersizleşmesi yönünde türdeşleştirmiştir. Küçük meta üreticilerinin emeğinin

[30] Mülakatlar, özelleştirmenin hemen ardından tüccarların üreticileri kendilerine bağlamak ve üreticiden daha fazla ürün toplayabilmek için hasat döneminden çok önce köyleri gezerek kükürt dağıtımı gibi yollara başvurdukları görülmüştür. Ancak, bu durum çok kısa sürmüştür.

değersizleşmesinin örneklerinden biri dara farkı aracılığıyla kapitalist şirketlerin aracısı konumundaki tüccarların bedelini ödemedikleri ürüne el koymalarıdır.

Alan çalışmasının bir bölümünün yürütüldüğü Bayramiç ilçesi Gedik ve Mollahasanlar köylerinde tüccar dara farkı yoluyla, kasa başına 750 gram üzümün bedelini ödemeden el koymaktadır. Tüccarlar, hasat döneminde ürünü üreticiden kendi sağladıkları kasalara toplamasını istemekte, kasalara toplanan ürün tartılarak satın alınmaktadır. Ancak tüccarlar ürünün net ağırlığını hesaplarken, her biri 1 kilo 750 gram ağırlığındaki kasaları, 2 kilo 500 gram göstererek dara değerini olduğundan büyük hesaplamaktadır. Kasaları tek tek tarttıklarını vurgulayan Gedik ve Mollahasanlar köylerindeki üreticiler bir önceki hasat döneminde kasa ağırlığının 2 kilo olarak hesaplanması için tüccarla pazarlık ettiklerini fakat bir değişiklik olmadığını dile getirmişlerdir.

Bayramiç ilçesinde görülen dara farkı kanalıyla ürünün bir kısmına bedelsiz el koyma olgusu, İntepe'de görülmemektedir. Bunun sebebi Bayramiç ilçesinden farklı olarak, İntepe Beldesinde ürünün satışının esas itibariyle Kooperatif aracılığıyla gerçekleştirilmesidir. Kooperatifin varlığı üreticilerin tüccar karşısına tekil üreticiler olarak değil, bir üretici birliği olarak çıkmalarına olanak sağlamakta ve diğer köylerdeki üreticilerin sahip olmadığı bir takım avantajlar sağlamaktadır. Örneğin, kooperatif tüm ürünün büyük kantarlarda tartılmasını ve net ağırlığın sağlıklı bir şekilde belirlenmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte, kooperatifin varlığı üreticinin tüccar karşısında korunmasını tek başına garanti etmemektedir. Bayramiç'in üzüm üreticisi köylerinde olduğu kadar meyve ve sebze üreticiliğiyle uğraşan köylerinde de sıkça deneyimlenen ürünün bedelinin ödenmemesi durumu,

ürününü kooperatif kanalıyla pazarlayan İntepeli üreticilerin de sıklıkla deneyimledikleri bir olgudur. Alan araştırması, satılan ürünün parasının tüccardan tahsil edilememesinin ziyaret edilen hemen her köyde deneyimlenen ve yaygın bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum o kadar yaygındır ve alışıldık bir pratik haline gelmiştir ki, önceki yıllarda aldıkları ürünün parasını ödemeyen tüccarlar daha sonra aynı köylerden yine vadeli olarak ürün toplayabilmektedir. Bu durumu en sık deneyimleyen üreticiler İntepe beldesinde yaşayan üreticiler olmakla birlikte araştırma boyunca edinilen izlenim, ürün çeşidi fark etmeksizin her köyde tüccar tarafından vadeli olarak satın alınan ürünün bedelinin ödenmemesinin yaygın bir davranış olduğudur.

Ancak İntepe'deki üreticilerin tümünün bu riski aynı ölçüde deneyimlemediği görüşmeler sırasında gözlemlenmiştir. Kooperatif yönetimine hakim olan kapitalist ve zengin çiftçilerin, tüccardan tahsil edilen parayı öncelikle kendi ürünlerinin bedeline tahsis ettikleri ya da tüccar o yıl ürün aldığı üreticilere ödeme yapmamış olsa bile kooperatif yönetimindekilerin ürünlerinin bedelini ödediği, görüşmeler sırasında dile getirilen bir iddiadır.

Özetle özelleştirme sürecinden önce üretilen ürünün değerlendirilmesinde marjinal ve istisnai olarak dahil olan tüccarlar, özelleştirme sonrasında etkinliklerini artırmışlar, ürünün pazarlanması sürecinin kritik ve ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir. Tüccarın üretici haneler karşısındaki bu güçlü konumu aracılığıyla, dara farkı kanalıyla bedelini ödemediği ürüne el koyduğu, bazen de ürünün bedelini üreticiye ödemediği görülmektedir. Üstelik tüccarın ürünün bedelini ödememesinin bu iki kanalı, bir süreklilik de taşımaktadır ve bu süreklilik piyasa fiyat

dalgalanmalarından dolaysız bir biçimde etkilenmeleriyle birleşince küçük meta üreticilerini geçmiş deneyimlerinin epey uzağında bir düzleme çekmektedir.

2.3.4 Hane Emek Kullanımı, Öz-Sömürü ve İşçileşme Örüntüleri: Benzerlikler ve Farklılıklar

Devletin alım desteğini çekmesi ve buna koşut olarak üretim/pazarlama faaliyetinin öngörülebilir olmaktan çıkması ve tüccarın yenilenen konumu yukarıda da belirtildiği gibi alan çalışmasının önemli bulgularındandır. Bu iki özelliğin tarımsal küçük meta üreticilerine etkisinin ve küçük meta üreticilerinin bu sürece direniş/uyum mekanizmalarının somut bir düzeyde çözümlenebileceği alan, hane emek kullanım biçimleridir.

Küçük meta üreticilerinin hane emek kullanımı üzerindeki emek ve sermayenin özgün bileşiminden kaynaklanan göreli özerklikleri ve öz sömürü yoluyla emek zamanlarını değersizleştirmesi, tarımsal küçük meta üretiminin özgüllüğünü ve varlık koşullarını açıklaması bakımından klasik yaklaşımlarda merkezi bir yere sahiptir. Kapitalist üretim tarzına farklı biçimlerde eklemlenen tarımsal küçük meta üreticilerinin kapitalist üretim tarzı içerisinde varlığını idamesinin önemli unsuru öz-sömürü ve onu kapitalist üretim tarzı içerisinde özgül kılan emeğin meta dışı niteliği, tarımsal yapılardaki güncel koşullar altında açıklayıcı niteliğini korumaktadır. Fakat kavram bu kez güncel dönüşümü açıklamak bakımından önemli bir içeriğe sahiptir. Tarımsal alana yönelik çalışmalara yeniden çağrılan bu kavram, bu kez tasfiye/direniş ölçütünü aşan çeşitlenme/farklılaşma dinamikleri ekseninde anlaşılabilecek ve tarım emekçileri bakımından geleneksel kır/kent ayrımını yeniden sorunsallaştırmayı gerekli kılan bir içeriğe bürünmüştür.

Tezin bu bölümünde küçük meta üreticileri temelinde tarımsal yapılardaki değişim/dönüşüm örüntüleri Gedik, Mollahasanlar köyleriyle İntepe'de anket ve mülakat formlarının gerçekleştirildiği küçük meta üreticilerinin, emek sürecindeki dönüşüm ve işçileşme örüntüleri temelinde sunulacaktır. Emek sürecindeki dönüşüm ve işçileşme eğilimlerine geçmeden önce araştırma verilerinin derlendiği küçük meta üreticilerinin ürün deseni, ürün desenindeki çeşitlenme aktarılacaktır. Araştırmanın zaman kısıtı sebebiyle yetiştirilen ve ekimine görece geç (son 10 yıl içerisinde) başlanan ürünlere ilişkin hangi işlerin hangi dönemlerde ve kimler tarafından yapıldığına ve hanenin işletme içi-işletme dışı üretim faaliyetine yönelimi doğrultusunda ne gibi geçim stratejilerine başvurduğuna ilişkin detaylı bir veri seti sunulmamaktadır. Buna rağmen tek ürün türü, üzümün, üretimindeki girdi kullanımı, makineleşme düzeyi ve üretim faaliyetinin esnek bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştiriliyor olması temelinde, Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın kapatıldığı, bir diğer ifadeyle, ürünün pazarlama kanallarının öngörülebilir olmaktan çıktığı bir dönemde, küçük meta üreticilerinin emek sürecindeki değişim ve üreticilerin yeniden üretimlerini gerçekleştirme yönündeki beka stratejileri, detaylı bir biçimde çözümlenecektir. Küçük meta üreticilerinin emek süreci temelinde genel eğilimlerden ve basit yeniden üretimlerini sağlamanın koşullarından söz edilecek olursa genel olarak şu tespitlere ulaşmak mümkündür:

1. Alan çalışmasının gerçekleştirildiği köyler ve beldede, özelleştirme politikaları ve devletin ürün alım desteğini çekmesi neticesinde oluşan 'boşluğu' büyük sermaye gruplarının doldurması, tarımsal üretimi küçük meta üreticileri bakımından riskli bir üretim faaliyeti haline getirmiştir. Üretim faaliyetinin sözü

edilen riskinin türdeşleştirici ve farklılaştırıcı etkilerini kırsal alanda gözlemlemek mümkündür.

2. Bu süreçte küçük meta üreticisi haneleri ve hane grupları emeklerinin değersizleşmesi temelinde ortaklaşmaktadırlar.

3. Küçük meta üreticileri beka stratejisi temelinde üretim desenini ve istihdam alan ve biçimlerini çeşitlendirmektedirler.

4. Kimlerin üretim desenini ve istihdam alan ve biçimlerini çeşitlendirdiği sorusu bu sürecin türdeşleştirici ve farklılaştırıcı dinamiklerini açıklamaya olanak sağlamaktadır.

5. Üretim desenindeki çeşitlenme bir yandan çeşitlenmiş/farklılaşmış hane gruplarını belirlemekle birlikte bir yandan da çeşitlenmiş/farklılaşmış hanelerin türdeşleşmesi yönünde bir içeriğe sahiptir.

6. Üretim desenini çeşitlendirebilen haneler çoğunlukla kapitalist çiftçi ve zengin köylüdür. Bununla birlikte yoksul köylü ve orta köylü haneleri de ürün desenini farklı düzeylerde çeşitlendirmişlerdir.

7. Aynı zamanda girdi kullanımında metalaşma düzeyindeki artışa işaret eden bu süreç, yoksul ve orta köylü haneleri borç döngüsü sebebiyle mülksüzleşmeye açık kılmakta ve köy ayaklı proleter hanelere yaklaştırmaktadır.

8. Orta ve yoksul köylüleri borç döngüsünden koruyan ve tarımsal üretimden kaynaklanan riskleri düzenleyebilmesine olanak sağlayan olgu, hane-dışı gelir kaynaklarındaki çeşitlenmedir.

9. Köy ayaklı proleter haneler ise bu süreçte hane emeklerini işletme-dışı gelir kaynaklarına yöneltecek şekilde yeniden düzenlemektedirler.

10. Bu düzenlemenin bir unsuru da girdi kullanımında metalaşma düzeyini en aza indirmektir. Girdi kullanımını sınırlandırarak kapitalist şirketlerle bağını sınırlandıran köy ayaklı proleter haneler, kapitalist şirketlerle (şarap şirketlerine) budama gibi vasıf gerektiren işlerde emek güçlerini satarak doğrudan bağ kurmaktadırlar.

11. Zengin köylü, kapitalist çiftçi, orta köylü ve yoksul köylü haneleri ürün desenini farklı düzeylerde çeşitlendirirken, orta köylü, yoksul köylü haneleriyle birlikte köy ayaklı proleter haneler işletme-dışı gelir kaynaklarına yönelmektedirler.

12. Farklılaşmış/çeşitlenmiş yapısıyla tarımda küçük meta üreticisi haneler parçalı işgücü piyasasına farklı biçimlerde eklemlenmektedirler.

Alan çalışmasının oniki başlık altında özetlenen sonuç niteliğindeki bulgularını, aynı zamanda, bu çalışmanın eriştiği kavramsal genellemeler şeklinde görmek de mümkündür. Şimdi, burada sıralanan kavramsal genellemeler, üzerinde yükseldiği ampirik bulgularla yoğrularak 'ete-kemiğe' büründürülmeye çalışılacaktır. Bu bakımdan üretim desenindeki çeşitlenme ile üzüm üreticilerinin emek sürecindeki değişim/dönüşüm konusu öncelikli olarak ele alınacak, bunu orta, yoksul ve köy ayaklı proleter hanelerin işçileşme örüntüleri ve işgücü piyasasına eklemlenme biçimlerinin çözümlemesi izleyecektir.

Tablo 11'de alan çalışmasının yürütüldüğü bölgede küçük meta üreticilerinin yetiştirdikleri ürünler sunulmaktadır.

Tablo 11. Ürün Deseni

Yetiştiren hane sayısına göre ürün deseni	Yetiştiren hane sayısı	Tüm hanelere oranı
Üzüm	43	80
Elma	14	26
Buğday	16	30
Zeytin	10	19
Ayçiçeği	6	11
Diğer	9	17

Yukarıdaki Tablo'nun ikinci sütununda, belirtilen ürünü yetiştiren hane sayısı yer alırken, üçüncü sütun, araştırma kapsamındaki toplam hanelere oranına yer vermektedir. Buna göre hane anketlerinin gerçekleştirildiği yanıtlayıcıların %80'i değişen miktarlarda üzüm yetiştirmektedir.

Araştırma kapsamı içerisindeki her hane ortalama 1,8 ürün yetiştirmektedir. Ortalama ürün sayısı, bu çalışmada yer verilen farklı hane tiplemeleri bakımından kayda değer bir farklılık sergilemektedir. Aşağıdaki Tablo 12'de farklı hane tiplemelerine göre yetiştirilen tarım ürünlerinin bir dökümü sunulmaktadır. Tablo 12'de de görüldüğü gibi, köy ayaklı proleter hanelerin yetiştirdikleri tek ürün üzümdür. Yoksul köylü haneleri içerisinde üzümle birlikte elma, buğday, zeytin gibi ürünlerden biri, ikinci ürün olarak yetiştirilmektedir. Yoksul köylü hanelerinin yetiştirdiği ortalama ürün çeşidi 1,7, orta köylü hanelerin ise 2,7'dir. Ekimine görece yeni başlanmış ürünler ya sulak arazilerden toprak alarak ya da bağ alanlarının tamamını ya da bir bölümünü 'kökleyerek'[31] gerçekleşmektedir. Üretim desenini çeşitlendirme olanağı olmayan Gedik ve Mollahasanlar köylerinde bağını söken hanelere rastlanmamıştır. Bağını 'kökleyen' toplam 15 hanenin hepsi İntepe beldesindeki küçük meta üreticilerinden oluşmaktadır ve bu 15 hanenin 8'i orta köylü hanelerdir. Köy ayaklı proleter haneler içerisinde 1 hane bağını 'köklemiştir'.

[31] 'Kökleyerek' terimi, üzümün köküyle birlikte sökülmesini ifade etmektedir.

Farklı gruplar içerisinde bağ köklemenin gerekçesi de değişmektedir. Örneklem içerisinde 4 haneyle sınırlı olarak temsil edilen zengin köylüler ve 1 haneyle sınırlı kapitalist çiftçi ile birlikte orta köylü üretim desenini çeşitlendirmek için bağ alanlarını sökerken, köy ayaklı proleter haneler içerisinde 1 hane ürünün bakımını yapmadığı için toprağı boş bırakarak, sahip olduğu bağ alanının tümünü sökmüştür.

Tablo 12. Farklı Hane Tiplerine Göre Ürün Deseni

Hane tipleri	**Yetiştirilen ürün**	**Hane sayısı (S)**	**Toplam Hane Sayısı (TS)**	**S / TS %**
Köy ayaklı proleter	Üzüm	5	6	83
Yoksul Köylü	**Birinci ürün üzüm**	**15**	**15**	**100**
	Üzüm	4	15	27
	Üzüm+elma	6	15	40
	Üzüm+ikinci ürün(şeftali, zeytin, badem, buğday)	5	15	33
Orta Köylü	**Birinci ürün üzüm**	11	18	61
	Üzüm+elma	2	18	11
	Üzüm+elma+üçüncü ürün (şeftali, kiraz)	4	18	22
	Üzüm+üçüncü ürün (buğday, ayçiçeği, zeytin)	3	18	17
	Üzüm+dördüncü ürün(elma, şeftali, kiraz, domates biber, patlıcan)	2	18	11
	Birinci ürün zeytin	7	18	39
	Sadece zeytin	1	18	6
	Zeytin + buğday	2	18	11
	Zeytin +üçüncü ürün (buğday, domates, ayçiçeği)	4	18	22
Zengin Köylü	Besicilik, buğday, arpa	1	4	25
	Üzüm, elma, şeftali, kiraz	1	4	25
	Üzüm, ayçiçeği, buğday, domates, pamuk, bakla	1	4	25
	Üzüm, buğday, soğan, zeytin, ayçiçeği, domates	1	4	25
Kapitalist Çiftçi	Zeytin, mısır, domates, fasulye, nohut, soğan, arpa, buğday, ayçiçeği, üzüm	1	1	100

Çalışmanın odaklandığı ürün (üzümün) üretiminde Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın kapanmasıyla birlikte hala üzüm üreten hanelerde hane emek kullanımı temelinde belirgin bir değişim gözlemlenmektedir. Üzümün birincil ürün olduğu üreticilerin büyük çoğunluğu köy ayaklı proleter haneler ve yoksul köylü haneleri olduğu için aşağıda sunulan tablo esas olarak köy ayaklı proleter haneler ve

yoksul köylü haneleri için özelleştirme sonrasında emek sürecindeki değişimi ele almaya olanak sağlamaktadır. Bu bakımdan üzüm temelinde sunulan iş-zaman çizelgesi üretim deseni oldukça çeşitlenmiş olan orta köylü ve zengin köylü hanelerine ilişkin kapsamlı bilgi sunmamak gibi bir sınırlılığa sahiptir. Üzüm temelindeki iş-zaman çizelgesi aşağıdaki gibidir.

Tablo 13. Üzüm Temelinde İş-Zaman Çizelgesi

	1. ay	2. ay	3. ay	4. ay	5. ay	6. ay	7. ay	8. ay	9. ay	10. ay	11. ay	12. ay
Budama												
Eşme												
Sürme-1												
Aşılama												
Sürme-2												
1. kükürt												
Filiz Kırma												
Çubuk dikme												
2. kükürt												
İlaçlama												
Temizleme												
Toplama												

Tablo'da gri ile gösterilen alanlar belirtilen faaliyetlerin gerçekleştirilebildiği zaman aralığını, siyah ile gösterilen alanlar ise hanelerin büyük bölümünün gerçekleştirdiği iş-dönemlerini göstermektedir.

İki hasat dönemi arasında geniş bir zaman dilimi içerisinde yapılamayan, diğer bir ifadeyle görece kısa bir dönem içerisinde yapılması zorunlu faaliyetler kükürt atma, 2. sürme, filiz kırma, temizleme ve toplama faaliyetleriyle sınırlıdır. Belirlenen dönem içerisinde yapılması zorunlu işlerin çoğu (toplama haricinde) hane emek kullanımı aracılığıyla gerçekleşmektedir ve gerçekleştirilme aralığı tabloda en az bir ay olarak gösterilse de bu faaliyetler daha kısa süreler içerisinde tamamlanabilmektedir (1 gün ila 1 hafta).

Köy ayaklı proleter haneler ve yoksul köylü haneleri, üzümde sadece hasat döneminde hane dışı işgücü kullanımına ihtiyaç duymaktadır. Diğer bütün faaliyetler hane emek rezervi aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte son yıllarda daha önce var olan hayvanların satılmasıyla, bağ arazisinin sürümünde de hizmet satın alınması söz konusu olmaya başlamıştır. Köy ayaklı proleter hanelerin hemen hemen hepsi (az miktarda toprağa sahip, fakat bağcılığı ve tarımsal üretimi sürdürmeyen 1 hane dışında) ürünün hasadını "emek değişimi" aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

Ürün desenini ikinci bir ürünle çeşitlendirmiş yoksul köylü haneleri içerisinde ise bu pratik sönümlenmekte, emek değişiminin yerini işçi kullanımı almaktadır. Bu eğilimi yoksul köylü haneleri herkesin aynı büyüklükte toprağa sahip olmaması ve elma gibi ikinci ürünün hasat döneminde, bölgedeki büyük toprak sahibi işletmelerde yevmiyeli olarak çalışmaya gitmeleriyle gerekçelendirmektedirler.

Belirtilen işler cinsiyetçi bir işbölümü içerisinde örgütlenmekte, kadınlar ve çocuklar eşme, temizleme, toplama ve filiz kırma işlerini yaparken erkekler budama, sürme, ilaçlama, kükürt atma, aşılama, çubuk dikme ve toplama işlerini yapmaktadır. Yoksul köylü hanelerinin ücretli işçi kullandıkları tek faaliyet olan ürünün toplanmasında da, günlük ücretler cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Saha çalışmasının yapıldığı zaman itibarıyla her bir erkek işçi için günlük 30 lira, her bir kadın işçi için günlük 25 liradır.

Budama, eşme, 1. sürüm, aşılama, filiz kırma, ilaçlama ve bağların otlardan temizlenmesi faaliyetleri ise bir hayli geniş zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilebilmektedir. Belirtilen işlerin esnek bir zaman dilimi içerisinde

gerçekleştirilebiliyor olması işletme-dışı işlerde çalışma aralıklarına göre işletme içi işleri gerçekleştirerek yeniden organize edilmesine olanak sağlamaktadır. Örneğin, 10. ve 4. aylar arasında, esnek bir zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilebilen budamayı çoğu hane (toplam 20 köy ayaklı proleter ve yoksul hanenin 13'ü) işletme dışı çalışma zamanlarına göre yeniden düzenleyerek 1. ve 2. aylarda gerçekleştirmektedir.

Tekel Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikasının kapanmasından sonra üreticilerin emek sürecindeki önemli bir diğer değişim de ilaç kullanımı ve aşılamada gözlemlenmektedir. Toplam 20 köy ayaklı proleter hane ve yoksul köylü hanelerinin 17'si tablo'da gri renkle gösterilen ilaçlama ve aşılama faaliyetlerini son yıllarda gerçekleştirmemektedirler. Belirtilen dönemlerde her iki bakım faaliyetini sürdüren üreticilerse bu faaliyetleri verimli arazilerle sınırlandırmaktadırlar.

Emek sürecindeki bir diğer değişim de bağ alanların sürümünde hayvan gücünün kullanımındaki azalmadır. Bayramiç ilçesi Gedik ve Mollahasanlar köylerinde İntepe beldesinden farklı olarak bağlar uzun yıllardır hayvan gücüyle sürülmektedir. Köylerde var olan traktörler ise sadece ürünün tarladan fabrikaya taşınması için kullanılmaktadır. Gedik ve Mollahasanlar köylerinde üreticiler son on yıldır arazilerin sürümü için kullanılan beygirlerin büyük bir bölümünün satıldığını ifade etmektedirler.[32] Bu olgu, büyük bir bölümü Mollahasanlar ve Gedik köylerinde ikamet eden köy ayaklı proleterlerin ve yoksul köylü hanelerinin hane emeklerini hangi düzeyde tarımsal üretime seferber ettiklerinin bir göstergesi olarak da yorumlanabilir. Gedik köyünde daha önce sahip olunan hayvan sayısına ilişkin

[32] Gedik köyünde yakın zaman içerisinde bağların sürümünde kullanılan beygir sayısı 15'den 1'e düşmüştür.

sağlıklı bir bilgiye ulaşılamamış olsa da, daha önce sürümün yaygın olarak hayvan gücüyle yapıldığı bilinmektedir. Bugün ise bağın sürümü için beygire sahip olan hane sayısı 1'dir ve sürümü, beygir beslemenin maliyeti daha fazla olduğu için, ücret karşılığında hizmet alımı yoluyla yaptırmaktadır.

Daha önce traktör sahibi olsa da arazinin sürümünü hayvan gücüyle gerçekleştiren ve öz-sömürü yoluyla hane emeğini tarımsal üretime seferber eden üreticilerin yerini, gelir kaynaklarını çeşitlendiren köy ayaklı proleterler ve yoksul köylü haneleri almaktadır.

Bu noktada kamuya ait sınaî tarım işletmelerinin özelleştirilmesi savunusuna temel teşkil eden iddiaları anımsamak yerinde olacaktır. Bu savunuya göre, özelleştirme süreci ile üreticilerin tarımsal araç ve ekipmanlarını yenilemeleri, emeklerini yoğunlaştırmaları ve tarımsal üretimi bilimsel bilgi temelinde örgütleyerek verimlilik artışını gerçekleştirmeleri mümkün hale gelecektir. Oysa üzüm üreticileri örneğinde kısa addedebilecek bir zaman diliminde gerçekleşenler, bu iddialı öngörülerin basit bir aldatmacadan ibaret olduğunu gözler önüne sermiştir. Özeleştirme süreci ile birlikte tarımsal üretim faaliyeti, öngörülebilir olmaktan çıkmıştır. Girdi maliyetlerindeki artışlar karşısında zengin köylü ve kapitalist çiftçiler dışındaki gruplar Tekel'in alım garantisinin olduğu dönemde, hastalıklı da olsa hane emeğini seferber ederek gözü gibi baktığı bağı ya sökmek ya da bir sonraki yılda ürün vermesini sağlayacak zorunlu bir bakıma yönelmek durumunda kalmıştır. Bağ alanlarında girdi kullanımı azalmış ve hane emeği işletme dışı istihdam olanaklarına göre yeniden düzenlenir hale gelmiştir.

Toprak sahibi olması temelinde tarım işçilerinden ayrılan köy ayaklı proleter hanelerle ürün desenini çeşitlendiren ve hane emeğini birincil faaliyet olarak tarımsal üretime seferber eden yoksul ve orta köylüleri türdeşleştiren unsur, tarımsal üretimde girdi kullanımındaki artan metalaşma düzeyiyle sermayenin tarımsal üretime nüfuzu ve tarımsal üretimin pazarlama kanallarının öngörülebilir olmaktan çıkmış olmasıdır. Yoksul ve orta köylü haneleri girdi kullanımı aracılığıyla uluslararası piyasaya eklemlenmekte ve girdi maliyetlerindeki artışla ya özel bankalara ve kooperatife borçlanmakta ya da mülksüzleşmektedir. Basit yeniden üretim baskısı altındaki orta ve yoksul köylü hanelerini tarımsal üretimin risklerine karşı koruyan strateji ise ek gelir getirici faaliyetlere olan yönelimdir.

Tarımsal üretimde girdi kullanımını asgari düzeye çeken köy ayaklı proleter hanelerin ise başat stratejisi işletme dışı ücretli işçiliğe yönelimdir. Özuğurlu (2009: 67,)'un belirttiği gibi tarımsal üretim faaliyetinin riskli hale gelmesi ile daha önce "el kapısına muhtaç olmanın" (vurgu yazara ait)belirsizliğini taşıyan işletme dışı, tarım-dışı çalışma biçimleri, bugün tarımsal üretim faaliyetinin öngörülemezliği karşısında basit yeniden üretimini sağlamanın güvencesi konumuna gelmiştir.

Küçük meta üreticilerinin işgücü piyasasına eklemlenme biçimleri merkeze yakınlık-uzaklık ve kent merkeziyle kurulan enformel ilişki ağları temelinde farklılaşmaktadır. Köy ayaklı proleter hanelerin ve yoksul köylülerin çoğunlu oluşturduğu Gedik ve Mollahasanlar köylerinde tek çalışma alanı tarım-içi alanlardır. Bu köylerde işletme dışı çalışma iki biçimde gerçekleşmektedir.

1.Civar köylerde meyve-sebze toplamada yevmiyeli çalışma

2.Bozcada ve Gelibolu'daki şarap şirketlerinde vasıf gerektiren bağ budama işinde mevsimlik göç yoluyla çalışma.

Her iki bölgenin yoksul köylü ve köy ayaklı proleter haneleri, civar köylerde yevmiyeli işçi olarak çalışmaktadır. Bu haneler kadın, erkek, çocuk, civar köylere elma seyreltmeye ve toplamaya, sebze bakım ve hasadına, Kumkale ovasında sözleşmeli çiftçilik yoluyla üretilen mısırda mısır püskülü çekmeye ve Geyikli ilçesindeki köylere zeytin toplamaya gitmektedirler.

Bayramiç ilçesi Gedik ve Mollahasanlar köylerinde neredeyse her aileden yetişkin erkekler Bozcadada'daki şarap fabrikalarının ve Gelibolu'da 2002 yılında kurulan Doluca Şarap Fabrikası'nın bağ alanlarında vasıf gerektiren bağ budama ve temizleme işlerinde çalışmaktadırlar. Hemen her haneden yetişkin erkekler Ekim-Kasım aylarında 20-25 gün büyük şirketlerin bağlarında budama işlerinde, günlük 30 lira karşılığında çalışmaktadırlar. Gittikleri yerlerde ise şirketlerin civarındaki barakalarda toplu olarak kalmaktadırlar.

Küçük meta üreticilerinin topraktan kopmadan küçük meta üreticisi olarak varlığını devam ettirirken işletme-dışı istihdam alanlarına yönelmesiyle, kapitalist şarap şirketleri vasıflı tarım işçilerinin deneyimlerinden ve yüzyıllar içinde nesiller boyunca aktarılan birikimlerinden, onları sürekli bir biçimde istihdam etmeden, düşük maliyetle, dolayısıyla emek zamanlarını değersizleştirerek, yararlanmaktadırlar. Alan çalışmasının belki de en çarpıcı bulgusu geçmişin marabası gibi ama ondan farklı olarak düşük bir ücret karşılığında köy ayaklı proleter hanelerin ve yoksul köylü hanelerinin büyük şarap şirketlerinin bağ alanlarında geçici olarak çalışmasıdır. Doluca şirketi Gelibolu bölgesinde 2002 yılında 1200

dekarlık arazide bağ alanı kurmuş ve kaliteli şarap üretimine yönelmiştir. Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın kapanmasından sonra üzüm üretimi, küçük meta üreticileri temelinde yürütüldüğü bölgelerde azalırken, Gelibolu, Bozcada gibi üretimin kapitalist şirketlere dayandığı bölgelerde artmaktadır. Buralarda da en çok vasıf gerektiren budama ve temizleme işlerinde, üreticiler nesillerdir birbirlerine aktardıkları deneyime dayalı bilgileri ile büyük şirketlerin bağlarını budama ve temizleme işlerini yaparak bir sonraki yıla hazırlamaktadırlar.

Bu işlerde sadece Gedik, Mollahasanlar ve Köseler köylerinden orta yaşlı erkekler ve onların gözetiminde genç erkekler çalıştırılmaktadır ve böylelikle girdi kullanımı temelinde piyasayla bağını ve yeniden üretimini meta-dışı alanlara çekerek metalaşma düzeyini sınırlandıran üreticiler, emek gücünün satıcısı olarak kapitalist şirketlerle doğrudan bağ kurmaktadırlar. Belirtilen dönemlerde hanenin tarımsal faaliyetleri ise kadınlar tarafından yürütülmektedir.

Merkeze yakın İntepe beldesinde başat istihdam alanı hizmet sektörüdür. İntepe beldesindeki köy ayaklı proleter hane ve yoksul haneler, yevmiyeli işlerde çalışsalar da ana eğilim güvenceli ya da güvencesiz sürekli işlerde çalışma yönündedir. İntepe'de anket uygulanan toplam 22 hanede sigortalı işlerde çalışan 10 kişi bulunmaktadır. Kent merkezine yakın olması ve turistik bir bölge olması gibi sebeplerle bu bölgede yaşayan üreticiler kentsel işgücü piyasasına dahil olmaktadırlar. İntepe beldesinde yoğun olarak var olan orta köylü hanelerinin varlığını idamesini sağlayan da işletme-dışı gelir kaynaklarıdır. Yine de tarım arazisi ve araç ekipmanlarının satışını ve borçlanmayı en yoğun şekilde yaşayan haneler orta köylü haneleridir.

2.3.5 Borçlanma ve Mülksüzleşme Eğilimleri

Bu çalışmanın hane emek kullanımı, öz-sömürü ve işçileşme eğilimleri başlıklı bölümünde sunulduğu gibi, küçük meta üreticisi haneler içerisinde borçlanmaya ve mülksüzleşmeye en açık grubu, orta ve yoksul köylü haneler oluşturmaktadır. Ürün desenini çeşitlendirme ve girdi maliyetlerindeki artışla piyasaya tabiiyeti artan yoksul köylü ve orta köylülük içerisindeki haneler, sahip olduğu arazinin bir bölümünü ya da tarım araç ve ekipmanlarını satarak mülksüzleşse de, bu durum, küçük üreticilerin tasfiye oldukları anlamına gelmemektedir.

Köy ayaklı proleterleri bu süreçte koruyan unsur tarım girdilerindeki metalaşma düzeyini sınırlandırmak ve işletme dışı ek gelir getirici faaliyetlere yönelmek iken, yine işletme dışı ek gelir getirici faaliyetler yoksul ve orta köylü hanelerin beklenen tasfiye sürecine direnmelerini sağlamaktadır. Diğer bir deyişle küçük meta üreticilerinin küçük meta üreticisi olarak varlıklarını sürdürmeleri işletme-dışı gelir kaynaklarıyla güvence altına alınmaktadır. Köy ayaklı proleter haneleri köyde tutan unsurlardan biri de mülksüzleşememe pratiğidir. Merkeze uzak, sulanabilir arazilerin sınırlı, toprak veriminin düşük olduğu Gedik ve Mollahasanlar köylerinde üreticiler toprak satışının yaygın olmadığını belirtmektedirler. Yeniden üretimini meta dışı alanlara çekme yönelimiyle birlikte toprak fiyatının düşüklüğü (dönüm fiyatı 1000–2000 lira arasında değişmektedir) köy ayaklı proleter haneleri ve yoksul köylü hanelerini kırda tutan bir işleve sahiptir. Bu bölgede (Gedik ve Mollahasanlar köylerinde) Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın alım yaptığı dönemde ürün fiyatı için geçerli olan özellik, toprağın dönüm fiyatı için de geçerlidir. Arazinin verimli olmamasına (yalnızca üzüm üretimine uygun olmasına)

rağmen devletin alım garantisinin olduğu dönemde köy kahvelerinde toplanarak toprağı satışa çıkaran ve arazilerin açık arttırma yoluyla satıldığını ifade eden köylüler, bugün bağ arazilerinin dönümünün çok düşük fiyatlara satılmasına rağmen alıcı çıkmadığını belirtmektedirler. Toplam 54 hane içerisinde arazisini satan hanelerin sayısı 12'dir. Bu hanelerden 3'ü (kırda yaşayan emekliler) tarımsal faaliyetten tümüyle kopmuştur. Diğer 9 haneyse borç ödemek, sulanabilir tarım arazisi almak, düğün gibi gerekçelerle sahip oldukları bağ alanlarının bir bölümünü satmışlardır.

Tablo 14'de hane gruplarına göre satılan arazi miktarları, hangi yıllarda satıldığı ve satılan arazinin sahip olunan arazilere oranı sunulmaktadır.

Tablo 14. Arazi Mülkiyetindeki Değişim

	Arazi Satan Hane Sayısı	Arazilerin satıldığı Yıl Aralığı	Satılan Arazi Miktarı (dönüm)	Sahip Olunan Arazi Miktarı	Satılan Arazilerin Sahip Olunan Arazilere Oranı
Köy ayaklı proleter hane	1	2009	2	27	0,7
Yoksul köylü	4	2000-2009	51	167	0,31
Orta köylü	4	2000-2009	15	112	0,13
Emekli	3	1990-2004	103	103	1
TOPLAM	12		171	409	0,41

Sahip olduğu arazilerin bir bölümünü ya da tamamını satan toplam 12 hane içerisinde yoksul ve orta köylü haneleri en büyük grubu oluşturmaktadır. Yoksul köylü hanelerinin sattıkları tarım arazilerinin 2000 yılından önce sahip oldukları arazilere oranı %31'dir.

Tablo 15. Tarım Araç ve Ekipmanlarının Satışı

	Tarım Araç ve Ekipmanlarını Satan Hane Sayısı	Tarım Araçlarının Satıldığı yıllar
Köy ayaklı proleter hane	1	2009
Yoksul köylü	1	2007
Orta köylü	4	2000-2009
Emekli	1	1995
TOPLAM	7	

Tablo 15'de görüldüğü gibi toplam 54 hane içerisinde 2000–2009 yılları arasında tarım araç ve ekipmanlarını satan hanelerin sayısı ise 7'dir ve bu hanelerden 4'ü orta köylülük içerisinde bulunmaktadır. 1 orta köylü hanesi tarım aracını yenilemek için satarken diğer hanelerin tarım araçları satışı borç kapatmak, ihtiyaç, düğün, hastalık gibi sebeplere dayanmaktadır.

Düzenli olarak kredi kullanan hanelerin %73,7'u (14 hane) krediyi bankadan, %21,1'i (3 hane) tarım-kredi kooperatifleri ve kooperatiflerden, %1,9'u (1 hane) ise her ikisinden de kredi almaktadır.

Kredi ya da borç aldıklarını ifade edenlerin %44,4'ü (15) ödeme yükümlülüklerini düzenli olarak yerine getiremediklerini belirtmişlerdir.

Tablo 16. Kredilerin Kullanım Alanları

	Sıklık	%
Araç	2	11
Tarımsal girdi	5	26
Tarımsal yatırım (tarla, traktör, hayvan alımı vb)	5	26
İhtiyaç giderme	2	11
Borç kapatma	2	11
Ev yapımı	2	11
Düğün	1	5
Toplam	19	100

Her ne kadar orta ve yoksul köylü haneleri borçlanma ve mülksüzleşmeye en açık hane grupları olsalar da, yoksul ve orta köylülerin istihdam alan ve biçimlerindeki çeşitlenme, haneleri borç döngüsünden kısmen korumaktadır. Ancak,

işgücü piyasasında başat hale gelen güvencesizlik ve istihdam ilişkisinin belirli süreli istihdam şeklinde olmasının, orta ve yoksul hanelerin tasfiye sürecine karşı direncini kıran bir özellik göstermesi de olasıdır. Dolayısıyla orta vadede, küçük meta üreticilerinin istihdam alan ve biçimini çeşitlendirerek mülksüzleşme sürecine direnme kapasiteleri, işgücü piyasasında artan güvencesizleşme baskısının tehdidi altındadır.

Özetle, istihdamın süreksizleştiği ve güvencesizleştiği bir ortamda, (köy ayaklı proleter haneler temelinde) kırda yaşayarak kentsel işgücü piyasalarına dahil olma eğiliminin, kentsel işgücü piyasasındaki dönüşümden de beslenerek, yaygınlaşıp pekişeceği beklentisi haklı bir beklenti olmaktadır.

SONUÇ

Genel olarak dünya ölçeğinde, 1980'lerle birlikte ise Türkiye'de tarımsal ürünlerin değerlendirilmesi aşamasında önemli bir aktör olarak devletin girdi ve alım desteğini çekmesi, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi küçük üreticiler bakımından artan düzeyde çeşitlenme ve iç-farklılaşma anlamına gelmektedir. Sermayenin tarımsal üretime artan nüfuzuna işaret eden metalaşma süreci (girdilerdeki artan metalaşma düzeyi) bir yandan tarımsal üretime giriş maliyetlerini arttırırken bir yandan yüksek girdi maliyetleri sebebiyle tarımsal üretimi riskli bir üretim faaliyeti haline getirmektedir. Tarımsal girdi kullanımındaki metalaşma düzeyi ile birlikte ulusal gümrük duvarlarının kaldırılarak metaların uluslararası piyasalarda değerlendirilişi, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesiyle devletin tarımsal ürünlerde alım garantisini çekmesi küçük meta üreticileri için metaların pazarlama kanal ve koşullarının öngörülebilir olmaktan çıkması ve tarımsal üretimin riskli bir üretim faaliyeti haline gelmesine işaret etmektedir.

Türkiye'de tarımsal yapılardaki dönüşümü küçük meta üreticileri merkezinde çözümlemeye yönelen ve ampirik odağına Çanakkale ili şarap ve kanyaklık (karasakız cinsi) üzüm üreten küçük meta üreticisi haneleri alan bu tez, yukarıda bahsedilen sürecin çeşitlenmiş/farklılaşmış hane grupları için çeşitli etkileri olduğunu ortaya koymuştur.

Alan çalışmasının gerçekleştirildiği köyler ve beldede, özelleştirme politikaları ve devletin ürün alım desteğini çekmesi neticesinde oluşan 'boşluğu' büyük sermaye grupları doldurmaktadır. Büyük sermaye grupları 2002 yılından bu yana geniş arazilerde kendi bağ alanlarını kurarak kaliteli şarap üretimine

yönelmişlerdir. Çanakkale ili genelinde şaraplık üzüm üretimi kapitalist şirketlerin geniş bağ alanları kurduğu bölgelerde artarken üretimin küçük meta üretimine dayandığı bölgelerde azalmaktadır. Çanakkale Şarap ve Kanyak Fabrikası'nın 2003 yılında Mey A.Ş tarafından alınıp 2007 yılında tamamen kapatılmasıyla civar bölgelerdeki şarap şirketlerinin aracısı konumundaki tüccar karşısında üreticilerin pazarlık gücü zayıflamış ve girdi kullanımında artan maliyetlerle birlikte tarımsal üretim küçük meta üreticileri bakımından riskli bir üretim faaliyeti haline gelmiştir.

Bu süreçte çeşitlenmiş/farklılaşmış küçük meta üreticisi haneler, emeğin değersizleşmesi temelinde türdeşleşmektedirler. Kimlerin üretim desenini ve istihdam alan ve biçimlerini çeşitlendirdiği sorusu bu sürecin türdeşleştirici ve farklılaştırıcı dinamiklerini açıklamaya olanak sağlamaktadır. Kapitalist çiftçiler ve zengin köylü haneleri üretim desenini yatırım sepeti oluşturur gibi çeşitlendirirken, köy ayaklı proleter haneler hem sahip oldukları toprağın niteliği (kıraç arazi) hem de tarımsal üretime giriş maliyetinin artışıyla bu süreçte hane emeklerini işletme-dışı gelir kaynaklarına yönelerek yeniden düzenlemekte ve girdi kullanımında metalaşmayı sınırlandırmaktadırlar. Girdi kullanımında metalaşma düzeyini sınırlandıran köy ayaklı proleter haneler içerisinde orta yaşlı erkekler ise kapitalist şarap şirketlerinin bağlarında bağ budama gibi vasıf gerektiren işlerde çalışmaktadırlar. Aynı hanelerin neredeyse her üyesi işletme dışı tarım-içi işlerde çalışmaktadırlar. Dolayısıyla girdi kullanımında metalaşma düzeyini sınırlandıran köy ayaklı proleter haneler emek güçlerinin satışı temelinde kapitalist şirketlerle doğrudan bağ kurmaktadırlar.

Zengin köylü haneleri ve kapitalist çiftçilerle birlikte yoksul köylü ve orta köylü haneleri de ürün desenini farklı düzeylerde çeşitlendirmişlerdir. Aynı zamanda girdi kullanımında metalaşma düzeyindeki artışa işaret eden bu süreç, yoksul ve orta köylü haneleri borç döngüsü sebebiyle mülksüzleşmeye açık kılmakta ve köy ayaklı proleter hanelere yaklaştırmaktadır. Orta ve yoksul köylü hanelerin tarımsal üretimin pazarlama koşul/kanallarındaki değişim ve girdi kullanımındaki artan metalaşma düzeyi ve ürünün piyasa fiyatındaki dalgalanmadan, kısacası tarımsal üretim ve pazarlama koşullarından kaynaklanan risklerin belirsizliğinden koruyan olgu hane-dışı gelir kaynaklarının varlığıdır. Farklılaşmış/çeşitlenmiş yapısıyla tarımda küçük meta üreticisi haneler parçalı işgücü piyasasına farklı biçimlerde eklemlenmektedirler.

Özetle, zengin köylü haneleri ve kapitalist çiftçiler tarımsal üretim ve pazarlama faaliyetlerinin risklerine karşı üretim desenini (ve işletme türlerini) çeşitlendirirken, köy ayaklı proleter haneler, yoksul köylü ve orta köylü hanelerinin (son ikisi ürün desenini farklı düzeylerde çeşitlendirseler de) küçük meta üreticisi olarak varlıklarını idamesi, emeğin metalaşmasıyla karakterize edilen işletme dışı gelir kaynaklarının varlığına bağımlıdır. İşgücü piyasasına farklı biçimlerde eklemlenen hane gruplarının, işgücü piyasasının süreksizleşme ve güvencesizleşme yönündeki genel eğilimi göz önünde bulundurulduğunda özellikle orta ve yoksul köylü hanelerinin mülksüzleşme sürecine direnme kapasitelerinin sınırları açığa çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, istihdam ilişkisinin süreksizleştiği ve güvencesizleştiği koşullarda yeniden üretiminde metalaşma düzeyini sınırlandırarak (kırda yaşayarak) işgücü piyasasına dahil olma yöneliminin işgücü piyasasındaki

genel eğilimlerden beslenerek pekişeceği; köy ayaklı proleter hanelerin yaygınlaşacağı beklentisi haklı bir beklenti olmaktadır.

KAYNAKÇA

Akram Lodhi A. H., Kay Cristobal (2010), "Surveying the agrarian Question (Part 2): current debates and beyond", *Journal of Peasant Studies,* 37:2: 255-284.

Amin, S. (1976), *Unequal Development,* New York: Monthly Review Press.

Amin, S. (1997), *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*, İstanbul: Kaynak Yayınları: 82–105.

Amin, S. (2004), "Kapitalizm ve Yeni Tarım Sorunu", *Özgür Üniversite Forumu,* 28.

Anameriç, N. (1964), *Çanakkale ve Üzümleri,* İstanbul: Tarım Bakanlığı Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Arı, K. (1999), " Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim", *Bilanço 98': 75 Yılda Köylerden Şehirlere,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 97-114.

Aydın, Z. (1986a), "Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgelişmiş Ülkeler (I)", *11. Tez*, 3: 126–156.

Aydın, Z. (1986b), "Kapitalizm, Tarım Sorunu ve Azgelişmiş Ülkeler (II)", 11. tez, 4: 171-216.

Aydın, Z., (2001), "Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık Köyleri Örneği", *Toplum ve Bilim*, 88.

Banaji, J. (1976), ""Summary of Selected Parts of Kautsky's The "Agrarian Question"", Economy and Society, 5/1.

Banaji, J. (1977), "Modes of Production in a Materialist Conception of History", *Capital and Class*, 3.

Barrow, C. W. (2005), "The Return of the State: Globalization, State Theory, and the New Imperialism", *New Political Science*, 27/2.

Başaran, Kaan E., *Petty Agricultural Production and Contract Farming: A Case in Turkey,* yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

Bernstein, H. (1977), "Notes on Capital and Peasantry", *Review of African Political Economy*, 10.

Bernstein, H. (1979), "African Peasantries: A Theoretical Framework", *Journal of Peasant Studies* 6/4.

Bernstein, H. (1986), "Capitalism and Petty Commodity Production", Social Analysis, 20.

Bernstein, H. (1994), "Agrarian Classes in Capitalist Development", *Capitalism and Capitalist Development,* Leslie-Sklair (Ed.), Routladge, London, 3: 40–71

Bernstein, Henry (2006a), "Is There an Agrarian Question in 21.st Century?", Casid Congress, Toronto, June 1–3.

Bernstein (2006b), "Once were/still are peasants? Farming in a globalising 'south'", *New Political Economy,* 11/3.

Bernstein, H. (2009), "V.I. Lenin and A.V Chayanov: looking back looking forward", *The Journal of Peasant Studies*, 36/1.

Birtek, F, Keyder, Ç. (1976), "Türkiye'de Devlet-Tarım İlişkileri 1923–1950", *Birikim Dergisi.*

Bonanno, A., (1991), "From the Editor", *International Journal of Sociology of Agriculture and Food,* 1.

Boratav, K. (2004), *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm,* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları. (3. baskı)

Boratav, K., Şen, M (1998). "Türkiye Tarımında Sosyal Tabakalaşma ve Emek Kullanım Biçimleri: Bazı Köy Hanehalkı Araştırmalarındaki Bulgular üzerine Bir değerlendirme", Tuncer Bulutay (der.), *Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam,* Ankara: DİE yayınları.

Büke, A. Özuğurlu A. (2007), "Tarım-Gıda Sosyolojisinde Devlet: Ulus Devletten Ulusötesi Devlete Mi?", *"Seçim" Sürecinde Tarım Sektörü Sempozyumu*, Ankara: Ziraat Mühendisleri Odası.

Dardeniz, A. (2002), "Bozcaada Bağcılığının Mevcut Durumu Sorunları ve Bağcılığın Geliştirilmesine Yönelik Öneriler", *Türk-Koop Ekin Dergisi,* Ankara: Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği Yayın Organı, 6/20: 77-83.

Dardeniz, A., Kaynaş, K. ve Ateş, F. (2002), "Çanakkale ili Bağcılığının Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Bahçe Dergisi,* Yalova: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Yalova Bahçe Kültürleri Merkez Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, 30/1-2: 25-35.

Doğruel, S., Doğruel, F. (2000), "*Osmanlı'dan Günümüze Tekel",* İstanbul: TEKEL Yayınları.

Ecevit, M. (1999), *Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri: Gökçeağaç Köyü Monografisi,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ecevit, M. (2005), "Ulusötesileşme ve Küçük Köylülüğün Yaşam ve Direnme Koşulları", *Küreselleşmeye Güneyden Tepkiler,* Ankara: Dipnot Yayınları.

Ennew, J., Hirst, P. Ve Tribe, K. (1977), ""Peasantry" as an Economic Category", *Journal of Peasant Studies,* 4/4.

Ercan, F. (2006), "Türkiye'de Kapitalizmin Süreklilik İçinde Değişimi (1980–2004)", Demet Yılmaz vd. (hzl.) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Ertürk, Y. (1998), "Kırsal Türkiye'de Cemaat, Gelenek ve Değişme Eğilimleri", Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam, (der)Tuncay Bulutay, Ankara: DİE, 95-122.

Friedmann, H. (2009), "Discussion: moving food regimes forward: reflections on symposium essays", *Agriculture and Human Values,* 26.

Gibbon, P., Neocosmos, M. (1985), " Some Problems in the Political Economy of "African Socialism"", Bernstein H. Henry&Campbell, Bonnie K. (Der.) , *Contradictions of Accumulation in Africa,* London: Sage: 153-206.

Goodman, D., Redclift, M. (1981), *From Peasant to Proletarian: Capitalist Development and Agrarian Transitions,* Oxford: Basil Blackwell.

Günaydın, G. (2002), "Küreselleşme ve Türkiye Tarımı", *TMOB Ziraat Mühendisleri Odası*, Ankara.

Günaydın, G. (2004), "Neoliberal Dünya Piyasası ve Alakart Avrupa'da Türkiye Tarımının ve Köylüsünün Kaderi: "Klasik Bir Periferi Öyküsü", *Özgür Üniversite Forumu,* 28.

Hunt, D. (1979), "Chayanov's Model of Peasant Household Resource Allocation", *Journal of Peasant Studies,* 6/3.

Janvry, A.de, (1981), *The agrarian Question and Reformism in Latin America*, USA: John Hopkins University Press.

Keyder, Ç., (1983), "The Cycle of Sharecropping and the Consolidation of Small Peasant Ownership in Turkey", *Journal of Peasant Studies* 10/2-3.

Köymen, O. (1981), *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923–1938),* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.

Köymen Silier, O., (2008), *Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler, Patronlar*, İstanbul: Yordam Yayınları.

Lenin, V.İ. (1975), *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, Ankara, Sol Yayınları.

Levin, R., Neocosmos, M., (1989), "The agrarian question and class contradictions in South Africa: Some theoretical Considerations", *Journal of Peasant Studies*, 16/2.

Özuğurlu, M. (2009), *Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm: Küçük Köylülüğün Direnme ve Yeniden Uyum Örüntüleri*, Yayımlanmamış Araştırma Raporu.

Quataert, D. (2008), *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876 -1908*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Shanin, Teodor (1986), "Chayanov's message: Illuminations, miscomprehentions and the contemporaray Development Theory", *A.V. Chayanov on the theory of Peasant Economy*, der.A.V Cajanov, Daniel Thorner, Manchester University Pres, Manchester.

Sönmez, A., (2001), "Doğu Karadeniz Bölgesi fındık üretim kuşağında toprak ağalığı, köylülük ve kırsal dönüşüm", *Birikim,* 88.

Ulukan U. (2009), *Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği*, İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Vergoupulos, K., (1978), "Capitalism and Peasant Productivity", *Journal of Peasant Studies,* 5/4.

ÖZET

1970'li yıllardan itibaren kapitalizmin yeniden yapılanışıyla birlikte tarımsal yapılarda dünya ölçeğinde bir dönüşüm yaşanmaktadır. Sosyal bilimler alanının başat sorunsallarında biri olan "tarım sorunu tartışması" bu dönüşümle birlikte yeniden ilgi odağı haline gelmektedir. Genel olarak dünya ölçeğinde özel olarak da Türkiye'de yaşanan bu dönüşümün devlet politikaları merkezindeki bileşeninden biri devletin tarımsal alana dönük alım ve girdi desteklerini çekmesiyken diğeri ulusal gümrük duvarlarının kaldırılıp metaların uluslar arası düzlemde değerlendirilmesidir. Bununla eş-zamanlı olarak, tarımsal üretimin ileri ve geri bağlantıları aracılığıyla sermayenin tarımsal üretime nüfuzu artmaktadır. Girdi kullanımındaki metalaşma düzeyi ve metaların pazarlama kanal ve koşullarındaki dönüşümle birlikte küçük meta üreticileri için tarımsal faaliyet giderek riskli bir üretim faaliyeti haline gelmektedir.

Tarımsal dönüşümü küçük meta üreticileri merkezinde çözümlemeye yönelen bu tez ampirik odağına Çanakkale ili karasakız cinsi üzüm yetiştiren küçük meta üreticisi haneleri almaktadır. Hane anketleri ve derinlemesine mülakat yöntemiyle, Çanakkale ilinde 2 köy 1 beldede yürütülen alan çalışmasının bulguları ışığında bu sürecin bir yandan küçük meta üreticilerinin çeşitlenme farklılaşma eğilimini arttırırken bir yandan "emeğin değersizleşmesi" noktasında türdeşleştirici bir dinamik olduğu iddia edilmektedir.

ABSTRACT

A world scale transformation has been experienced since 1970's, with the restructuring of capitalism. As a main problematic in the field of social sciences, "debate on agrarian question" has been on the focus of interest recently. The so-called transformation on the whole and peculiarly in Turkey has two main axes with regard to the state policies. One of the main components is the states withdrawal of the purchase and input support in the agricultural area, the abrogation of the national custom barriers, and the evaluation of commodities in the international markets. Simultaneously, though the forward and backward linkages of the agricultural production, capital is enhancing its penetration into the field of agriculture. Agricultural production becomes more risky with the rising level of commodification in the input usage and the transformation of the channels and conditions of the realization process of the commodities.

In this study, it is aimed to analyze the structural transformation of agriculture in Turkey with an empirical focus on the petty commodity producers, who produce grapes in Çanakkale. As a result of the field study conducted in two villages and one town of Çanakkale province, using the method of in depth interview along with the survey, it is argued that the so-called process raises diversification and differentiation tendency of petty commodity producers on the one hand, and acts as a homogenizing dynamic (devolarization of labor) on the other hand.